

Ozren Kosanović*

Klijentela knezova Krčkih u kneštvu Vinodol od kraja 13. do kraja 15. stoljeća

U radu se razmatra vrsta i ovlasti klijentele knezova Krčkih. Pobljiže, predmet istraživanja je *obitel kućna* u Vinodolskom zakonu, koju se poistovjećuje s institucijom *familia* (*familiaritas*). Na vrhu hijerarhijske strukture klijentele knezova bila je *obitel kućna*, a niže su spadali službenici i slugе. Pripadnost jednoj od tih grupa nije isključivala mogućnost pripadnosti drugoj (službenik, npr. potknežin, mogao je biti pripadnik družine). Iznose se zapažanja vezana uz službenike, a posebno o potknežinu, kapetanu i potkapetanu te strukturi kneževskoga dvora. Struktura potonjega podsjeća na kraljevski dvor. Na kneževskom dvoru hijerarhijskim redom postojali su dvornik, kaštelan, peharnik i konobar. Razmatranja se povezuju s organizacijom vlasti knezova Krčkih na njihovim posjedima te se ukazuje na neke osobitosti u Vinodolu.

Ključne riječi: Vinodol, potknežin, kapetan, potkapetan, družina (*obitel kućna*, *familia*), knezovi Krčki, knezovi Frankapani, razvijeni i kasni srednji vijek

Uvod

Vinodolski zakon (dalje: VZ) prvorazredni je izvor za razumijevanje strukture društvenih odnosa u Vinodolu.¹ Tumačenje njegova teksta olakšavaju objavljene isprave tematski vezane za Vinodol. Tri diplomatara sadržavaju tekst isprava koji

* Ozren Kosanović, 51 211 Matulji, Republika Hrvatska, E-mail adresa: ozren.kosanovic@gmail.com

¹ Izvorni tekst Vinodolskoga zakona i njegovo tumačenje na hrvatskom književnom standardu objavljan je više puta. U ovom radu pri citiranju izvornog teksta koristit će se izdanje: Josip Bratulić, prir., *Vinodolski zakon 1288*. (Zagreb: Globus; Nacionalna i sveučilišna biblioteka; Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti /dalje: JAZU/; Pravni fakultet u Zagrebu, 1988). Kad je riječ o različitom tumačenju pojedinih termina, tada su posebno citirani i drugi priređivači teksta zakona.

je bio zapisan na glagoljici.² Isprave na latinskom jeziku vezane uz knezove Krčke, a koje se dotiču Vinodola do kraja 14. stoljeća, objavljene su u Diplomatičkom zborniku Tadije Smičiklasa.³ Usto je objavljen posebni diplomatar posvećen knezovima Krčkim.⁴ Određen broj isprava vezan uz knezove Krčke i Vinodol može se pronaći i u drugim diplomatarima.⁵ Vijesti o knezovima mogu se pronaći u građi nastaloj u Veneciji i objavljenoj u posebnoj zbirci.⁶ Sporadično se neki podaci vezani uz Vinodol mogu pronaći i drugdje, primjerice u izvorima nastalim u gradu Rijeci u 15. stoljeću.

Tumačenje uloge klijentele, potknežina te ovlasti gornjega sloja službenika knezova Krčkih (Frankapana) bitan je element za razumijevanje načina funkcioniranja kneževske vlasti na području njihove državine, a time djelomično i društvenih odnosa. Poznavanjem strukture i vrste dignitara na dvorovima pojedinih knezova može se bolje razumjeti način na koji su knezovi promatrali svoj status među drugim velikašima u Kraljevstvu Hrvatske. Kako je, ovisno o razdoblju, bilo slučajeva da više kneževa zajednički upravlja Vinodolom kao obiteljskim posjedom, pristup problematici je trebao biti prozopografski. Upravo takvim pristupom mogle su se uočiti nijanse u upravljačkim modelima pojedinih knezova, što se osobito odnosi na period nakon podjele frankapanske državine u Modrušu 1449. godine. Odnos klijentele s velikaškom obitelji Krčkih u Hrvatskoj ne može

² Prvu sveobuhvatnu zbirku u kojoj se mogu pronaći tekstovi isprava s područja Vinodola objavio je Ivan Kukuljević Sakcinski, ur., *Acta croatica. Listine hrvatske*, Monumenta historica Slavorum Meridionalium, Povjestni spomenici Južnih Slavenah. knj. I, Listine hrvatske (Acta croatica) (Zagreb, 1863) (tiskano na glagoljici te uz manji broj tekstova isprava na latinici). Nastavljajući se na njegov rad te uvrštavajući tekstove novopronađenih isprava, novu zbirku objavio je Đuro Šurmin, ur., *Hrvatski spomenici. Acta Croatica* (dalje: *Hrvatski spomenici*) sv. 1, Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium 6 (Zagreb: JAZU, 1898) (tiskano na ćirilici). Oba izdanja imala su određene nepreciznosti u prijenosu teksta pojedinih isprava, što je bilo poznato i u vrijeme njihove objave. Ipak, zbirka Đ. Šurmina sadržava veći broj isprava za srednji vijek od zbirke I. Kukuljevića Sakcinskog. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (dalje: HAZU) objavila je novi diplomatar isprava pisanih glagoljicom i ćirilicom prema rukopisu koji joj je oporučno ostavio Stjepan Ivšić. Riječ je o: Stjepan Ivšić, *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave iz zbirke Stjepana Ivšića 1100.-1527.* (dalje: *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*), prir. Josip Bratulić (Zagreb: HAZU, 2017) (tiskano na latinici). Posljednja zbirka pouzdanija je od dvije koje su joj prethodile. Međutim, nije obuhvatila tekst nekih od isprava i zapisa koje se mogu pronaći kod Šurmina. Zbog toga se u ovom radu koriste obje zbirke.

³ Tadija Smičiklas, ur., *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (dalje: CD), sv. 2-18 (Zagreb: JAZU, 1904 – 1990).

⁴ Lajos Thalloczy, Samu Barabas, ur., *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus. A Frangepán család oklevéltára* (dalje: CDCF), sv. 1 i 2, Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria 35 i 38 (Budimpešta: Magyar Tudományos Akademia /dalje: MTA/, 1910 i 1913).

⁵ Euzebije Fermendžin, ur., *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752* (dalje: *Acta Bosnae*), Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 23 (Zagreb: JAZU, 1892).

⁶ Šime Ljubić, ur., *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike* (dalje: *Listine*), sv. 1-10, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 1-5, 9, 12, 17, 21, 22 (Zagreb: JAZU, 1868, 1870, 1872, 1874, 1875, 1878, 1882, 1886, 1890, 1891).

se razumijeti bez proučavanja ovlasti određene službe i utvrđivanja biografskih podataka o osobi koja ju je obnašala. To podrazumijeva pronalazak podataka o, gdje je to moguće, porijeklu, međusobnim odnosima te osobnom odnosu pojedinca (ponekad i čitave obitelji) prema knezovima. Protopografski pristup otvara nove vidike pri analizi i predstavljanju ovakve teme. Pristup je imao svoje uspone i padove u historiografskim istraživanjima, ali mu se ipak i u suvremeno doba ne može poreći aktualnost.⁷ U ovom radu obrađuje se pitanje klijentele i službenika knezova Krčkih od prvih podataka koji se mogu pronaći u VZ-u pa do kraja 15. stoljeća. Pritom su klijentela i službenici kneza Bernardina Frankapana, koji je potkraj 15. stoljeća u svojim rukama uspio držati većinu Vinodola, analizirani djelomično. Razmatranje njegove klijentele posebna je tema koja ovdje nije predmet bavljenja jer bi se njome bitno opteretio opseg ovog rada.⁸ Za takvu analizu trebalo bi usporedno proučiti klijentelu svih četiriju loza knezova Frankapana (Cetinske, Slunjske, Ozaljske i Tržačke/Brinjske) te tako zaći u kasniji period povijesti obitelji (radi lakšeg praćenja teksta radu je priložena genealogija knezova počevši s Vidom III. Krčkim).

Geografske karakteristike Vinodola

Vinodol se u srednjem vijeku rasprostirao od rijeke Rječine te njoj obližnjih Grobnika i Trsata do Ledenica i Novog (vjerojatno je granica sa Senjom bila u blizini Klenovice). Kopnena granica vjerojatno je bilo područje oko planinskoga masiva koji nadvisuje vinodolsku kotlinu i čini prirodnu barijeru prema srednjovjekovnom kneštvu Modruš (prema rasprostiranju otprilike obuhvaća današnji Gorski kotar). U vrijeme donošenja VZ-a 1288. u kneštvu je bilo devet općina – Grobnik, Trsat, Bakar, Hreljin, Drivenik, Grižane, Bribir, Novi i Ledenice. Druga naselja pripadala su jednoj od općina.⁹

Geografsko-morfološke osobine prostora odredile su vrstu poljoprivredne proizvodnje i potaknule bavljenje stočarstvom. Vinodol reljefno čine četiri zone – primorje, masiv koji dijeli primorje od vinodolske kotline, vinodolska kotlina te masiv koji je barijera prema Modrušu. U kotlini je u srednjem vijeku vjerojatno

⁷ Lawrence Stone, „Protopography”, *Daedalus* 100 (1971), br. 1: 46-79.

⁸ Usp. npr. Ivan Jurković, „Turska opasnost i hrvatski velikaši – knez Bernardin Frankapan i njegovo doba”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* (dalje: *ZOPZ HAZU*) 17 (1999): 70, 73 i 75.

⁹ U historiografiji postoje različita mišljenja vezana uz ovo pitanje. Tako se ističe kako su pojedine općine u 16. stoljeću imale svoje luke (Vladimir Koščak, „Položaj Vinodola u hrvatskoj feudalnoj državi”, *Historijski zbornik* 16 (1963): 131). Iz oskudnih podataka u izvorima svjedočanstvo za to može se pronaći i ranije, u 14. i 15. stoljeću. Lujo Margetić je smatrao da su na području jedne općine mogle postojati dvije općine – pučanska i permanska. Prema njemu u Bakru i Hreljinu postojala je i vlaška općina. (Lujo Margetić, „Pojam grada u starijoj grobničkoj (vinodolskoj) povijesti”, *Grobnički zbornik* 8 (2004), br. 6: 14).

živjela većina ondašnjega stanovništva. Primorska zona Vinodola jasnije se nazire od srednjovjekovne lučice Kraljevice (Porto Re) do Novoga na ušću Suhe Ričine. Obalu u relativno pravilnoj crti prati masiv koji zatvara pristup dublje prema kopnu. Masiv uglavnom ne prelazi 300 m nadmorske visine, a prekida ga na krajnjem jugu rječica Dubračina (na njezinu ušću nalazi se Crikvenica). Vinodolskoj udolini jasno se naziru reljefne granice prema kopnu neprekinutim masivom (do 600 m nadmorske visine) na koji se nastavljaju planine s vrhovima do 1000 m.¹⁰ Zapad Vinodola može se zbog reljefnih osobina izdvojiti - Bakar, Trsat i Grobnik. Brdo na kojem je sagrađena utvrda Trsat (danas dio Rijeke) nadvisuje Rječinu i najbliža je uzvisina u blizini srednjovjekovnoga ušća (Delta i Brajdica nastale su nasipanjem u moderno doba).¹¹ Iz Trsata se nadzirala granica prema Svetom Rimskom Carstvu (Rijeci Svetog Vida). Grobnik je izgrađen na brdu kojim se dublje u kopnu moglo nadzirati komunikacijski pravac koji je prolazio Grobničkim poljem te gornji tok Rječine. Vjerojatno su postojale manje kontrolne točke sve do izvora rijeke. Može se postaviti i pitanje je li u vrijeme knezova Krčkih za komunikacijsku kontrolu njihovih posjeda Vinodola i Modruša na zapadnoj granici korišten neki segment ostataka staroga rimskog limesa koji se rasprostirao zapadno od Rječine sve do Prezida.¹² Bakar je svojem posjedniku jamčio kontrolu nad zaljevom, dok su Bakarac i Kraljevica bili lučice Hreljina.

U antici su u Vinodolu postojale dvije rimske ceste, uz obalu i unutar kotline, koje su vjerojatno bile u upotrebi tijekom srednjega vijeka. Prema prikazu na

¹⁰ Veljko Rogić, „Vinodol. Suvremena uslovljenost novih odnosa regionalne zonalnosti”, *Geografski glasnik* 30 (1968): 101-103; Marko Kostrenčić, „Vinodolski zakon”, *Rad JAZU* 227 (1923): 110; Miho Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam po Vinodolskom zakonu* (Zagreb: JAZU, 1952), 42-43, upozorava na tri gospodarske zone u Vinodolu – obalnu, srednju i planinsku. O pojmu *užeg Vinodola* usp. Lujo Margetić, *Vinodolski zakon* (Rijeka: Adamić, 2000), 73; Vladimir Peter Goss, „Vinodolski teritorij i njegova prostorna organizacija”, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 12-13 (1988-1989): 91; Maurizio Levak, „Podrijetlo i uloga kmetâ u vinodolskom društvu XIII. stoljeća”, *ZOPZ HAZU* 19 (2001): 58-59; Vinko Tadejević, „Poljoprivredno čitanje Vinodolskog zakona”, *Vinodolski zbornik* 9 (2004): 245-246; Gordana Ravančić, „Topografija Vinodola i teorija centraliteta (Vinodol u djelu Mihe Barade)”, *Povijesni prilozi* 30 (2011), br. 40: 76.

¹¹ Margetić, *Vinodolski zakon*, 73. smatra da su te tri općine naknadno postale dio Vinodola. U pogledu granice prema Rijeci treba upozoriti na neke prostorne karakteristike. U ono doba delta Rječine vjerojatno je zahvaćala jugoistočni dio današnjeg Parkirališta automobila Školjić. Današnje Parkiralište automobila Delta nastalo je nasipanjem, dok su u blizini Fiumere nekada bile istočne zidine srednjovjekovne Rijeke.

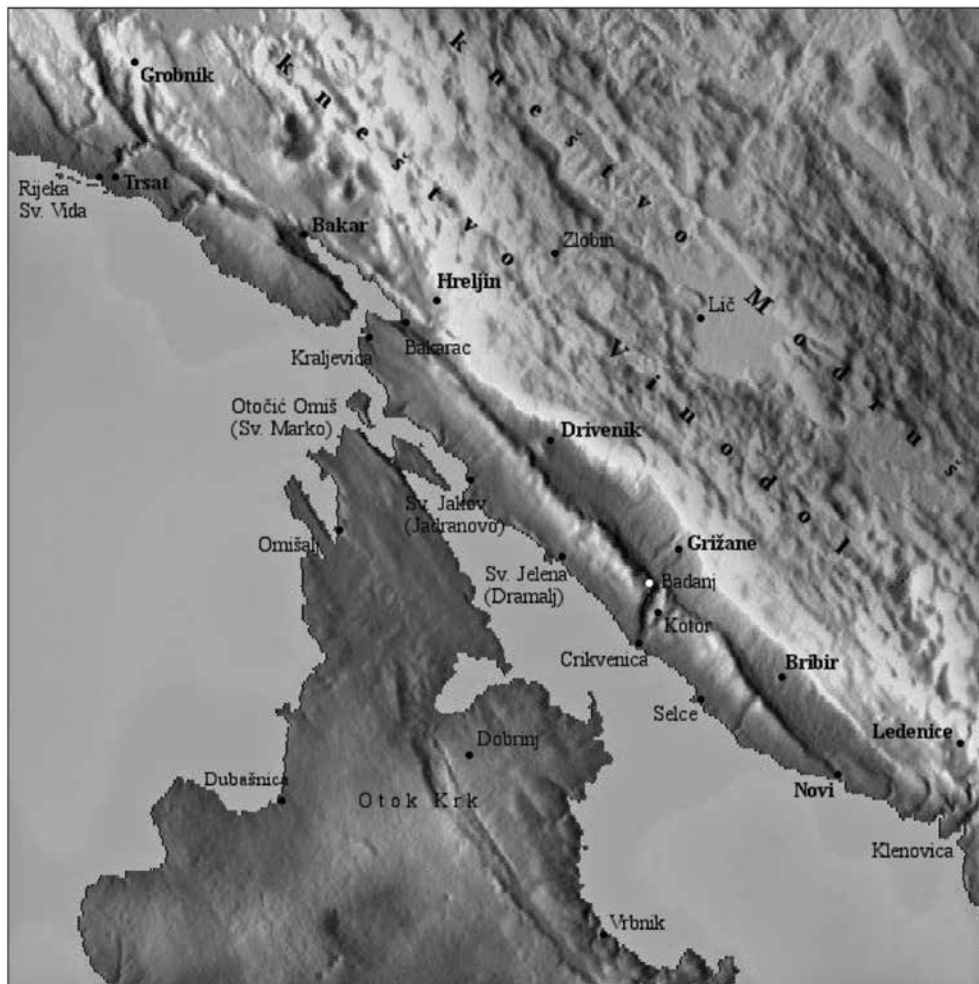
¹² Ostaci rimskog limesa koji su se rasprostirali na potezu od grada Rijeke prema kopnenom zaleđu ostavljali su dojam na pisce još u 17. stoljeću. Usp. Vjekoslav Klaić, „Rimski zid od Rijeke do Prezida”, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* 5 (1901), br. 1: 169-176; Ravančić, „Topografija Vinodola”, 78. smatra kako Grobnik „nije položen da bi branio kasnoantičku prometnu komunikaciju od Trsata do Senja.” Grobnik je u okviru sistema utvrda na području Vinodola ipak imao određenu važnost. Posebno je važan bio u kasnom srednjem i ranom novom vijeku, kad su osmanske vojne formacije prolazile grobničkim područjem prema Klani i dalje u Kranjsku. Usp. Fabio Cusin, *Il confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo* (Trst: Edizioni Lint, 1977), 448; Danilo Klen, ur., *Povijest Rijeke* (Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1988), 106.

Tabula Peutingeriana, cesta se nalazila uz obalu od Labina do Tarsatice (Rijeke), gdje se račvala u dva smjera. Arheološkim istraživanjima utvrđeno je da je trasa unutarnje ceste započinjala kod Bakarca te se unutrašnjošću kotline protezala paralelno s trasom primorske ceste sve do Senja. Primorska trasa, odnosno drugi krak ceste, pratila je obalu od Bakarskoga zaljeva do luke u Senju (na *Tabula Peutingeriana* na toj je trasi u Vinodolu naznačen jedino Ad Turres – današnja Crikvenica). Od Senja se cesta nastavljala prema jugoistoku.¹³ Promatrajući položaj glavnih općinskih naselja i njihovih utvrda u srednjem vijeku, mogu se uočiti određene pravilnosti u njihovoj međusobnoj udaljenosti. Zračna udaljenost između utvrda Trsata, Bakra, Hreljina, Drivenika, Grižana, Bribira i Ledenica vrlo je ujednačena. Promatrajući njihovo transverzalno rasprostiranje uzduž kneštva, zračna udaljenost od Trsata do Bakra je 7,1 km, od Bakra do Hreljina 6,27 km, od Hreljina do Drivenika 5,7 km, od Drivenika do Grižana 6,79 km, od Grižana do Bribira 5,53 km te od Bribira do Ledenica 6,48 km. Te se udaljenosti u relativnom smislu podudaraju s prohodnošću terena. Linijom unutrašnjost-obala može se zamijetiti relativna pravilnost u međusobnoj udaljenosti pojedinih općina. Grobnik je od Trsata udaljen 4,11 km, a glavno naselje kneštva i sjedište kneza, Novi, od Bribira je udaljen 4,39 km i od Ledenica 3,26 km – kod posljednje je teren kojim se računa zračna crta teže prohodan. No, izravnom linijom od Ledenica prema moru kod današnjih Povila te uz obalu do Novoga udaljenost je oko 4,55 km (usp. kartu).¹⁴ Činjenicu da se središta vinodolskih općina nalaze na podjednako udaljenosti Gordan Ravančić koristi u razrađivanju paradigme poznate kao „teorija centralnih mjesta” Waltera Christallera s inovativnim prijedlozima.¹⁵

¹³ Radmila Matejčić, „Pregled kulturno-povijesnih spomenika Vinodola”, *Vinodolski zbornik 2* (1981): 315; Goss, „Vinodolski teritorij”, 92; Levak, „Podrijetlo i uloga kmetâ”, 56; Za prikaz *Tabula Peutingeriana* usp. Mithad Kozličić, *Kartografski spomenici hrvatskoga Jadrana: izbor karata, planova i veduta do kraja 17. stoljeća* (Zagreb: AGM, 1995), 24; Treba upozoriti na to da se u ranijem geografskom djelu Anonima iz Ravene na popisu naselja uz cestu u starije doba navodi Raparia. Joseph Schnetz ur., *Itineraria Romana 2. Ravennatis Anonymi cosmographia et Guidonis geographica* (Stuttgart: B. G. Teubner, 1990), 59, 95. Za Rapariu u literaturi ne postoji konsenzus o kojem je naselju bila riječ – Kraljevici (Mate Suić i Mirjana Matijević Sokol) ili Bribiru (L. Margetić). Mirjana Matijević Sokol, „Povijesna svjedočanstva o Senju i okolici. Antički izvori”, *Senjski zbornik 21* (1994): 38-39; Margetić, *Vinodolski zakon*, 64-65, 88.

¹⁴ Slične udaljenosti donosi Ravančić, „Topografija Vinodola”, 77.

¹⁵ Ravančić, „Topografija Vinodola”, 77-78; Gordan Ravančić, „Urban Settlements (oppida) of Vinodol under the Rule of the Counts of Krk: Topographical Situation and Local Organization within the Feudal Manor”, u: *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages. Authority and Property*, ur. Irena Benyovsky Latin i Zrinka Pešorda Vardić (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014), 194, 198-201.

Slika 1. Reljefna karta kneštva Vinodol i sjeverni dio otoka Krka¹⁶

Takav raspored zacijelo nije bio slučajan, međutim neke od njihovih lokacija bile su naseljene u antici. Niz manjih utvrđenja postojao je još u vrijeme rimske vlasti (neke su nastale na prapovijesnim gradinama), za koje se vjeruje da su u nekom obliku imali upotrebnu funkciju u srednjem vijeku (primjerice utvrde Lopar i Badanj).¹⁷ Zbog toga prostornu razmještenost naselja ne bi trebalo povezivati

¹⁶ Masnim slovima naznačena su imena devet općina Vinodola u vrijeme VZ-a.

¹⁷ Radmila Matejčić, „Gradina Badanj kod Crikvenice”, *Jadranski zbornik* 10 (1978): 237-270; Radmila Matejčić, „Pregled kulturno-povijesnih”, 318-320; Radmila Matejčić, „Sakralna i profana kultura na području stare župe Vinodol”, *Vinodolski zbornik* 5 (1988): 255-256; Radmila Matejčić, „Spomenici kulture na području općine Crikvenica”, *Peristil* 34 (1991): 127-128. Matejčić je upozorila na korelaciju između lokacije prapovijesnih gradina i velikih površina obradive zemlje. Istaknula je da su obrambene strukture na tome području bile izgrađene kao potpora obližnjem rimskom limesu, a gradnja

isključivo s vremenom vlasti knezova Krčkih nego i s prilagodljivošću čovjeka ambijentu i korištenju lokacija koje su bile u upotrebi u starije vrijeme. Ovdje se neće dublje problematizirati ta pitanja. Teritorijalna distribucija i udaljenost općinskih središta navedeni su radi argumentacije pitanja vezanih uz klijentelu knezova Krčkih.

Knezovi Krčki i stjecanje Vinodola

Knezove Krčke na otoku Krku u pisanim izvorima spominje se u prvoj polovini 12. stoljeća, kad od Venecije dobivaju otočno kneštvo u nasljednu upravu. Knezovi iz Vidove loze stekli su Vinodol i Modruš oko kraja prve polovine 13. stoljeća.¹⁸ Nije moguće precizno utvrditi kad se to zbilo. Sačuvani dokumenti o njihovu stjecanju tih posjeda u historiografiji su ocijenjeni kao falsifikati. To je za neke od isprava bilo poznato T. Smičiklasu kad je njihov tekst uvrstio u *Diplomatički zbornik*. Sačuvane su dvije darovnice: kralja Bele III. za Modruš iz 1193. i kralja Andrije II. za Vinodol iz 1223. (u prijepisima i potvrđnicama). Uz njih je sačuvana isprava kojom je kralj Andrija II. potvrdio prijenos prava kneza Bartola II. na nećaka Vida II. na *terram in banatu* 1209. godine.¹⁹

Lajos Thallóczy i Samu Barabás svrstali su u diplomatar isprava vezanih uz knezove Krčke u posebni dodatak lažne isprave o darovanju i njihove potvrde iz 1209., 1223. (1225.), 1241., 1251. i kasnije potvrđnice iz 1270. i 1275. te niz isprava koje nisu od presudne važnosti za temu ovog rada.²⁰ Dio historičara te je isprave bez propitivanja njihove diplomatske vjerodostojnosti koristio u argumentaciji pri razmatranju pojedinih pitanja vezanih uz Vinodol. Vjekoslav Klaić, Emilij Laszowski, Andrija Rački, Marko Kostrenčić, Miho Barada i Vladimir Koščak kao diplomatski autentične izvore promatrali su darovnicu za Modruš (1193.) i darovnicu za Vinodol (1225.). Međutim, V. Koščak smatrao je da je isprava iz

srednjovjekovnih kamenih utvrda započeta je sredinom 13. stoljeća. Usp. i Željka Cetinić, *Stranče – Vinodol. Starohrvatsko groblje na Gorici* (Rijeka: Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja, 2011). Na nekim lokalitetima započela su arheološka istraživanja temeljem kojih se može utvrditi naseljenost od ranog srednjeg vijeka – primjerice Drivenik. Usp. Ranko Starac, „Rezultati pokusnog arheološkog istraživanja gradine u Driveniku”, *Vinodolski zbornik* 8 (2002): 207-213; Ranko Starac, „Kulturno-povijesna baština sela Kotor”, *Vinodolski zbornik* 9 (2004): 172-174. Detaljan prikaz za Grižane daje Krešimir Regan, „Plemićki grad Grižane – povijesno-arheološka slika stanja istraženosti”, *Vinodolski zbornik* 11 (2006): 143-149; Andrej Janeš, „Nove spoznaje o utvrdi Lopar u Novom Vinodolskom”, *Vinodolski zbornik* 15 (2004): 10-23.

¹⁸ Usp. Nada Klaić, „Kako i kada su knezovi Krčki stekli Modruš i Vinodol”, *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 16 (1971): 164, 166; Nada Klaić, *Vinodol od antičkih vremena do knezova Krčkih i Vinodolskog zakona* (Pazin; Rijeka: Historijski arhiv, 1988), 71-99. U historiografiji je u više navrata upozoreno na to da se u jednoj splitskoj ispravi 1242. kneza Ivana II. oslovljava kao *comitis Modrussae et Vinodolii*. Usp. CD 4, 155, dok. 140.

¹⁹ CD 2, 262-263, dok. 247; CD 3, 95-96, dok. 77, 244-245, dok. 219; N. Klaić, *Vinodol*, 73.

²⁰ CDCF 2, 395-425.

1193. obuhvaćala i Vinodol, iako to ondje nije bilo izrijekom zapisano. Vjekoslav Klaić prihvatio je kao diplomatski vjerodostojnu ispravu iz 1209. kojom kralj Andrija II. potvrđuje Modruš knezu Bartolu i njegovu nećaku Vidu II. Marko Kostrenčić i V. Koščak tumačili su ispravu iz 1209., kojom se dodjeljuje *terram in banatu*, kao dodjelu Modruša u *dukatu Slavonije*. Nadalje, V. Klaić i E. Laszowski koristili su potvrde dodjele Vinodola i Modruša iz 1242., 1251., 1270. i 1279., 1322.(!) i 1350. u argumentaciji ne sumnjajući u diplomatsku autentičnost teksta izvornih darovnica koji je bio sastavni dio pojedine potvrde. Vladimir Koščak uzimao je u obzir potvrde iz 1242. i 1251., a na one iz 1270., 1279. i 1322. nije se osvrnuo.²¹ Vrijedi upozoriti na to da su V. Klaić i E. Laszowski spomenutima dodali ispravu kralja Karla Anžuvina kojom 8. svibnja 1300. potvrđuje knezu Dujmu II. kneštva Modruš, Vinodol, Gacku te druge zemlje bez ispitivanja autentičnosti osnovne isprave na kojoj se to temeljilo.²² Spomenute dodjele kneštava odnosno prema nekim historičarima – županija M. Kostrenčić je promatrao kao sastavni dio *ugarskog donacionalno-feudalnog sistema*.

Nada Klaić iscrpnom je analizom prikazala probleme koje navedene isprave i njihove potvrde predstavljaju, odnosno formalne nedosljednosti teksta s drugim njima suvremenim ispravama sastavljenim u kraljevskoj kancelariji, što je u historiografiji u suštini još uvijek ostalo do određene mjere problematično.²³ Smatrala je da je darovnica kralja Bele III. za Modruš falsifikat, kao i potvrdnica kralja Andrije II. za Vinodol i Modruš. Usto je napisala da su knezovi Vid II. i Henrik 1209. dobili pravo na neke prihode u Vinodolu, ali ne i kneštvo. Ipak, na temelju analize drugih izvora iz prve polovine 13. stoljeća došla je do zaključka da je Vidova loza knezova Krčkih od kneza Bartola II. preko njegova nećaka Vida II. i sinova potonjeg – Ivana II., Fridrika, Bartola III. i Vida III. bila u službi i pomagala ugarsko-hrvatskim kraljevima te da su za to bili nagrađeni. Tako je

²¹ Vjekoslav Klaić, *Krčki knezovi Frankapani. Knjiga prva. Od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka (od god. 1118. do god. 1480.)* (Zagreb: Matica hrvatska, 1901), 86, 89-90, 107, 154-155; Emilij Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol dio državnine knezova Frankopana i Zrinskih. Mjestopisne i povjesne crtice*, (Zagreb: Matica hrvatska, 1923), 10-13; Andrija Rački, *Povijest grada Sušaka* (Sušak: Tisak Primorskog štamparskog zavoda, 1929), 24; Marko Kostrenčić, „Vinodolski zakon”, *Historijski zbornik* 2 (1949): 133-134, 138-139, 141; Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 35, 40-41; Marko Kostrenčić, „Novi oblici društvenog i državnoga života u drugoj polovini XIII. stoljeća”, u: *Historija naroda Jugoslavije I*, ur. Bogo Grafenauer, Dušan Perović, Jaroslav Šidak (Zagreb: Školska knjiga, 1953), 699-700; Koščak, „Položaj Vinodola”, 133-138, 145.

²² CD 7: 386-387, dok 340; V. Klaić, *Krčki knezovi*, 117; Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 13.

²³ N. Klaić, „Kako i kada”, 133-166; N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku* (Zagreb: Školska knjiga 1976), 381-382; N. Klaić, *Vinodol*, 77-95; Lujo Margetić, „Nada Klaić, Vinodol od antičkih vremena do knezova Krčkih i Vinodolskog zakona, Pazin – Rijeka 1988. 143 str.”, *Historijski zbornik* 41 (1988), br. 1: 348; Gordan Ravančić, „Vinodol u opusu Nade Klaić”, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije. Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Zagrebu 29.-30. studenog 2013. godine*, ur. Tomislav Galović, Damir Agičić (Zagreb: FF press, 2014), 422.

istaknula kako su 1222. dobili Vinodol i Modruš kao *terra*, ali ne i kneštvo.²⁴ Istaknula je da je knez Fridrik nosio titulu kneza Modruša i Vinodola prema sačuvanoj ispravi iz 1257. godine.²⁵ Prema njezinu pisanju, ostalo je otvoreno pitanje kad je točno u prvoj polovini 13. stoljeća došlo do stjecanja tih posjeda.

Lujo Margetić više se puta vraćao pitanju kad su i kako knezovi Krčki stekli Vinodol i Modruš. Smatrao je da je isprava iz 1193. prijepis autentične isprave s naknadnim umecima, odnosno intervencijama u tekst tadašnjega prepisivača (reguliranje nasljednika kneza, kazna za nepridržavanje obaveza kneza prema kralju).²⁶ Bez ulaženja u raspravu, L. Margetić je prihvatio mišljenje da su isprave iz 1209. i 1223. falsifikati.²⁷ Kada je riječ o ispravi iz 1242., smatrao ju je vjerodostojnom (izuzev teksta isprave iz 1223. koji ona sadržava) unatoč problemu s njezinim datumom. Prihvatio je kao diplomatski vjerodostojnu ispravu iz 1251. (izuzev teksta isprave iz 1209. koji ona sadržava).²⁸ Potvrdnice iz 1270., 1279., 1322. i 1323. također je prihvatio kao vjerodostojne isprave.²⁹ Za Margetića su najranije tri isprave nepouzdana za utvrđivanje kad su knezovi stekli Vinodol i Modruš. Zbog toga je širom analizom povijesnih događaja u 12. stoljeću iznio mišljenje, bez izravnog uporišta u pisanim izvorima, da su u vrijeme uspostave vlasti Arpadovića u Hrvatskoj na njezinu rubnom području svoj posjed proširili knezovi Krčki.³⁰ Smatrao je da su ispravom iz 1251. knezovi iz Škineline loze knezova Krčkih imali pravo na Vinodol i Modruš, koje su izgubili do 1270., odnosno do nove potvrdnice za posjedovanje koju su tada dobili knezovi Krčki iz Vidove loze.³¹

Ivan Barbarić poziva se u pisanju na isprave iz 1225. i 1242., čime očigledno podrazumijeva njihovu autentičnost.³² Maurizio Levak prihvaća kao autentičnu ispravu iz 1223. godine. Prihvaća potvrdnice te isprave iz 1242., 1251., 1270., 1279., 1322. i 1323., pri čemu je dao historiografski pregled rasprava o njihovoj autentičnosti, uključivši i onu iz 1193. godine.³³

²⁴ N. Klaić, *Vinodol*, 97-98.

²⁵ CD 5, 66, dok. 586; N. Klaić, „Kako i kada”, 163-165.

²⁶ Lujo Margetić, *Iz vinodolske prošlosti. Pravni izvori i rasprave* (Rijeka; Zagreb: Liburnija i Školska knjiga, 1980), 17-19; Lujo Margetić, *Grobnički urbari* (Rijeka: Katedra Čakavskog sabora, 1995), 76-77.

²⁷ Margetić, *Iz vinodolske prošlosti*, 20; Lujo Margetić, „Vijesti iz vjerodostojnih i krivotvorenih isprava o provali Tatara u hrvatske primorske krajeve (1242.)”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 25 (1992): 6; Margetić, „Nada Klaić, Vinodol”, 348.

²⁸ Margetić, *Iz vinodolske prošlosti*, 20-23; Margetić, *Vinodolski zakon*, 81.

²⁹ Margetić, *Iz vinodolske prošlosti*, 23-25; Margetić, *Vinodolski zakon*, 81.

³⁰ Margetić, *Iz vinodolske prošlosti*, 28, 45; Kritika usp. N. Klaić, *Vinodol*, 66-67.

³¹ Margetić, *Iz vinodolske prošlosti*, 24; Margetić, *Vinodolski zakon*, 81.

³² Ivan Barbarić, „Grižane u doba feudalnih društvenih odnosa”, *Vinodolski zbornik* 3 (1983), 359.

³³ Levak, „Podrijetlo i uloga kmetâ”, 39, 50.

Rasulo jedinstvenoga obiteljskoga kneštva Vinodol u 15. stoljeću

Period od smrti kneza Nikole IV. (prvoga koji se naziva Frankapan) 1432. godine do kraja 15. stoljeća označava prekretnicu u povijesti kneževske obitelji. Knez je zaokružio posjed i uzdigao svoj ugled i položaj u Hrvatskoj i Slavoniji nastojeći osigurati baštinu za svoje brojno potomstvo (usp. genealogiju u prilogu). Čini se da je brojnost njegovih potomaka presudila kontinuitetu nepodijeljenoga zajedničkoga obiteljskog upravljanja posjedima. Prema V. Klaiću, sukob među braćom izbio je oko 1448. godine. Privremeno smirivanje osigurao je sastanak svih muških članova obitelji 14. lipnja 1449. u Modrušu. Tada je podijeljen čitav obiteljski posjed u Hrvatskoj i Slavoniji, čime se otvorio put stvaranju novih državina pojedine braće, odnosno njihovih zasebnih loza. Pri toj podjeli, kad je riječ o primorskim posjedima, gradovi Krk i Senj ostali su zajedničkim dobrom sviju sedmero tada živuće braće i njihova nećaka. Vinodol je razdijeljen tako da su petorica braće stekla pojedine općine s pripadajućim teritorijem: Nikola V. stekao je Grižane, Stjepan II. Grobnik, Dujam IV. Ledenice, Ivan VII. Mlađi Hreljin te Martin Novi, Bribir, selo Kotor, Bakar i Trsat.³⁴ Belgrad (u blizini Grižana) i Drivenik u tom se sporazumu ne navode. No u jednoj ispravi iz prosinca 1449. kao sporedni podatak ostalo je zabilježeno da je Belgrad pripadao Martinu, a Drivenik Ivanu VII.³⁵ Posljedica takva dogovora u pogledu Vinodola značila je cjepkanje jedinstvenosti posjeda. Također je ostavljala mogućnost da se na ključnim komunikacijskim točkama ometa posjede braće. Primjerice, Ivan VII. Mlađi imao je u Hreljinu nadzor nad Bakarskim zaljevom i zapadnim ulazom u kotlinu Vinodola. Martin je stjecanjem sela Kotora (nije jasna sudbina obližnje utvrde Badanj) imao nadzor nad rječicom Dubračinom i ulazom u kotlinu s te strane.³⁶ Taj privremeni kompromis trebalo je, upozorava V. Klaić, nakon smrti svakoga pojedinog brata nanovo preispitati te napraviti novu raspodjelu.³⁷

³⁴ CDCF 1, 371, dok. 360.

³⁵ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 112-113, dok 49: „da bi Drivenik kneza Ivana, [a] Belgrad kneza Martina, a Grižane kneza Mikuli”; V. Klaić, *Krčki knezovi*, 235-236; Svaka općina uživa određenu autonomiju u odnosu na kneza te ima svoju organizaciju vlasti. Knez ima svoje zemlje i dobra unutar granica pojedine općine (nije isključivi posjednik sve zemlje) te ima pravo na podavanja i ubiranje globa propisane VZ-om. Kneževska vlast odražava se među ostalim i u tome da postoji obaveza prisutnosti njegovih službenika na svim općinskim vijećima (*Vinodolski zakon*, 96, čl. 57.). Kada se nabrajaju imena pojedinih općina kao posjed pojedinog kneza onda se misli na kneževske posjede u njima i sva prava koja iz njih proizlaze. Usp. N. Klaić, *Povijest Hrvata*, 387; Margetić, *Iz vinodolske prošlosti*, 162-163; Tomislav Raukar, „Vinodolski zakon i hrvatsko srednjovjekovno društvo”, *Historijski zbornik* 45 (1992): 159.

³⁶ Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 205-207, ističe da se utvrda pod današnjim imenom Badanj ne navodi u srednjovjekovnim pisanim izvorima, za razliku od Kotora. Suvremeni Kotor nalazi se na brdu s druge strane toka Dubračine. Slijedom toga predlaže mogućnost da je Kotor srednjovjekovnih izvora zapravo Badanj.

³⁷ V. Klaić, *Krčki knezovi*, 236.

Do kraja 1451. braća su se dogovorila da otok Krk prepuste Ivanu VII. Mlađem, a on se odrekao posjeda na kopnu.³⁸ Od 1451. tada još živi sinovi kneza Nikole IV., osim Ivana VII., zajednički su upravljali samo gradom Senjom. Nije posve jasno kome su pripali Drivenik i Hreljin, dotad u posjedu Ivana VII. Prema svemu sudeći, Hreljin je prešao u ruke Stjepana II.³⁹ Kralj Matija Korvin potvrdio je 1460. posjede Stjepanu II., njegovu sinu Bernardinu te njihovim nasljednicima.⁴⁰

Knez Martin predao je oko 1455. Bakar u ruke bratu Nikoli V. dok mu ne vrati 3.000 florena.⁴¹ Nakon smrti Nikole V. (do kraja 1456.) sve njegove posjede, pa tako i Grižane, u Vinodolu naslijedio je njegov sin Bartol X.⁴² Vjekoslav Klaić smatrao je da su Grižane prepuštene na upravu Martinu nakon smrti Nikole V. U ožujku 1474. preminuo je Bartol X., Grižanama je raspolagala kneginja Margareta, sestra Bartola X., te ih je prodala svom stricu Martinu.⁴³ Prema sačuvanim pisanim izvorima, upravo od 1468. započinje nastojanje Martina da po svojoj volji osigura raspodjelu posjeda nakon smrti. U jednoj oporuci iz kolovoza 1468. franjevačkom samostanu na Trsatu ostavio je, među ostalim, pravo na daće ili fiksno određene iznose novca od daća, fiksno određena podavanja u vinu, obaveze kućanstava svojih slugu Morlaka i posjede u općinama Trsat, Bakar, Bribir i Novi te kneževa prava na prihode i službe sela Kotor.⁴⁴ U lipnju 1474. franjevač-

³⁸ *Listine* 9, 410: *comitem Johannem dimisisse et consignasse totum statum suum terre firme fratribus suis pro habendo dictam civitatem Vegle cum tota insula*; V. Klaić, *Krčki knezovi*, 237.

³⁹ *Hrvatski spomenici*, 242, dok. 147; Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 158.

⁴⁰ CDCF 2, 39-41, dok. 38; Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 77.

⁴¹ Nakon smrti Nikole V., Martin je trebao isplatiti svojega nećaka, o čemu postoji dogovor iz 1457. Usp. CDCF 2, 18, dok 22; Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 129.

⁴² V. Klaić, *Krčki knezovi*, 244.

⁴³ *Acta Bosniae*, 284, dok. 1156: *...Quam villam ... emimus a generosa domicella Margareta, sorore quondam magnifici comitis Bartholomei, nepteque nostra...* No već 1455. knez Martin imao je u intitulaciji Bakar i Grižane. *Hrvatske glagoljične i ćiriljične isprave*, 151, dok 62; V. Klaić, *Krčki knezovi*, 265-266, smatra da je riječ o upravi kneza Martina u Grižanama od 1455./1456. Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 196, smatra da je knez Martin otkupio Grižane 1455. godine. I. Barbarić, „Grižane u doba feudalnih”, 363; Ivan Barbarić, „Grižane u sastavu vinodolske knežije”, *Vinodolski zbornik* 8 (2002): 296, smatra kako su one bile posjed kneza Martina od 1455. godine.

⁴⁴ *Acta Bosniae*, 275-276, dok. 1133: *... cum medietate totali proventuum et emolumentorum nundinarum celebrandarum annuatim sub predicto claustro penes mare in festo assumptionis virginis Marie indifferenter (...) item unam villam nostram Cothor vocatam in pertinentiis Vinodoli habitam cum omnibus illius ville cessionibus, iobagionibus, possessionibus, pratis, silvis, terris arabilibus, cultis et incultis, vineis, rubetis, agris, aquarumque decursibus, molendinis et eorum locis ad ipsam villam Cothor pertinentibus (...) Item de pertinentiis et redditibus castri nostri Bachar centum libras solidorum et decem spodia vini mesure ipsius loci una cum quatuor domibus Morlachorum, per nos eis constitutorum, que quatuor domus ipsis conventui et fratribus hiis, cum quibus nobis et castro nostro Bachar fideliter serviebant, servire teneantur et de cetero sint obligati. (...) Item de pertinentiis et redditibus castri nostri Bribir dicti sexaginta libras solidorum et decem spodia vini mesure illius loci. Item de pertinentiis et proventibus castri nostri Nouigrad dicti centum libras solidorum et viginti spodia vini mesure ipsius loci cum duabus domibus duorum Morlachorum de pertinentiis ipsius castri Nouigrad...* Usp. Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 197, 220. Dio autora smatra da je selo Kotor darovano samostanu.

kom samostanu na Trsatu oporučno ostavlja sva davanja na koja je imao pravo u Grižanima.⁴⁵

Kralj Ladislav V. potvrdio je 1453. knezu Dujmu IV. posjede stečene podjelom u Modrušu 1449. (Ostrovica, Novigrad u Lici, Slunj i Ledenice te jednaki udjel u upravljanju Senjom i Krkom s ostalom braćom), a isto je učinio i kralj Matija Korvin 1464. godine.⁴⁶ U historiografiji se smatra da je kralj namjeravao silom intervenirati protiv nekih knezova i da nije pasivno promatrao diobu Otočca i Gacke nakon smrti Žigmunda Frankapana 1466. godine. Vojni pohodi Osmanlija iz Bosne pogađali su posjede kneza Stjepana II., koji se povezao s Venecijom i njemačkim carem Fridrikom III. Postoje različita razmišljanja o tome u kojoj je mjeri kralja zabrinjavalo miješanje Venecije.⁴⁷ Kako bilo, Stjepan II., Martin i Dujam IV. tada nisu uživali kraljevu blagonaklonost.

Početak veljače 1469. Martin i Dujam IV. boravili su u Veneciji i ondje nastojali dobiti pomoć. U kolovozu se od Venecije izravno tražilo pomoć protiv kralja. Kraljevski kapetan Blaž Mađar s vojskom je zauzeo Senj u studenom 1469. godine. Mletački je senat preko poslanika apelirao na papu Pavla II. da svojim utjecajem nagovori kralja na vraćanje Senja Frankapanima. Čini se da su knezovi u tom trenutku već izgubili svoja uporišta u Vinodolu. Međutim, vojni sukobi potrajali su do siječnja 1470. godine. Kralj se u veljači odlučio pomiriti s knezovima i vratiti im većinu zauzetog u Vinodolu, ali ne i Senj.⁴⁸ Otad više nije bilo zajedničke uprave ni nad jednim posjedom te je tako uz djelovanje vanjskoga faktora raskinuto i simboličko jedinstvo obitelji. Kralj je područje Senja i njegova distrikta te Otočca i Novigrada (u Lici) objedinio u Senjsku kapetaniju, na čelu koje je stavio svojeg kapetana.⁴⁹

Usp. Lujo Margetić, „Knapi frankapanskih (i zrinskih) primorskih posjeda”, *Starine* 58 (1980): 185. I. Barbarić, „Grižane u doba feudalnih”, 364, smatra da je knez Martin 1462. darovao Belgrad pavlinima, a Kotor 1478. franjevcima. Paškal Cvekan, *Trsatsko svetište Majke Milosti i Franjevci njeni čuvari* (Trsat, 1985), 73-74; Emanuel Hoško, *Na vrhu Trsatskih stuba* (Rijeka: Adamić 2007), 37.

⁴⁵ *Acta Bosniae*, 284, dok. 1156; Cvekan, *Trstasko svetište*, 74-75, smatra da knez ostavlja Grižane samostanu.

⁴⁶ CDCF 1, 387-389, dok. 373; CDCF 2, 84-86, dok. 74.

⁴⁷ V. Klaić, *Krčki knezovi*, 258, naglašava kraljevu zabinutost zbog Venecije. Borislav Grgin, „Senj i Vinodol između kralja Matijaša Korvina, Frankapana i Venecije (1465-1471)”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 25 (1995): 63-64; Borislav Grgin, *Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska* (Zagreb: Ibis grafika, 2002), 100-103, uvjerljivo obrazlaže da Venecija nije imala namjeru osvajati obalno područje od Trsata do Baga.

⁴⁸ *Listine* 10: 461, dok. 486, 462, dok. 487 i 488, 462-463, dok. 489; Iván Nagy, Albert Nyáry, ur., *Magyar diplomaciai emlékek Mátyás király korából*, sv. 2, Monumenta Hungariae Historica (Budimpešta: MTA, 1876), 158-159, dok. 109; V. Klaić, *Krčki knezovi*, 260-263; Grgin, „Senj i Vinodol”, 66-68; Grgin, *Počeci rasapa*, 104-105.

⁴⁹ V. Klaić, *Krčki knezovi*, 264; Vjekoslav Klaić, „Hrvatsko kraljevstvo u XV. stoljeću i prvoj četvrti XVI. stoljeća”, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* 8 (1905), br. 1: 145; Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, sv. 2, *Treće doba: vladanje kraljeva iz raznih porodica (1301-1526)* (Zagreb: Matica hrvatska, 1904), 81.

Na temelju isprave iz veljače 1474. sastavljene u Bakru, V. Klaić smatrao je da je Ivan VIII., čiji otac Bartol IX. modruškom podjelom nije dobio posjede u Vinodolu, naknadno stekao neko pravo vezano uz Bakar i Bribir od tada još živoga strica Martina. To proizlazi iz toga što je knez potvrdio franjevačkom samostanu na Trsatu prijašnje stričeve dodjele za posjede u Bakru, Bribiru i drugdje.⁵⁰ Martin je za života prepustio Trsat, Belgrad i Kotor bratu Stjepanu II. Potonji je sa sinom Bernardinom potvrdio donacije tada još živog kneza Martina samostanima u Trsatu i Novom u srpnju 1475. godine.⁵¹

Knez Stjepan II. zaokružio je svoj posjed od 1449. do 1475. godine – u Slavoniji je u Pokuplju imao Ozalj, Ribnik i Dubovac, a u Hrvatskoj većinu kneštva Modruš – Modruš, Plaški, Vitunj, Tounj, Severin, Vrbovsko, Moravice, Brod, Lokve i Delnice te u Vinodolu Trsat (?), Grobnik, Hreljin, Belgrad i selo Kotor.⁵² Po smrti Martina 1479. godine Ivan VII. Mlađi zauzeo je Novi i Bribir. Kraljeva vojska predvođena Blažom Mađarom vratila je te dvije općine i doprinijela Ivanovom gubitku otoka Krka u korist Venecije. Blaž Mađar je kao kraljev kapetan preuzeo upravu u Novom i Bribiru barem na godinu dana.⁵³ Na dužnosti ga je naslijedio senjski kapetan Maroje Žunjević. On je za sebe i svoju braću zadržao Bribir i Grižane do smrti Matije Korvina 1490., kad ih je zauzeo Bernardin Frankapan.⁵⁴

Stjepan II. Frankapan sa sinom Bernardinom dobio je u ožujku 1481. od kralja potvrdu posjeda u kneštvu Modruš (Modruš s utvrdom Tržan, Vitunj i Plaški), dijelove kneštva Vinodol (Hreljin s lukom Bakarac, Grobnik, Drivenik i Novi)

⁵⁰ *Acta Bosniae*, 282-284, dok. 1154; Matija Korvin potvrdio je 1477. Martinu da može po vlastitoj volji oporučno dati Novi i Bribir, usp. CDCF 2, 139-140, dok 137; V. Klaić, *Krčki knezovi*, 265 i 272.

⁵¹ *Acta Bosniae*, 287-288, dok. 1159; V. Klaić, *Krčki knezovi*, 267; Petar Strčić, „Frankapan Martin”, u: *Hrvatski biografski leksikon* (dalje: HBL), sv. 4: (*E-Gm*) (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1998), 418.

⁵² Zbog toga što nije imao potomaka, posjedi u Slavoniji (Ozalj i Ribnik u Zagrebačkoj županiji) koje je knez Nikola V. stekao podjelom u Modrušu i koji su prešli u ruke njegova sina kneza Bartola X., nakon njegove smrti 1474., prešli su u ruke njegova strica kneza Stjepana II. i njegova sina Bernardina. Knez Martin ostavio je kralju posjede u Zagrebačkoj županiji, a kralj mu je priznao da ostalo ostavi svojoj braći. Usp. V. Klaić, *Krčki knezovi*, 266, 272.

⁵³ Šime Ljubić, ur., *Commissiones et relationes Venetae*, sv. 1. (dalje: *Commisiones* 1) (Zagreb: JAZU, 1876): 47-48; V. Klaić, *Krčki knezovi*, 273, 275-276, 294; Mile Magdić, „Zanimiva tiskom jošte ne izdana izvorna izprava”, *Vjestnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva* 2 (1900): 61-62; Branko Krmptić, „Maroje Žunjević. Veliki kapitan Senja (1476-1483)”, *Senjski zbornik* 6 (1975): 311, ističe da je najveći dio Vinodola zauzet od kraljevskih kapetana. Knez Bernardin držao je Grobnik, Trsat i Hreljin, Dujam IV. Ledenice, a kraljevski kapetani Novi, Bribir, Grižane i Bakar. Nije jasno kome je pripao Drivenik. U ispravi iz 1480. godine Blaža Mađara se naziva kapetanom Novog. Grgin, *Počeci rasapa*, 113, upozorava na to da je 1481. „obalni dio bivših Martinovih posjeda (...) ostao je (...) u rukama senjskog kapetana Maroja Žunjevića”. Usp. i Strčić, „Frankapan Martin”, 418.

⁵⁴ Vjekoslav Klaić, „Dubrovačka vlastela Žunjevići u Senju i Vinodolu 1477.-1502.” *Vjestnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva* 1 (1901), br. 3: 239; Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 198, 221-222, 239-240; Jurković, „Turska opasnost”, 78.

te u Zagrebačkoj županiji Ozalj, Ribnik, Dubovac i Zvečaj.⁵⁵ Ledenice su ostale u posjedu Dujma IV. od podjele posjeda u Modrušu 1449. do njegove smrti.⁵⁶ Raspolaganje tim posjedima potvrdili su mu kralj Ladislav V. u svibnju 1453. i kralj Matija Korvin u kolovozu 1465. godine. Posjedom su nakon Dujmove smrti raspolagali sin Mihovil i unuk Juraj II.⁵⁷ Bakar je vjerojatno nakon smrti Martina 1479. došao u ruke kralja. Tko je sve u njegovo ime ondje upravljao nakon toga, nije poznato. U svibnju 1487. kraljev *familiaris* Francesco Cynthi Dionisi iz Ankone stekao je Bakar i zadržao ga tri godine odnosno do kraljeve smrti kad mu ga je preoteo Bernardin Frankapan.⁵⁸ Vrijedi spomenuti da je potvrde niza vladara temeljem kojih su knezovi Krčki stekli pravo na kneštvo Vinodol i Modruš Matija Korvin u ožujku 1488. potvrdio Bernardinu.⁵⁹ Pitanje Trsata je složenije i nije posve jasno tko ga je stekao nakon što je Martin preminuo. Borislav Grgin smatra da je u to vrijeme Bernardin posjedovao i Trsat na osnovi kraljeve potvrde iz 1488. isprava za Vinodol i Modruš. U ratu između cara Fridrika III. i kralja Matije Korvina zauzela ga je careva vojska 1487. godine. Prema kasnijem sporazumu, trebao je ostati u rukama cara do njegove smrti.⁶⁰

Nekadašnje kneštvo Vinodol krčkih knezova Frankapana nije se ni nakon smrti Matije Korvina ponovno objedinilo u isti posjed. Car Fridrik III. držao je Trsat, a knez Dujam IV. Ledenice. Većinu kneštva 1490. imao je Bernardin Frankapan – držao je Grobnik, Bakar, Hreljin (vjerojatno uz Bakarac i Kraljevicu), Drivenik, Grižane, Belgrad, Bribir i Kotor te čitavu obalu od Bakra do Novog.⁶¹ Slijedom složenih promjena u vlasti nad pojedinim dijelovima kneštva jasno je da je to moralo imati utjecaja na kneževske upravljače posjedom. Sačuvani izvori ne pružaju mogućnost iscrpne analize za period od dva stoljeća, ali ostavljaju dovoljno prostora za neke zaključke.

⁵⁵ CDCF 2, 158-160, dok. 157. Tekst izvora vezan uz posjede pažljivo prenosi pri svojoj naraciji V. Klaić, *Krčki knezovi*, 293-295, ali tvrdi da je čitav Vinodol bio u rukama kralja. Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 77, 240; L. Margetić, Milan Moguš, *Zakon trsatski* (Rijeka: Izdavački centar, 1991), 18, tvrdi da se iza riječi Vinodol u izvoru kriju Grižane, Kotor i Belgrad; Jurković, „Turska opasnost”, 77.

⁵⁶ Distrikt im je u 15. stoljeću proširen na štetu susjednoga senjskog distrikta, usp. Mirko Zjačić, „Statut grada Senja iz 1388. godine”, *Rad JAZU* 369 (1975): 75-76.

⁵⁷ V. Klaić, *Krčki knezovi*, 295; Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 270-271.

⁵⁸ CDCF 2, 182-183, dok. 172; Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 130-131; Ivo Marochino, *Grad Bakar kroz vjekove* (Bakar: Gradski muzej Bakar, 1978), 46; Jurković, „Turska opasnost”, 77.

⁵⁹ CDCF 2, 184-186, dok. 175. Potvrđuje se tekst isprave iz kancelarije Žigmunda Luksemburškog, ali se prethodno u potvrdi poimence poziva na vladare sve do Andrije II.

⁶⁰ A. Rački, *Povijest grada Sušaka*, 28; Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 98; Grgin, *Počeci rasapa*, 114.

⁶¹ Nada Klaić, „Društvena struktura kvarnerske općine u razvijenom srednjem vijeku”, *Krčki zbornik* 12 (1971): 114. smatrala je da je Nikola IV. darovao crikveničkim pavlinima obalu od Crikvenice do Selca. Međutim, bila je riječ o pravu na ubiranje daće *trgovina* što je u kasnijem pisanju i istaknula, N. Klaić, *Vinodol*, 126-127; Usp. i Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 62; Jurković, „Turska opasnost”, 78.

Institucija *familiaritas* u suvremenoj historiografiji

U historiografiji je posebna pažnja posvećena razvoju i ulozi institucije *familiaritas* kao klijentele velikaša na području kraljevstava koja su činila Natkraljevstvo Ugarske (*Archiregnum Hungaricum*).⁶²

Prema kraju 13. stoljeća došlo je do strukturnih promjena u prirodi kraljevske vlasti. Prethodni oslonac na pojedine velikaške rodove dijelom je zamijenjen uspostavom institucije *familiaritas*. Novi odnos također je bio hijerarhijski uređen, s tim da je njegov temelj bila služba. Usporedno s tim kretanjima nova institucija prelazila je i u hijerarhijsku strukturu vlasti velikaških obitelji.⁶³ Pál Engel istaknuo je da se u izvorima 13. stoljeća ljude u službi magnata naziva *servijenti* (*servientes*), a kasnije *familiares*.⁶⁴ Oni su vladarevu zaštitu zamijenili velikaškom.⁶⁵ Martyn Rady smatra da su *familiares* uglavnom nastavili živjeti na svojim posjedima preuzevši različite službe kod svojega gospodara.⁶⁶ U historiografiji se smatra da je *familiaris* od velikaša primao potrebnu opskrbu na što je morao uzvratiti odanošću i službom (vojna, administrativna, predstavnička itd.).⁶⁷ Međutim, u literaturi postoje pitanja za neke probleme koji nisu posve proučeni. János Bak ističe da je nagrada u obliku manjeg posjeda dodjeljivana za vjernu službu onda kada nije bilo novca ili vrijednih predmeta. Nije dovoljno istraženo što se događalo sa zemljom kada se dužnost više nije ispunjavala.⁶⁸ Pál Engel smatrao je da je taj posjed bio nasljedan.⁶⁹ Martyn Rady ističe da su *familiares* mogli imenovati druge za određene

⁶² U ovom radu ne koristi se naziv *Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo*, uobičajen u hrvatskoj historiografiji za složeno kraljevstvo unutar kojega su se nalazile Hrvatska, Slavonija i Dalmacija. Umjesto njega koristi se naziv *Natkraljevstvo Ugarske* o čemu je u hrvatskoj historiografiji prvi pisao M. Ančić. Usp. Mladen Ančić, *Putanja klatna: Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću* (Zadar; Mostar: HAZU; ZIRAL, 1997), 68; Mladen Ančić, „Od zemlje do Kraljevstva. Mjesto Bosne u strukturi Archiregnuma”, *Hercegovina* 26 (2015), br. 1: 11, 28-31.

⁶³ Martyn Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary* (Basingstoke; New York: Palgrave MacMillan 2000), 112; János M. Bak, „Feudalism in Hungary?”, u: *Feudalism. New Landscapes of Debate*, ur. Sverre Bagge, Michael H. Gelting i Thomas Lindkvist (Turnhout: Brepols publishers, 2011), 209-210; Rady (str. 200) povlači usporedbe s tzv. bastardnim feudalizmom u Engleskoj te se referira na Michael Hicks, *Bastard Feudalism* (London; New York: Longman, 1995).

⁶⁴ Pál Engel, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526* (London: I. B. Tauris, 2001), 126; Usp. Rady, *Nobility, Land and Service*, 110; Bak, „Feudalism in Hungary?”, 210.

⁶⁵ Engel, *The Realm of St Stephen*, 128.

⁶⁶ Rady, *Nobility, Land and Service*, 114.

⁶⁷ Engel, *The Realm of St Stephen*, 127; Rady, *Nobility, Land and Service*, 110. Usp. Bak, „Feudalism in Hungary?”, 211. ističe bitnu distinkciju u razvoju. Slaže se sa u historiografiji prisutnom ocjenom da je *familiaris* bio dio gospodareva kućanstva, ali ističe da je u kasnijem razvoju došlo do njegova odvajanja i naplaćivanja odanosti nagradom od gotova novca do darova.

⁶⁸ Bak, „Feudalism in Hungary?”, 212-213.

⁶⁹ Engel, *The Realm of St Stephen*, 127-128.

službe.⁷⁰ Na konkretnim primjerima s područja srednjovjekovne Slavonije brojni su autori u novije vrijeme proširili poznavanje ovih pitanja.⁷¹

Damir Karbić smatra kako se latinsku riječ *familia* vezanim uz rodove u Kraljevstvu Hrvatske može poistovjetiti s *familiaritas*.⁷² Svoja istraživanja usredotočio je na bribirske knezove Šubiće. Zaključio je da su najviši sloj njihove klijentele činili *familiares, servientes* i vjerojatno *servitores*. Istaknuo je da je institucija *familiaritas* uvedena posredstvom knezova Šubića koji su za sebe preuzeli model koji je postojao kod Anžuvina i/ili papinske kurije. Najraniji spomen ove skupine kod knezova Šubića D. Karbić je pronašao u ispravi iz 1291. godine.⁷³ Neven Isailović proučavao je odnos velikaškoga roda Nelipčića i klijentele u vrijeme kralja Ludovika Velikog.⁷⁴ Analizirao je klijentelu bosanskih velikaša Hrvatinića dok su oni imali vlast u dijelovima Hrvatske i Dalmacije. Hrvatinići su ondje na ključne položaje dovodili svoje familijare s posjeda u Bosni ali su, zaključuje N. Isailović, znali iskoristiti oportunitizam domaćeg plemstva, angažirajući i njih. Pokazao je da je klijentela Hrvatinića koja je došla iz Bosne nestala istovremeno s prestankom njihove vlasti.⁷⁵ Ante Birin, uvažavajući suvremena kretanja u historiografiji vezana uz ovu temu, zaključio je da su instituciju *familiaritas* knezovi Nelipčići preuzeli od bribirskih knezova Šubića, kojima su sami bili klijentela. Nelipčići su nakon 1322. godine, kad je kralj slomio moć knezova Šubića u Hrvatskoj, preuzeli njihov sistem organizacije vlasti.⁷⁶

⁷⁰ Rady, *Nobility, Land and Service*, 110; Florin Curta, *Eastern Europe in the Middle Ages (500-1300)*, sv. 1. (Leiden; Boston: Brill, 2019), 467-468.

⁷¹ Usp. npr. Marija Karbić, *Plemićki rod Borića bana* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest 2013), 140-142; Tamás Pálosfalvi, *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400-1526* (Budimpešta: Institute of History of the Research Centre for the Humanities of the Hungarian Academy of Sciences, 2014), 345-367, osobito 346, 353, 356-357; Hrvoje Kekez, *Pod znamenjem propetog lava. Povijest knezova Babonića do kraja 14. stoljeća* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016), 225-239; Antun Nekić, „Društvene mreže i uspon oligarha: primjer Babonića (od 1270-ih do 1320-ih)”, *Historijski zbornik* 70 (2017), br. 1: 2-3, 17-18.

⁷² Damir Karbić, „Hrvatski plemićki rod i običajno pravo. Pokušaj analize”, *ZOPZ HAZU* 16 (1998): 83.

⁷³ Damir Karbić, „Familiares of the Šubići. Neapolitan influence on the origin of the institution of familiaritas in the medieval Hungary”, u: *La noblesse dans les territoires Angevins à la fin du Moyen âge*, ur. Noel Coulet i Jean-Michel Matz (Rim: Ecole française de Rome, 2000), 139-143. Bak, „Feudalism in Hungary?“, 211. prihvaća to kao mogućnost za diskusiju.

⁷⁴ Neven Isailović, „Između otpora i lojalnosti – niže plemstvo na područjima pod vlašću i utjecajem Nelipčića nakon 1345. godine”, *Povijesni prilozi* 35 (2016), br. 50: 273, 287.

⁷⁵ Невен Исаиловић, „О фамилијарима Хрвоја Вукчића Хрватинића у Сплиту 1403-1413”, *Историјски часопис* 58 (2009): 125-146; Neven Isailović, „Fragmenti o familijarima Hrvatinića u Dalmaciji i Hrvatskoj krajem XIV i početkom XV veka”, u: *Spomenica akademika Marka Šunjića (1927-1998)*, ur. Dubravko Lovrenović (Sarajevo: Filozofski fakultet, 2010), 309-310; Невен Исаиловић, „Неколико нових података из 1436. године о фамилијарима Хрватинића у жупама Земуник и Глаж”, *Историјски часопис* 60 (2011): 135-177.

⁷⁶ Ante Birin, „O familijarima knezova Nelipčića”, *Povijesni prilozi* 35 (2016), br. 51: 41-44.

Obitel kućna Vinodolskoga zakona

U ovom se radu za instituciju *familiaritas* kod knezova Krčkih koristi termin družina. Pisani povijesni izvori vezani uz knezove Krčke sadržavaju navode *familia*, *familiares* te *obitel / obitel kućna*.⁷⁷ U VZ-u se u čl. 5. te 29. spominje „obitel” i „obitel kućnu”,⁷⁸ za koje se pri prijenosu na hrvatski književni standard koriste dvije različite riječi. Rudolf Strohal,⁷⁹ Josip Šilović,⁷⁹ Marko Kostrenčić,⁸⁰ Vjekoslav Štefanić, Miho Barada,⁸¹ Oleg Mandić,⁸² Nada Klaić,⁸³ Josip Bratulić,⁸⁴ Josip Barbarić,⁸⁵ Mile Bogović⁸⁶ i Zrinko Mičetić⁸⁷ tumačili su ih kao družinu odnosno pratnju. Naziv kneževa obitelji koristili su Antun Mažuranić,⁸⁸ Matko Laginja,⁸⁹

⁷⁷ Usp. Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik* (Zagreb: JAZU, 1914), sv. 5, 775, s. v. „obitelj” smatra da je značenje šire te predlaže termin družina.

⁷⁸ Rudolf Strohal, „Zakon vinodolski”, *Mjesečnik*, knj. 1 (1912), br. 5: 886, poistovjećuje doduše družinu s „raznovrsnom služinčadi”. Rad o VZ-u Strohal je prvo objavio u tri nastavka u *Mjesečniku pravničkog društva*, a zatim i kao cjelovitu raspravu u knjižici naslova *Zakon vinodolski. Uvod, tekst i tumač* (Zagreb, 1912). Ondje je za prije spomenuti navod riječ o str. 21.

⁷⁹ Josip Šilović, „O razvoju krivnje u hrvatskom kaznenom pravu”, *Rad JAZU* 194 (1912): 158 – kneževi ljudi.

⁸⁰ Kostrenčić, „Vinodolski zakon”, 165, 168, 178, 192 – smatra kako termin „obitelj” podrazumijeva „osim porodice kneževske, naročito kneževske službenike (dakle dvornik ili podknežin, zatim permani kneževski, te kneževski poslanici – arsali po čl. 72.)” Zbog istog naslova dvaju različitih radova ovdje se napominje kako se dalje u radu citira ova studija iz *Rada JAZU*.

⁸¹ Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 59-60, 101, 110-111, smatra kako su *slug od obitelji kućne* družina odnosno pratnja službenika.

⁸² Oleg Mandić, „Kmetovi u općinama oko Kvarnera od XIII do kraja XVII stoljeća”, *Zbornik Histo-rijskog instituta JAZU* 5 (1963): 181.

⁸³ Nada Klaić, „Što su kmetovi Vinodolskog zakona”, *Radovi Filozofskog fakulteta Odjel za povijest* 4 (1962): 36 (činovnici); Nada Klaić, „Knezovi Frankapani kao krčka vlastela”, *Krčki zbornik* 1 (1970): 159 (pratnja); Nada Klaić, „Vinodolsko društvo u početku XVII stoljeća”, *Vjesnik Histo-rijskog arhiva u Rijeci i Pazinu* 17 (1972): 202; N. Klaić, *Vinodol*, 106-107.

⁸⁴ *Vinodolski zakon*, 75, 85.

⁸⁵ Josip Barbarić, „Neke odredbe Vinodolskog zakona u svjetlu objavljene diplomatske građe”, *Arhivski vjesnik* 36 (1993): 103.

⁸⁶ Mile Bogović, „Crkva u Vinodolskom zakonu iz 1288. godine”, *Riječki teološki časopis* 2 (1994), br. 1: 73-74.

⁸⁷ Zrinko Mičetić, *Vinodolski zakon i Praputnjak* (Rijeka: Kulturno društvena udruga Praputnjak, 2009), 21, 29, 70, 206.

⁸⁸ Antun Mažuranić, „Zakon vinodolski od leta 1280”, *Kolo* 3 (1843): 57, 63, 94.

⁸⁹ Matko Laginja, *Znanstvena i književna djela* (Zagreb: Dom i svijet, 2003), 193 (riječ je pretisku rada *Zakon vinodolski* koji je u četiri nastavka objavljen u zadarskom *Pravu* 1875. godine.)

Franjo Rački,⁹⁰ Lujo Margetić,⁹¹ Radoslav Katičić,⁹² Antun Cvitanić,⁹³ Željko Bartulović,⁹⁴ Maurizio Levak,⁹⁵ Tomislav Galović⁹⁶ i Mladen Ančić.⁹⁷ Đorđe Milović, iako vjerojatno smatra da je riječ o kneževoj družini, nije u svojim razmatranjima dosljedno koristio taj termin.⁹⁸ Ovdje se predlaže da se dio teksta VZ-a koji glasi „od slug od obitelji kućne” ne čita kao *slugu kućne družine* već da se razdvoji i čita: *od slugu i od družine*.

⁹⁰ Franjo Rački, „Zakon vinodolski od godine 1288”, u: *Hrvatski pisani zakoni*, Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium 4, ur. Franjo Rački, Vatroslav Jagić i Ivan Črnčić (Zagreb, 1890), 7, 12, donosi izvorni tekst zakona transliteriran ćirilicom te ne komentira termin *obitel*.

⁹¹ Margetić, *Iz vinodolske prošlosti*, 84-85, 90, 120-121, 131; Margetić, *Vinodolski zakon*, 15, 23; Lujo Margetić, „Vinodolska općina i vinodolski kmeti”, *Rad HAZU* 485 (2002): 137, 169, nije konzistentan u korištenju termina. Prvo navodi termin pratnja, a zatim obitelj. Usp. Lujo Margetić, „Vinodolski zakon”, u: *Leksikon hrvatskoga srednjovjekovlja*, prir. Franjo Šanjek i Branka Grbavac (Zagreb: Školska knjiga, 2017), 699.

⁹² Radoslav Katičić, „Praslavenski pravni termini i formule u Vinodolskom zakonu”, *Slovo* 39-40 (1990): 76.

⁹³ Antun Cvitanić, „Usporedba Vinodolskog zakona i dalmatinskih statuta”, u: *Iz dalmatinske pravne povijesti* (Split: Književni krug 2002), koristi termin *obitel kućna* (709) te za isto termin *čeljad* (706). Posljednji termin gotovo sigurno nije upotrijebljen slučajno jer je riječ o terminu koji na mađarskom jeziku (*cséled*) ima značenje družine. Iz toga bi se moglo tvrditi da je Cvitanić zapravo smatrao da je riječ o družini. O terminologiji usp. D. Karbić, „Hrvatski plemićki rod”, 83. O korištenju termina *čeljadin* u Bosni usp. Isailović, „Fragmenti o familijarima Hrvatinića”, 311.

⁹⁴ Željko Bartulović, *Neka pitanja stvarnih i obveznih prava. Vinodolski zakon (1288.)*, Krčki i Senjski statut (1388.) (Rijeka: Matica hrvatska 1997), 47-48, vjerojatno podrazumijeva da su *slug od obitelji kućne* i *služabniki* VZ-a nazivi za istu skupinu ljudi.

⁹⁵ Levak, „Podrijetlo i uloga kmetâ”, 42: „U kneževu obitelj u širem smislu valja ubrojiti sve njegove ljude (*služabnike*) na koje nailazimo u VZ-u – podknežine, dvornika, permane i arsale” (usp. str. 46 i 78). Zatim navodi da kneževoj družini pripadaju službenici, potknežini i permansi, pri čemu se poziva na čl. 30., 35. i 50. VZ-a (str. 71). Kod posljednjeg niti u jednom izvornom tekstu tih članaka pisar zakona ne koristi termin kneževa obitelj. S druge strane citira izvorni tekst čl. 5. VZ-a i termin *obitel* (str. 46 i 78), ali se prema njemu ne određuje posve jasno. Dakle, niz službenika knezova Krčkih prema Levaku može se uvrstiti i u družinu i u kneževu obitelj u širem smislu. Razumno je zapitati se postoji li onda među njima neka razlika kada se upotrebljavaju dva termina za istu skupinu. Nije posve jasno je li takvo razmišljanje proizašlo iz pisanja: Margetić, *Iz vinodolske prošlosti*, 62-63.

⁹⁶ Tomislav Galović, „Vinodolski zakon”, u: *Suzbijanje korupcije u Hrvatskoj u srednjem vijeku*, ur. Zorislav Antun Petrović (Zagreb: Kultura i etika, 2014), 18; Tomislav Galović, „Combating corruption in Croatia in the Middle Ages: An Example of Croatian legal documents – The Law Code of Vinodol (1288) and the Statute of the island of Krk/Vrbink (1388)”, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 40 (2017), br. 2: 877.

⁹⁷ Mladen Ančić, „*Gradu kmeti* ili *iobagiones castri* kao element društvene strukture Hrvatskoga Kraljevstva”, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 6 (2019): 79, u značenju „kneževog aparata vlasti”.

⁹⁸ Đorđe Milović, „Sjeverno-kvarnerski statuti i neka pitanja krivičnog prava”, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci* 3 (1983): 29, 31; Đorđe Milović, „Kazneno pravo Vinodolskog zakona iz 1288. godine”, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* 41-42 (2000): 44, izvorni tekst: „ili od slug od obitelji kućne gospodina kneza” postaje „ili sluge kneževe kuće”, zatim 46, 49, 56: „ili koga sluge kućne družine kneza ili permansa.” Treba istaknuti da autor na str. 56. bilj. 66. prevodi „ili slugu kućne obitelji gospodina kneza” iako u tekstu uglavnom koristi termin družina.

Vinodolski zakon preveden je na šest europskih jezika. Ondje se riječi „obitelj” i „obitelj kućna” prevode kao obitelj, no neki priređivači su bili svjesni kako ih ne treba shvaćati doslovno. Dovoljno je navesti primjere iz većih jezika. Najbrojniji su bili prevoditelji ili komentatori na ruskom jeziku. Osip Bodijanskij, Fedor Leontovič, Vatroslav Jagić i Boris D. Grekov smatrali su da je riječ o kneževoj družini, s različitim razmišljanjem o tome što ona obuhvaća,⁹⁹ a Ana Evreina donijela je doslovni prijevod na ruski jezik.¹⁰⁰ U prijevodu na francuski jezik Jules Preux istaknuo je da pod izrazom *obitelj kućna* podrazumijeva sve one „koji žive u kneževom kućanstvu odnosno koji pripadaju njegovu dvoru”.¹⁰¹ Prijevodi VZ-a u knjizi Luje Margetića nešto su doslovniji. Tako se u talijanskom prijevodu Annelise Margetić navodi obitelj i sluge kneževе kuće.¹⁰² Jednak obrazac slijedi njemački prijevod Tomislava Kurpisa¹⁰³ i engleski prijevod Johna Kraljića.¹⁰⁴

Problem je očito terminologija koja se koristila u VZ-u. Proučavajući jezik i stil VZ-a i Krčkoga (Vrbanskoga) statuta, uz uvažavanje dotadašnjih istraživanja, Eduard Hercigonja pokazao je složenost i slojevitost njihova teksta. Imao je odmak od razmišljanja Franje Račkog, koji je smatrao da je tekst VZ-a izvorno bio na latinskom jeziku, s kojega je preveden na čakavštinu. Hercigonja je zaključio da se u tekstu zakona može pronaći miješanje latinske terminologije u doslovnom prijevodu s terminologijom na vernakularu.¹⁰⁵ Nadovezujući se na to za-

⁹⁹ Осип Бодьянскій, „Винодолъскій законъ 1280 года”, *Чтенія въ императорскогъ обществѣ исторіи и дребностей російских* 1 (1846) br. 4: 39: „Обитель семейство, дружина, челядь, familia; прислуга”, gdje je za temu osobito zanimljivo spominjanje riječi družina, čeljad i služinčad (*прислуга*); Федор Леонтович, „Древнее хорвато-далматское законодательство”, *Записки императорскаго новороссійскаго университета* 1 (1868), br. 3-4: 17-18, 21 i 49; Ватрослав Ягич, *Законъ Винодолъскій* (С.-Петербургъ, 1880), 17, 43, 130, termin tumači kao one koji pripadaju kneževom dvoru odnosno poistovjećuje s lat. *familia*, te smatra da on obuhvaća kneževе службенике; Борис Д. Греков, *Винодол. Винодолъскій статут об общественном и политическом строе Винодола*, *Избранные труды* 1 (Москва: Издательство Академии наук СССР, 1957), 58, 81, smatra da je riječ o pratnji (rus. *свита*) odnosno svim vrstama pripadajućih slugu.

¹⁰⁰ Анна М. Евреина, *Законъ Винодолъскій* (С.-Петербургъ, 1878), V, 7, 9.

¹⁰¹ Jules Preux, „La loi du Vinodol”, *Nouvelle revue historique de droit français et étranger* 20 (1896): 581: *maisonnée*, odnosno 585: *des serviteurs de la maison* te daje pojašnjenje na str. 599: *il s'agit en effet non seulement de la famille proprement dite, mais de ceux qui vivent dans la maison du prince, qui appartiennent à sa cour*. Ne može se oteti dojmu da je ovaj zaključak pod utjecajem ranijeg pisanja Vatroslava Jagića.

¹⁰² Margetić, *Vinodolski zakon*, 156: *famiglia*, odnosno 158: *dei servitori della famiglia di casa del signor conte*.

¹⁰³ Margetić, *Vinodolski zakon*, 176: *seiner Familie*, odnosno 179: *der Familie des Fürsten oder der Knechte töten*.

¹⁰⁴ Margetić, *Vinodolski zakon*, 198: *family*, odnosno 201: *household servant of the lord-count's family*. U časopisu *British-Croatian Review* 14 (1978) cijelo godište tematski je posvećeno Vinodolu s još jednim prijevodom VZ-a na engleski jezik. Nije bilo moguće doći do tog broja.

¹⁰⁵ Eduard Hercigonja, „Neke jezično-stilske značajke Vinodolskog zakona (1288) i Krčkog (Vrbanskog) zakona (1388)”, *Slovo* 39-40 (1989): 110.

pažanje, može se pretpostaviti da je pisar odnosno prepisivač VZ-a bio posve svjestan statusa *obiteli kućne* svojih knezova. Kako na vernakularu nije postojao odgovarajući termin za instituciju *familia* (*familiaritas*), pri čemu doslovan prijevod nije bio primjeren, nastao je naziv *obitel kućna*.¹⁰⁶

Prema čl. 5. VZ-a, knez, biskup ili kneževa družina prilikom obilaska Vinodola, a u svrhu svoje opskrbe, imali su pravo narediti općinskom službeniku satniku ili svojem permanu uzimanje hrane od stanovnika Vinodola bez iznimke kada je riječ o njihovu društvenom statusu. Knezovi su bili dužni kompenzirati trošak hrane.¹⁰⁷ U literaturi se ističe da je bila riječ o pravu poznatom kao zalaznina. Obaveza novčane kompenzacije oduzete hrane bila je regulirana kada su u pitanju kralj i njegovi dignitari u slobodnim kraljevskim gradovima u Slavoniji.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Radi usporedbe, kancelarije bosanskih velikaša Pavlovića i Kosača u ispravama pisanim vernakularom navode termine *kućanin* i *ukućni* za pojedine pripadnike njihove družine. O tome usp. Невен Г. Исаиловић, „Владарске канцеларије у средњовековној Босни” (докторска дисертација, Универзитет у Београду, 2014), 93, 95, 130-131, 134, 482.

¹⁰⁷ *Vinodolski zakon* 74, čl. 5: „Ošče: ako gospodin knez u Vinodolu volja rečeni biskup kada bi pošal po knežstvu po vinodolskom i v ki god bi grad prišal ki od niju, more činiti jati i k sebi činiti priti po ruki satnika onoga grada za svoje jidenje i za svoje obiteli od kih koli goved i brav, ke se mogu najti najbliže, tako od skota kmetšćega, tako od plemenitih ljudi, tako od popi i od inih vsakih ljudi; ništar manje za nje imaju platit gospodin knez gdi se koli mogu od svojih perman činit jati za se i za svoju obitel i za vas svoj dvor ot najbližnjago skota te iste općine, budući koga godi zgora imenovanih.” Kostrenčić, „Vinodolski zakon”, 191, smatra da u slučaju da hranu nabavlja satnik, nije postojala obaveza nadoknade općini, a ako to učini perman, postojala je obaveza nadoknade. Isto smatra i Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 59-60, 63. Mandić, „Kmetovi u općinama oko Kvarnera”, 181, razmišlja jednako, pri čemu tumači da se time onemogućavalo proizvoljno djelovanje kneževske vlasti. N. Klaić, *Vinodol*, 106, ističe samo obavezu nadoknade. Potkrepljujući sličnim primjerima u primorju, da u svakom slučaju treba platiti smatra Margetić, *Iz vinodolske prošlosti*, 149-150; Margetić, *Vinodolski zakon*, 84-85; Margetić, „Vinodolska općina i vinodolski kmeti”, 133, 137; Lujo Margetić, „Creske općine u svjetlu isprave od 5. listopada 1283. i pitanje kontinuiteta dalmatinskih gradskih općina”, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 7 (1975): 30-32. Isto vrijedi za biskupa, usp. Bogović, „Crkva u Vinodolskom zakonu”, 73-74; Mičetić, *Vinodolski zakon i Praputnjak*, 70-72, 127, 195, drugačije tumači kontekst uzimanja mesa. Smatra da je u slučaju malobrojnosti kneževe pratnje satnik imao pravo prvenstva među Vinodolcima kod pribavljanja mesa životinja koje je plaćao. Kada je bilo više osoba u pratnji, tada je perman odvodio i žive životinje što je bilo dijelom plaćanja sulja. Međutim, sulj se u tekstu ovog članka ne spominje.

¹⁰⁸ Vladarski *ius descensus* bio je neodvojiv od realne snage kraljevske vlasti što se odražavalo i na mogućnosti kraljevskih dignitara. U 13. stoljeću kralj s pratnjom te dignitari u nekim slobodnim kraljevskim gradovima u Slavoniji opskrbu hranom i troškove boravka u vrijeme proputovanja odnosno boravka trebali su nadoknaditi, što je vrijedilo i za imanja servijenata. U izvorima se to može pratiti od dekreta kralja Andrije II. 1222. preko niza kasnijih povelja sloboda dodijeljenih nekim slobodnim kraljevskim gradovima (1234. Virovitica, 1240. Petrinja, 1242. Samobor, 1252. Križevci). Nada Klaić smatrala je kako se postupno zalaznina pretvorila u novčani porez. Potvrdom odluka Slavenskog sabora 1273. zalaznina se nije davala ako je već bila isplaćena. Usp. CD 3, 423, dok. 367; CD 4, 123, dok. 113, 165, dok. 149, 490, dok. 426; CD 6, 27, dok. 26; János M. Bak et al., ur., *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae* (dalje: DRMH), sv. 1: 1000-1301 (Idyllwild: Charles Schlacks, Jr. Publisher, 1999.), 33; V. Mažuranić, *Prinosi*, sv. 2: 216-218, s. v. *descensus*; Zlatko Herkov, *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, sv. 2 (Zagreb: JAZU, 1956): 591, s. v. *zalusina*. Za opću ocjenu prirode

Nije bez temelja tvrditi da je slično vrijedilo za velikaše u Hrvatskoj. Ostaje otvoreno pitanje je li knez nadoknadu u Vinodolu uvijek isplaćivao te, kad je to bilo slučajem, prema kojoj cijeni. Naime, u zakonskom dekretu kralja Andrije II. iz 1231. koji se trebao provoditi na području kraljevstva, kada su u pitanju njegovi dignitari, bila je određena kompenzacija za opskrbu hranom izražena terminom pravedne cijene (*iustum pretium*).¹⁰⁹ Iako u kasnijim kraljevskim zakonskim aktima to nije bilo na taj način precizno izraženo, vjerojatno se podrazumijevalo ondje gdje je postojala samo opća odredba nadoknade oduzetog. Ideja pravedne cijene bila je prisutna podjednako u zakonskim aktima te u filozofskim i teološkim raspravama europskoga srednjovjekovlja. U suštini se podrazumijevala tržišna cijena u uobičajenim ekonomskim okolnostima, odnosno kad ne vladaju prilike uslijed kojih cijene rastu. Ovdje se nije radilo o banalnom pitanju, nego o nečemu što je u realnosti svakodnevnoga života bio problem za obje strane.

Člankom 29. VZ-a regulirano je kažnjavanje za ubojstvo potknežina, slugu, pripadnika družine i permana.¹¹⁰ Knez je zadržao za sebe isključivu sudsku jurisdikciju nad počiniteljem. Kazna je bila novčana u slučaju bijega, prema osobnome nahodjenju kneza, tako da od ukupno određenog iznosa kazne može uzeti polovicu od obitelji počinitelja, a drugu polovicu od imovine samoga počinitelja. Ako se počinitelj uspije uhvatiti, mogla se nad njim izvršiti bilo koja kazna, čak i smrtna. Komentatori VZ-a različito tumače vrstu kazne.¹¹¹

Uzimajući u obzir navedena dva članka VZ-a, može se povući paralela sa skupinom koja se u izvorima pisanim na latinskom jeziku na otoku Krku naziva *familia*. Prvi se puta spominje u sporazumu među knezovima Ivanom I., Vidom II. i Henrikom I. 1232. o upravljanju krčkim kneštvom. Tada je, zajedno s „onima koji se hrane kneževim kruhom i vinom”, bila izdvojena iz sudske jurisdikcije redovnih općinskih sudaca pod isključivo za takvu priliku postavljena tri kneževska suca.¹¹² Družinu se može pronaći i u drugim kneštvima.

kraljevske vlasti u nekim slavonskim gradovima usp. N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom*, 292-306, 313; Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje* (Zagreb: Školska knjiga, 1997), 190-191.

¹⁰⁹ DRMH, sv. 1, 37.

¹¹⁰ *Vinodolski zakon* 84, čl. 29: „Jošće: ako ki bi ubil od podknežinov ili od slug od obiteli kućne gospodina kneza, od permanov, ter bi ušal i ne mogal se jeti, da knez vazme vražbu - to je zagovor vrnezi - kakov i kolik bude otill; zvrh plemene zlotvorca koliko za polovicu, zač pleme ni držano nere od pol, a zločinac drugi pol. Da ako se jame ta zlotvorac, š njega ima ta isti knez ili neki mesto njega učiniti ko godi mašćenji bude hotil, a njega pleme nišće se ne obsujuje.” Širi kontekst tumačenja ovog članka u njegovoj cjelini usp. u: Lujo Margetić, „Osnove obveznog prava na kvarnerskom području u srednjem vijeku”, *Rad JAZU* 445 (1989): 100-103; Margetić, *Vinodolski zakon*, 120-121; Margetić, „Vinodolska općina i vinodolski kmeti”, 160.

¹¹¹ Priredivači teksta VZ nisu jednako tumačili riječ *mastiti*. Kao „odmazdu koju god hoće” – Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 61, 110; Milović, „Sjeverno-kvarnerski statuti”, 29-32; Margetić, *Vinodolski zakon*, 23; Katičić, „Praslavenski pravni”, 76-78. smatra da je riječ o krvnoj osveti.

¹¹² *Listine* 1, 50, dok. 76: *Quilibet autem regimen, qui erit in dictis regiminibus, tenetur et facere debet*

Creski knez Marin Mauroceno je imao svoju družinu. Venecija je 1283. potvrdila sporazum između njega i predstavnika creskih općina. U dvije je točke bila riječ o teretima koje stanovništvo snosi na račun kneza i njegove družine – mesu za prehranu tijekom obilaska te zabrani uzimanja trave, grožđa i smokava.¹¹³ Ne može se ne primijetiti određena sličnost u ograničenju prava kneza i pratnje kakva se može pronaći u čl. 5. VZ-a. Spomenuta ekskluzivnost kneževe pratnje na Krku u sudskom postupku može se pronaći u gotovo identičnom obliku u gradu Korčuli. U starijoj redakciji Korčulanskog statuta (1265.) glavom 24. reguliralo se izbor sudaca i službenika suda. Ondje je bilo jasno zapisano ograničenje u ovlastima sudaca. Knez iz roda obitelji Zorzi ili potknez birali su suce među članovima Maloga vijeća te su oni u suđenju imali sve ovlasti regulirane statutom. Nisu imali ovlast suditi „kneževoj družini i onima koji se hrane kneževim kruhom te dobivaju od njega plaću”. Knez je to pravo zadržao isključivo za sebe.¹¹⁴

Nije bez osnove zaključiti da su neki pojedinci koji su pripadali družini kneza vršili i određenu službu. Nema preciznih podataka za Vinodol i Krk u 13. stoljeću i nije nužno da je svaki službenik bio pripadnik družine, kao što je vidljivo primjerice iz citiranog čl. 29. VZ-a gdje postoji distinkcija između potknežina, slugu, družine (*obiteli kućne*) i permana. To je bio slučaj i kasnije – u 14. i 15. stoljeću na otoku Krku.¹¹⁵

iusticias et rationes de hominibus ipsius terre secundum consuetudinem eiusdem servato modo et ordine concessionis, exceptis de hominibus nostre familie et hiis, qui nostro aluntur pane et vino, qui omnes debeant iudicari per tres ad hoc ordinatos per nos, quorum etiam unum quilibet nostrum per se eligere debeat ... N. Klaić, „Knezovi Frankapani”, 159. poistovjećuje „obitelj” VZ-a s pratnjom knezova navedenom u sporu s Krčanima iz 1305. – 1307. Navođenjem primjera s Krka, Cresa i Korčule uzima se u obzir mišljenje T. Raukara o metodičkoj formi kojom se trebaju voditi istraživači prošlosti Vinodola – pri usporedbi treba imati na umu kontekstnu sličnost s tekstom VZ-a. Usp. Raukar, „Vinodolski zakon”, 159.

¹¹³ Listine 1, 136, dok. 210: *Item equitando ipse dominus comes per insulam, stando in campanea tam ad prandium quam ad cenam vel ad marendam, debeat accipere cum sua familia carnes secundum consuetudinem dicte insule. Item quando dictus dominus comes in Chersio accipere non possit nec accipi facere de herbis in hortis hominum de Chersio nec uvam seu ficus in eorum vinetis, dando ipsi domino comiti tot terras, que faciat hortum vel hortos, qui sint ipsius et ipsius familie ad sufficientium in bono loco.* Iscrpnu analizu ove isprave, s ispravicima na objavljeno čitanje Šime Ljubića te okolnosti na otoku Cresu, usp. u: Margetić, „Creske općine”, 5-10. Važno je upozoriti na to da je Margetić preveo čitav tekst isprave te je pri tome riječ *familia* prevodio kao pratnja (11). U studiji kojom prati tekst VZ-a upozorio je na sličnost običaja, Margetić, *Vinodolski zakon*, 84-85. Na važnost sporazuma na Cresu za komparativnu analizu s VZ-om prvi je upozorio V. Jagić, usp. Ягич, *Законъ Винодолъскій*, 130.

¹¹⁴ Jaroslav Hanel, *Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae (1215-1558.)*, Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium 1 (Zagreb: JAZU, 1877), 13: *...preter quam familie comitis et eorum, qui ei pro denarijs seruiunt panem suum comedendo, quos comes debet examinare et iudicare ad suum uelle iuxta eorum merita.* Antun Cvitanić, *Statut grada i otoka Korčule* (Korčula: Grad Korčula, 2002), 74, protumačio je riječ *familia comitis* kao *kneževa obitelj*.

¹¹⁵ Ozren Kosanović, „Družine i potknežini knezova Krčkih na Krku (od 1260. do 1480. godine)”, *Povijesni prilozi* 35 (2016), br. 50: 248.

U tekstu sačuvanih isprava knezova Krčkih iz 15. stoljeća može se pronaći opći pojam *družine*, ali i navod uz pojedino ime. Na ovome mjestu navest će se neki podaci vezani uz one knezove koji su modruškom podjelom i uslijed kasnijih aktivnosti imali posjede u Vinodolu. Pripadnici njihove družine nisu djelovali isključivo u Vinodolu ili isključivo bili porijeklom iz toga kraja.

Knez Dujam II. imao je svoju družinu. Odlukom Velikog vijeća u Veneciji 1308. dozvoljeno je knezu i njegovoj družini da nose oružje na njegovu zasjedanju.¹¹⁶ Nije poznato tko su bili članovi družine. Hugo de Ariosto bio je dugogodišnji pripadnik družine (*familiaris*) te neko vrijeme na Krku potknežin kneza Ivana VII. Mlađeg.¹¹⁷ Knez Martin imao je u svojoj družini *izvrnog* Vlaja Tepčića (*Wlay Thepchyh*), koji mu je vjerno pomagao u poslovima i pohodima, pa ga je zbog toga nagradio utvrdom Lipa (kod Steničnjaka).¹¹⁸ Družini su pripadali plemeniti Grgur Marinov i Petar Antolović.¹¹⁹ Knez je 1471. sa svojom družinom završio u zarobljeništvu svojega nećaka kneza Ivana VIII. u Brinju. Nemajući drugog izlaza, Martin je ovlastio jednog od familijara, Ivana Bevenjuda (*Beneuenutus*, ime se javlja u različitim oblicima) iz Ostrožina, da svoj Skrad preda Ivanu VIII. kako bi se oslobodili. Martin je Ivanu Bevenjudu predao Kostajnicu sve dok od tamošnjih prihoda ne skupi 4.000 zlatnih florena.¹²⁰ Knez Martin dodijelio je, a posebnim ispravama Dujam IV. i Stjepan II. potvrdili su, Jurju Rečaninu iz Rijeke za njegovu službu posjed Berčopal, vjerojatno na području Ledenica.¹²¹ Knez Stjepan II. imao je u svojoj družini Antuna iz Modruša te plemića Martina (Oštreharića), kaštelana koji je bio poslanik kod milanske vojvotkinje Blanke Sfor-

¹¹⁶ Lujo Margetić, „Neiskorištene vijesti o krčkom knezu Dujmu II”, *Starine* 60 (1987): 49, pri čemu se *familia* prevodi kao družina. Ovo dopuštenje vezano uz oružje nije neuobičajeno s obzirom na tenzije i razračunavanja u vijeću u to doba, usp. Giorgio Cracco, „Venecija u srednjem vijeku: *Drugi svijet*”, u: Gherardo Orthali, Giorgio Cracco, Gaetano Cozzi, Michael Knapton, *Povijest Venecije 1* (Zagreb: Antibarbarus, 2007), 212-217.

¹¹⁷ CDCF 2, 12-13, dok. 13; Kosanović, „Družine i potknežini”, 248. Nove spoznaje donosi Luka Špoljarić, „Zov partenopejskih princeza: Kosače i Frankapani u bračnim pregovorima s napuljskim kraljem Ferranteom”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 52 (2020), br. 3: 141.

¹¹⁸ CDCF 2, 121, dok. 116. Kao osobno ime javlja se naziv etničke skupine, a ne može se ne zapitati je li dodatak Tepčić proizašao iz imena za službu tepčije. Ako je to slučaj, postavlja se pitanje kako se u tom obliku održalo do 15. stoljeće.

¹¹⁹ CDCF 2, 134, dok. 130.

¹²⁰ CDCF 2, 120-121, dok. 115; V. Klaić, *Krčki knezovi*, 264-265, *certos fideles familiares nostros* prevodi kao „stanovite vjerne dvorjanike naše.” Usp. Strčić, „Frankapan Martin”, 417-418. gdje je I. Bevenjud nazvan slugom.

¹²¹ CDCF 2, 140-143, dok. 138, 139; Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 60, donosi podatak da je Martin darovao Ivanu Rečaninu i Mrkopalj. Obitelj Rečanin je, čini se, pripadala nižem plemstvu te je bila klijentelom Frankapana, ali i drugih, primjerice u Rijeci i Kastvu 15. i 16. stoljeća. U izvorima se njihovo prezime navodi u ekavskom i ikavskom obliku. Je li to bilo tako zbog lokalnih čakavskih areala nije poznato, ali možda postoji pravilnost ovisna o provenijenciji izvora.

ze 1463. godine.¹²² Nije neuobičajeno da su knezovi u svojem okruženju i službi imali vitezove te se i njihova imena javljaju u povijesnim izvorima, ali ne može se kategorički tvrditi da su pripadali družini.¹²³

Sluge (*servitores*) i službenici (*služabniki, oficijali, officiales*) u upravljačkom sistemu knezova Krčkih

U ispravama zapisanim na vernakularu nalaze se različiti opći nazivi za kneževe ljude - *sluge, služabniki* i *oficijali*. Sluge (lat. *servitores*) vjerojatno u prvom redu predstavljaju niži rang kneževih ljudi s različitim zaduženjima. Naziv *služabnik* navodi se u tekstu VZ-a u čl. 25., 30., 35., 36. i 50. Sva izdanja teksta zakona na hrvatskom književnom standardu donose za nj naziv službenik. Naziv *oficijal* u tekstu VZ-a navodi se u čl. 33., 61. i 63., a *oficij* u čl. 26. i 63. te ga se također tumači kao službenika odnosno službu. Riječ je o sinonimima koji se nasumično upotrebljavaju u tekstu.¹²⁴ U izvorima pisanim latinskim jezikom nalaze se navodi *servitores* i *officiales* (rijetko se javlja treća skupina *servientes*).

Vinodolskim je zakonom za kažnjavanje fizičkoga obračuna bila propisana općinska sudska jurisdikcija nad općinskim satnikom, grašćikom i busovićem (*pod zakon i pod pravdu kmetsku*) pri čemu je bilo naglašeno da se prema njima ne primjenjuje zakon za *služabnike*.¹²⁵ Redosljed navođenja u tekstu zakona potkrepljuje tvrdnju kako se u hijerarhiji kneževih ljudi pod *služabnike* mogu svrstati svi oni koji se nalaze između njezina vrha, uključujući potknežina, i onih koji su pri njezinom dnu, prvenstveno permana.¹²⁶ Knez ili njegov službenik mogli su utvrditi nezakonito držanje imovine koja je trebala pripasti kneževoj kući.¹²⁷ Pravao valjano prijavljivanje svake vrste moglo se učiniti pred svim kneževim službe-

¹²² CDCF 1, 386, dok. 372; CDCF 2, 53, dok. 53.

¹²³ Zjačić, „Statut grada Senja”, 59.

¹²⁴ Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 65.

¹²⁵ *Vinodolski zakon*, 82, čl. 25. To je opće prihvaćeno u historiografiji, usp. Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 89-90.

¹²⁶ *Vinodolski zakon*, 84, čl. 30: „Jošće: ako ki učini zasedanje od rečenih podknežinov ili služabniki ili perman, ter se more pokazati podobnimi svedoci, plati knezu libar 50. A to takoje ako bi ga bili ili ranili, i za ranjenje platit držan je polovicu. Ako bi ot njih nikomu niki ud usikal ili shabil tako da bi od toga ne mogal priti na prvo zdravje, ostani va osudu onom v kom ga knez oće osuditi”; str. 86, čl. 35: „Ošće: ako je ki ukral rič niku knezu ili njega dvoru ili podknežinu ili služabniku komu zgora pisanih, plati knezu osud, kako je više rečeno od tatbi. Onomu komu je bude učinil od jednoga 7”; str. 92, čl. 50 regulira se plaćanje naknade pristavu pri zaplijeni goveda te je propisana naknada i za kneževog službenika („služabniki više pisani od jednoga 7”); Margetić, *Grobnički urbari*, 90, na temelju čl. 29. i 30. VZ-a razvija teoriju da je postojala hijerarhija kneževih službenika od vrha prema dnu, gdje je prvi bio potknežin, zatim službenici, kućna obitelj i sluge. Posljednje tri skupine predstavljale su prema tome knežev dvor.

¹²⁷ *Vinodolski zakon*, 86, čl. 33.

nicima.¹²⁸ Nezakonita djelovanja službenika bilo je moguće prijaviti unutar roka od jedne godine od isteka obavljanja njegove dužnosti.¹²⁹

Hijerarhija skupina koje okupljaju kneževe ljude, od vrha prema dnu, bila je daleke družina (*familia*), službenici (*služabniki, oficiali, officiales*) i sluge (*servitores*).¹³⁰ Pritom nije isključeno da su neki službenici istovremeno bili pripadnici družine. Vjerojatno su najviši službenici zbog svojega statusa i službe knezu stjecali nobilitet.¹³¹ Lujo Margetić smatrao je da plemenitost proizlazi iz činjenice da neki službenik, kada dobije posjed, dobiva slobodu od podavanja, a usto navodi primjer strijelaca, koje se oslobađalo davanja.¹³² Istovremeno, nisu svi plemeniti u Vinodolu bili službenici kneza.¹³³

Knez je imao niz službenika na području svoje državine. Najniže rangirani bili su primjerice perman i obhodnik. Kada je riječ o niže rangiranim službenicima kneževa aparata, oni su imali svojega parnjaka u službi pojedine vinodolske općine. Potonji su birani od domaće elite kao izraz volje za autonomijom u odnosu na kneza, koji nije imao apsolutne upravljačke mogućnosti. U praksi je u tim ovlastima postojala razlika između posjeda. Na Krku je Venecija u sporovima između kneza i otočkih općina nastupala u korist posljednjih da bi onemogućila jačanje kneževske vlasti, s ograničenim uspjehom u tome. U Senju se gradska plemićka oligarhija u određenoj mjeri vještije nosila s kneževskom vlasti. Vinodolske općinske vlasti nisu imale zaštitnika poput krčkih općina te nisu imale ekonomski moćno plemstvo kao što je to bio slučaj u Senju, zbog čega je njihov doseg ipak bio slabiji i ograničen.

Ivan Barbarić dolazak Vinodola u posjed knezova promatra kao prijelomni događaj. Smatra da je cjelokupna upravljačka struktura službenika koji su svoj legitimitet crpili iz izbora u općinskom vijeću pojedine općine u novim okolnostima položaj dugovala izravno knezu te djelovala u njegovu interesu (sudac, satnik, pristav).¹³⁴ Općinska vijeća imala su ograničenje u tome što nisu mogla zasjedati

¹²⁸ *Vinodolski zakon*, 98, čl. 61.

¹²⁹ *Vinodolski zakon*, 100, čl. 63.

¹³⁰ Za Krk usp. *Listine* 1, 166: *Mittantur comitibus damna illata per suos propinquos, familiares et servitores hominibus insule de animalibus, pasculis et aliis, et quod infra XV dies debeant satisfacisse omnia damna passis sub pena dupli*; *Listine* 2, 167. dok 277: *officiales et servitores meos*.

¹³¹ Usp. Kostrenčić, „Vinodolski zakonik”, 188, prema kojem su kneževi službenici plemeniti; Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 54-55, plemeniti su oni koji imaju svoju zemlju za koju nisu dužni podavanja; Raukar, „Vinodolski zakon”, 161-162, izražava oprez po pitanju tumačenja značenja plemenitih ljudi u Vinodolu; Levak, „Podrijetlo i uloga kmetâ”, 75-77, smatra kako ih određuje „vlasništvo nad zemljom” te da su „položaj stekli prije dolaska” Krčkih.

¹³² Margetić, „Vinodolska općina i vinodolski kmeti”, 131, 137-139.

¹³³ Usp. N. Klaić, *Vinodol*, 125-131.

¹³⁴ I. Barbarić, „Grižane u doba feudalnih”, 360

bez prisutnosti kneza ili njegovog čovjeka.¹³⁵ Bez obzira na to, ondje su birani brojni službenici koji su zajedno s onima koje je imenovao knez, poput sudaca, konsenzusom odlučivali o raznim pitanjima.¹³⁶ Njihov formalno jednak status ispoljavao se i u nastupu prema trećim stranama. Primjerice, 1440. bakarska općina i kapetan imali su svaki svojega poklisara.

U postupku razrješenja graničnog spora između Novigrađana i Bribirana u listopadu 1309. knez Dujam II. odredio je Sutka, Sominu i Lukšana za tri pristava koji su, ne bez razloga, nazvani *dobrim mužima*. Među njima je samo za Sutka navedeno da je knežev *služabnik*.¹³⁷ Dobri muži javljaju se sporadično i u drugim ispravama. Jednom prilikom jedan od njih bio je sin potknežina.¹³⁸ U djelu historiofrafije se smatra, a izvori u Vinodolu to potvrđuju, da je svaki pojedinac koji je obavljao neku dužnost od javnog interesa trebao biti na dobrom glasu.¹³⁹ Pritom nije bilo nužno da bude službenik općine ili kneza.¹⁴⁰ Nije moguće utvrditi jesu

¹³⁵ *Vinodolski zakon*, 96, čl. 57: „Ošće: nijedno viće općinsko ili navlašćno v gradu ili indi ne mozi biti od nijednih del ke bi pristojale k općini, ako ne bude onde knezova človika: i ako ka dela suprot učine, zgublaju vse svoje blago i budi knezu zgora rečenomu”; Kostrenčić, „Vinodolski zakon”, 197-198 ovaj članak smatra dokazom postojanja vijeća; Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 89, pretpostavlja neku formu njegova postojanja; Margetić, *Vinodolski zakon*, 97 i 101, smatra da nije sigurno da je u vrijeme VZ-a postojalo općinsko vijeće te da ovaj članak zakona tome nije potvrda.

¹³⁶ Kostrenčić, „Vinodolski zakon”, 213-214, govori o sudskoj komisiji. Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 70-82, navodi sudski dvor ili kneza. Lujo Margetić, „Neki aspekti razvoja organa suđenja u hrvatskim primorskim krajevima u XII i XIII stoljeću”, *Historijski zbornik* 29-30 (1977): 99; Lujo Margetić, „Novo tumačenje nekih odredaba Vinodolskog zakona”, *Jadranski zbornik* 11/1979-1981 (1983): 56, smatra da je djelovalo sudsko vijeće (sastavljeno od općinskih i kneževskih ljudi), u kojem je knežev predstavnik imao presudni utjecaj.

¹³⁷ *Hrvatske glagoljične i ćirilne isprave*, 13-14, dok. 3. O pristavu postoji obimnija literatura, a za noviju usp. Antun Cvitanić, „Pristav u Vinodolskom zakonu”, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci* 3 (1982): 69-74; Ante Gulin, „Javna vjera – fides publica pristava u Vinodolskom zakonu i vinodolskim općinama do kraja 15. stoljeća”, u: *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti* 1, ur. Tomislav Raukar (Zagreb: HAZU 1998), 51-62.

¹³⁸ *Hrvatske glagoljične i ćirilne isprave*, 45 dok. 17, 86 dok. 37, 158 dok. 65.

¹³⁹ Usp. Franjo Rački, „Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća”, *Rad JAZU* 99 (1890): 111-113; V. Klaić, *Krčki knezovi*, 221, smatra da oni u Krku sudjeluju u izvršavanju sudskih odluka s potknežinom, sucem i biskupom; Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 69, ne osvrće se na naziv *dobri ljudi*. N. Klaić, „Vinodolsko društvo”, 205-206, za njih u Vinodolu 15. st. smatra kako su „plemeniti u širem smislu”, a na Krku kneževi službenici, iako ne i isključivo to. Za područje Apeninskoga poluotoka smatra se da je riječ o ljudima javne vjere koji poznaju pravne običaje, usp. Walter Goetz, *Die Entstehung der italienischen Kommunen im frühen Mittelalter* (München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1944), 38-39; Mario Ascheri, *The Laws of Late Medieval Italy (1000-1500)* (Leiden: Brill, 2013), 84-85, 145. Na području današnje Francuske, Belgije i Nizozemske u srednjem vijeku riječ je o ljudima na dobrom glasu. Jean-Luc Lefebvre, „Prud’hommes et bonnes gens”, *Le Moyen Ages* 108 (2002), br. 2: 262, 276-278. Navodi ih se u izvorima u Ugarskoj, Bosni i Srbiji. Srećko Džaja, „Dobri Bošnjani’ i ‘boni homines”, *Dijalog* 1-2 (2006): 105-130; Милош Ивановић, „Добри људи” у српској средњовековној држави (Београд: Историјски институт, 2017).

¹⁴⁰ U Bribiru 1447. od šestero poimenice navedenih dobrih ljudi za dvojicu je navedeno zanimanje – pudaar (dakle općinski poljar) i klobučar. Slično je i u Dobrinju na Krku, *Hrvatske glagoljične i ćirilne*

li *dobri muži* imali položaj među kneževom klijentelom. Drugdje je tako nešto moguće utvrditi. Primjerice, N. Isailović upozorio je na to da se u kasnom srednjem vijeku *familijari* iz ugarskih isprava uglavnom mogu poistovjetiti s *dobrim ljudima* ili *čeljadinima* u bosanskim ispravama.¹⁴¹

Nešto svjetla u pitanje hijerarhije kneževa upravljačkoga aparata i odnos prema općinskim službenicima donosi redosljed navođenja službenika u *clausula praeceptiva* isprava koje su sastavljane u kancelarijama niza knezova. Iz kancelarije kneza Ivana V. jedna darovnica pavlinskom samostanu sv. Spasa kod Senja 1372. sadrži zanimljivu završnu klauzulu, odnosno jednu vrstu *clausula praeceptiva*. Ondje se zapovijeda redom – „kneževim potknežinima, sucima, satniku i svim službenicima u službi ili koji će u službu tek biti primljeni da /destinatara/ ne ometaju i štite u pravu koje mu je dodijeljeno”.¹⁴² U darovnici kneza Stjepana istom samostanu za posjede na istom lokalitetu 1381. ponavlja se gotovo identična formulacija.¹⁴³

Kancelarija kneza Nikole IV. (sin jedinac kneza Ivana V.) u ispravi iz 1428. ponešto mijenja *clausula praeceptiva* proširujući je navođenjem službe župana te zamjenjujući pri navođenju redosljed suca i satnika, svih u Bakru.¹⁴⁴ U ispravi pavlinskom samostanu sv. Marije u Crikvenici ponovno se mijenja redosljed u formulaciji. Ondje se ne spominje župan, sudac je zapisan ispred satnika (općinski službenik) te se navodi služba dvornika.¹⁴⁵ Čast dvornika kao osobe vrlo bliske knezu navedena je posljednja u poimeničnome navođenju pripadnika kneževa aparata, a prije općega pojma službenika (*oficijala*). Najviše isprava sačuvano je iz perioda djelovanja kancelarija sinova Nikole IV. – ovdje su zbog teme posebno važne one knezova Ivana VII. Mlađeg, Martina, Dujma IV., Nikole V. i Stjepana II.

isprave, 43, dok. 16, 94, dok. 42.

¹⁴¹ Isailović, „Fragmenti o familijarima Hrvatinića”, 311.

¹⁴² *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 23, dok. 7: „Zato mi za[pov<i>da<mo> vsimъ našimъ pod'knežinomъ, sud'cemъ, sat'n<i>kom i vsake vr(ь)ste oficijalom] ki su sada i ki budu napridъ, da tihъ frat>a>rъ ne brižite više imenova[ni] i za njimi nastanućimъ (sic!), da obaruite i branite, ako našu mil<o>st' lju-bi[te], inako stvoriti ne smite.” U registru je netočno navedeno da je riječ o knezu Ivanu IV.

¹⁴³ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 33, dok. 12: „Zato mi zapovêdamo tvrdo našimъ podknežinomъ, sudcemъ, satnikomъ i v's[a]ke vrs'te oficijalomъ, ki su sada i ki budu naprida, da ne brižite tihъ brat više imenova[ni]hъ i po njihъ nastanućihъ; hoću branite i obranite, ako lju/bite našu milost; ino stvoriti ne s'mi[te].”

¹⁴⁴ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 63, dok. 25: „Zato zapovi/damo podkn(e)žinom, županom, satnikom, sudcem i vsim innim n(a)šim ofic(i)jalom v Bakri, pred kih obraz ta n(a)š list pride, da ih vi v tom udržite i mimo toga ne bantujte, ni dajte bantovati ljub(e)ć n(a)šu milost.”

¹⁴⁵ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 68, dok. 28: „Zato v'simъ pot'knežinomъ, sudcemъ, sat'nikomъ, d'vornikomъ i inimъ našimъ oficijalomъ z'danjnjimъ i timъ, ki napridъ pos'tavljeni budu po Vinodoli, tvrdo zapovidamo da one r(e)ćene fratre, ili onoga ili one, kem bi oni te pile v' najamъ dali držati, v' tomъ, kako se zgora udrži, imijte držati, i mimo toga da ihъ ne ban'tuju ni dadu ban'tovati nijed'nimъ zakonomъ ljubećs' našu mi/lostъ.”

Kancelarija kneza Ivana VII. Mlađeg u ispravama donosi pojednostavljeni oblik *clausula praeceptiva*. U darovnici pavlinskom samostanu sv. Marije u Crikvenici 1440. za zemlje pod Sopljem naveden je samo opći termin *oficijali*, a ostatak formulacije jednak je kao u ispravama koje je izdavala kancelarija njegova oca Nikole IV.¹⁴⁶ U jednoj privatnoj ispravi o kupoprodaji zemljišta 1440. prodavač je bio neki sudac Martin iz Hreljina, za kojeg se izričito navodi da je bio službenik kneza Ivana VII.¹⁴⁷

Kancelarija kneza Martina u ispravi iz 1445. kojom se potvrđuju neka prava samostanu sv. Marije kod Crikvenice, donosi oblik *clausula praeceptiva* koji se otprilike podudara s onima u ispravama koje je izdavala kancelarija njegova oca Nikole IV. i djeda Ivana V.¹⁴⁸ U ispravi iz 1446., uz općenito spominjanje službenika, prvi put navodi se i vizitator (*obhodnik*).¹⁴⁹ To se ponavlja i u ispravi 1447., gdje je u suštini dispozitivni element isprave jednak prethodnom –darovanje posjeda samostanu.¹⁵⁰ Knez Martin imao je među svojim službenicima vizitatora. Njegova dužnost bila je da posjećivanjem crkava i samostana kojima je knez dodijelio neki posjed provjeravati vrši li se kneževa volja. U ispravi iz 1450. pisar u kancelariji sastavio je vrlo šturu završnu klauzulu koja samo općenito spominje službenike, ali se opširnije osvrće na to što im je činiti ako se ne poštuje kneževa volja.¹⁵¹ Već 1463. navođenje se reducira poimeničnim spomenom samo potknežina, a ostali su podvedeni pod opći naziv službenika. Zanimljivost te isprave jest u tome da je pisar, vjerojatno prema uputi samog kneza Martina, istaknuo na prvo mjesto molbu za one koji će u budućnosti biti gospodari posjeda. To može biti argument za tvrdnju da je knez bio svjestan da je sudbina nasljeđivanja njegova posjeda neizvjesna.¹⁵²

Pisar iz kancelarije kneza Dujma IV. u ispravi iz 1445. u *clausula praeceptiva* u svojem općem obliku navođenja ne koristi formu navođenja službenika koja bi se mnogo razlikovala od prethodno navedenih isprava. Međutim, ovdje se dodaje i kratka *clausula renuntiativa*.¹⁵³ Potonja se ne ponavlja u ispravi kojom 1447. knez

¹⁴⁶ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 84, dok. 36: „I zat[o] zapovidamo vsim oficijalom ki su sada i ki budu naprida da ih va tom imijte udržati i braniti i ne dajte bantovati proti tomu našemu listu.”

¹⁴⁷ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 86, dok. 37.

¹⁴⁸ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 89, dok. 39: „I zato zapovidamo vsim' n(a)šim' podknežinom' i sudcem' i inimi oficijalom' da ih' imijte v tom' obdržati, k(a)ko imaju listi ot zvzeličenih' n(a)š(i)h' prvih', ke liste mi im' potvrdismo.”

¹⁴⁹ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 92, dok. 41: „Zato zapovidamo vsim našim obhodnikom i vsake vrste našim oficijalom ki su sada ki ote potle biti da ga imijte v tom udržati i braniti proti vsakomu č(lov)iku, ljubeći milost našu.” Mažuranić, *Prinosi*, sv. 5, 771, s. v. „obhodnik”.

¹⁵⁰ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 99, dok. 45.

¹⁵¹ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 121, dok. 52.

¹⁵² *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 169, dok. 71: „I zato prosimo vsih' ki budu gospodovali po nas' da ga v tom' udržite”, usp. i 173-174, dok. 74.

¹⁵³ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 91, dok. 40: „I zato zapovidamo vsim' našim' oficijalom' ki su sada i ki naprid budu da ih imijte v tom' udržati i toga ne preslišati vikuvečnim' zakonom'.”

daruje sjenokošu na području Kostrene pavlinskom samostanu sv. Jelene kod Senja.¹⁵⁴ Kancelarija kneza Stjepana II. također kombinira takve formulacije.¹⁵⁵

Ako je suditi prema tekstu VZ-a, gornjem sloju kneževih službenika pripadali su dvornik čitavog Vinodola, potknežin i kneževski sudac. Pojedine isprave i drugi izvori jasno pokazuju kako u tu grupu ulaze i kapetani, potkapetani, dvornici te neki drugi službenici. Istovremeno knez je imao puno pravo, unatoč autonomiji vinodolskih općina, izdavati obavezujuće naredbe i općinskim službenicima (u spomenutim ispravama navode se satnik i župan).

Potknežin

Potknežini su vjerojatno stanovali u vinodolskim utvrdama.¹⁵⁶ U historiografiji se ističe da su knezovi toga službenika imali na svojim posjedima zato što ondje nisu neprestano boravili, pa im je bio potreban upravitelj.¹⁵⁷ Treba dodati i da je postojanje potknežina bilo povezano s potrebom kneza da se odmakne i uzdigne od svakodnevnih upravljačkih poslova. Takva potreba dolazila je do izražaja postupnim rastom moći i ugleda kneževske obitelji u kraljevstvu.

Potknežin se ne navodi u protokolu VZ-a, ali je ta služba u pogledu ovlasti vjerojatno tijekom 14. stoljeća postala najviša u aparatu knezova Krčkih uz pomoć kojega su oni ostvarivali svoje interese i vlast. U tom je periodu vjerojatno došlo i do transformacije odnosno nestajanja službe dvornika čitavog Vinodola spomenutog u protokolu VZ-a. Kazneni sustav VZ-a predviđa stroge kazne za one koji napadnu potknežina. U prvom redu bila je određena *vražda* i *mašćenje* za fizički napad ili ubojstvo potknežina i drugih službenika knezova.¹⁵⁸ Za prepad na potknežina bila je predviđena novčana kazna od 50 libara koja se uvećavala za pedeset posto ako je došlo do njegova ranjavanja. Za trajnu fizičku ozljedu nanesenu službeniku knez je imao pravo dosuditi globu po vlastitom nahođenju.¹⁵⁹ Kazna za krađu od potknežina pripadala je knezu.¹⁶⁰

¹⁵⁴ *Hrvatske glagoljične i ćiriljične isprave*, 95, dok. 43: „I zato hoćemo da sudci i nijedanъ n(a)šъ oficijalъ, ki su i ki napridъ budu da se ne imijte va nju pačati malo ni veliko, ni ihъ brižiti v tojъ istojъ sinokoši više rečenoj na Čudniči, i ča k njejъ pristoji.”

¹⁵⁵ *Hrvatske glagoljične i ćiriljične isprave*, 157, dok 64: „I zato zapovidamo pod vernost' vsim' našim' oficijalom': najprije podknežinom', ki budu on'di na Grobnici po njem' i tolikoj plovanu i sudcu i vsim' starijim' grobničkim', ki su sada i ki naprvo budu za nas' i za našega ostan'ka večnim' zakonom', da ga v tom' imijite udržati za slobodna, njega i njega ostanak', večnim' zakonom', i da ne pritiskati ga ni siliti v ni jednu službu, malo ni veliko.”

¹⁵⁶ Goss, „Vinodolski teritorij”, 94; Lujo Margetić, „Pojam grada”, 11, stoluje u gradu.

¹⁵⁷ Željko Bartulović, „Neki organi i službe prema Senjskom statutu iz godine 1388.”, *Senjski zbornik* 19 (1992): 127.

¹⁵⁸ *Vinodolski zakon*, 84, čl. 29.

¹⁵⁹ *Vinodolski zakon*, 84, čl. 30.

¹⁶⁰ *Vinodolski zakon*, 86, čl. 35.

Kad je riječ o ovlastima potknežina, treba istaknuti da je prema VZ-u izrijekom bilo određeno da mu se može prijaviti zločin.¹⁶¹ Druge ovlasti, koje se ne navode u tekstu VZ-a, mogu se utvrditi iz pojedinačnih isprava i drugih izvora. U sporu oko zemlje 1309. u Novom potknežin je aktivno sudjelovao u ime kneza pri utvrđivanju granica između općina Novi i Ledenice te je u tu svrhu naredio da se zapiše i potvrdio predmetnu ispravu.¹⁶²

Važno pitanje za poznavanje strukture gornje razine službenika knezova Krčkih u Vinodolu njihov je broj u pojedinoj općini. Tekst VZ-a o tome šuti. Nije nevjerojatno da je u svakoj općini bio po jedan potknežin, kako se navodi u literaturi.¹⁶³ Izvori pružaju uporište takvom zaključku, pa se tako primjerice potknežin Ivan spominje u Novom 1309., potknežin Frižon (*Trixonni/Frixonus vicecomitis Ledenice*) 1354. i 1359. godine u Ledenicama, a u Hreljinu su potknežin Šimun pokojnog Andrije iz Senja i u Grobniku Nikola Čehović dužnost obnašali 1437. godine. Iz jedne oporuke iz Bakra iz 1445. može se utvrditi da su potknežini bili Valentin i Jurko Hotković, bez oznake mjesta vršenja službe.¹⁶⁴ Radoslav Lopašić donosi podatak da se Valentin Hotković oženio Ižanom, kćeri Martina Oštreharića, koji je također pripadao klijenteli kneza.¹⁶⁵ Jurko Hotković imao je u vrijeme sastavljanja Modruškoga urbara u tadašnjem selu Krakar neka zemljišta i sjenokoše.¹⁶⁶ Postavlja se pitanje je li on bio potknežin u tom kneštvu.

Dugotrajna vlast knezova u Vinodolu vjerojatno je bila obilježena i postupnim mijenjanjem uloge i važnosti potknežina. Knez Nikola IV. nije imao braće pa je samostalno upravljao državinom. Vjerojatno je za svako kneštvo imao po jednog potknežina. Primjerice, 1408. kao predstavnici kneza Nikole IV. u sklapanju sporazuma vezanog uz trgovinu u Veneciji nastupili su pripadnici njegove družine dvornik Gašpar de Sabinis, potknežin Vinodola Gašpar Osap i potknežin *Grolivechia* (?) Baldo de Sabinis. U dogovoru koji je zapisao službeni pisar u duždevoj palači u Veneciji kneževi ljudi navedeni su kao njegovi *savjetnici, tajnici i prijate-*

¹⁶¹ *Vinodolski zakon*, 98, čl. 61: „Jošće: ličba jest verovana i more biti pred gospodinom knezom i pred vsakim njega oficijalom i pred satnikom i takoje pred njega ženu, ako bi satnik onde ne bil.”

¹⁶² *Hrvatske glagoljične i ćirilice isprave*, 16-17, dok. 4.

¹⁶³ V. Klaić, *Krčki knezovi*, 53; Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 65; Margetić, *Iz vinodolske prošlosti*, 62; Bartulović, *Neka pitanja*, 47; Lujo Margetić, „Grobinščina i druge vinodolske općine”, *Grobnički zbornik* 9 (2005), br. 7: 175.

¹⁶⁴ *Hrvatski spomenici*, 147, dok 80; 159, dok. 89; *Hrvatske glagoljične i ćirilice isprave*, 16-17, dok. 4; CD 12: 217, dok. 162 i 649, dok. 489; Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 128, smatra da su Hotkovići potknežini u Bakru.

¹⁶⁵ Radoslav Lopašić, ur., *Hrvatski urbari*, Monumenta Historico-juridica Slavorum meridionalium 5 (Zagreb: JAZU, 1894), 65-66. Knez Bernardin nagradio je Valentina Hotkovića za vjernu službu posjedom u blizini Ozlja 1498. godine. Usp. *Hrvatski spomenici*, 408-411, dok. 269.

¹⁶⁶ Lopašić, *Hrvatski urbari*, 65; današnje selo Drežnica u okolini Ogulina ima zaseok istog imena - Krakar.

*lji uz stol.*¹⁶⁷ Za potknežina Ivana Dešića nije jasno gdje je obavljao tu dužnost.¹⁶⁸ Treba upozoriti na to da se u jednoj ispravi iz 1450. godine, koja se sačuvala u prijepisu iz 17. stoljeća, navodi spor između stanovnika Grižana i Kotora. Ondje je posebno istaknuto kako su o sporu odlučivali sudac i pristav pred potknežinom. U ispravi se javlja potknežin Filip, koji je istovremeno bio i dvornik svojem knezu.¹⁶⁹ Kneževi su sinovi nakon diobe obiteljskih posjeda imenovali po jednog potknežina za svaku općinu. Tako je pop Juraj u brevijaru 1459. zapisao da je knez Martin gospodario Vinodolom, dok je u Novom potknežin Šimun Šaganić bio knežev namjesnik.¹⁷⁰ U drugom glagoljskom rukopisu iz 1465. ostalo je zabilježeno da je dvanaestogodišnji knez Bernardin u svom okruženju za hofmeštra imao gospođu Luciju, suprugu potknežina.¹⁷¹

Čini se da se odnos prema jedinstvu obiteljske državine počeo mijenjati u vrijeme kneza Nikole IV. Može se pretpostaviti da je razmišljao kako će njegovi sinovi razdijeliti državinu. Andrija Rački smatra da je knez za svojega života pripremao sinove tako što im je dodijelio upravu na nekim posjedima. Na to bi mogla ukazivati isprava kneza Martina iz travnja 1431. kojom je podijelio određena prava franjevcima na Trsatu. Ondje je napisano da su Trsat i Novi njegovi kašteli,¹⁷² iako mu je otac tada još bio živ. Vjerojatno je već tada svaki knez imao i svojega potknežina.

Prva podjela obiteljske državine u lipnju 1449. i odnosi između pojedinih knezova bili su preduvjet za reorganizaciju upravljanja. Iz teksta jednoga spora stječe se dojam da je svaki knez imao svojega potknežina za pojedinu općinu koja mu je

¹⁶⁷ *Listine* 5, 123, dok. 127: ... *egregii et sapientes viri Gasparis de Sabinis magister curie, Gasparinus Ossepiis vicecomes Vinodeli et Baldachus de Sabinis vicecomes Grolivechi, consiliarii, secretarii et commensales procuratore....* Kardinal Gentil 1308. prima kneza Jurja II. Šubića za svog familijara, što se bilježi sljedećim formulacijama, CD 8, 243, dok. 202: *Ut igitur sinceritatis affectum, quem ad te gerimus, evidenter agnoscas, ut quo magis a nobis honorari te senseris, eo ferventius clara circa nos devotione prefulgeas, te in domicellum et familiarem nostrum domesticum et commensalem grater et benigne recipimus, et familiaritatis nostre consortio ac domicellorum et familiarium nostrorum domesticorum et commensalium numero aggregamus.* O tome Karbić, „Familiars of the Šubići”, 140. Terminom *commensalis* označava se familijare. o čemu postoje zapisi još u 12. stoljeću za Burgundiju. Usp. Charles du Fresne Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* 2 (Pariz: Institut Regii Franciae Typographi, 1842), 476, s. v. *commensalia*. Te službenike kneza Nikole IV. spominje V. Klaić, *Krčki knezovi*, 197. Ovdje nema prostora za utvrđivanje porijekla obitelji Sabinis, ali vjerojatno su bili s područja Istre.

¹⁶⁸ CDCF 1, 182, dok. 212; Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 76, smatra da je bio „knežev upravitelj za vinodolska imanja”.

¹⁶⁹ *Hrvatski spomenici*, 189, dok 109: „ki biše podknežin ohmeštar našega gdina.”

¹⁷⁰ *Hrvatski spomenici*, 217, dok. 128.

¹⁷¹ *Hrvatski spomenici*, 242, dok. 148.

¹⁷² *Acta Bosnae*, 134-135, dok. 697: „...castrum nostrum Tersat ... actum in castro nostro Novi...”; Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 97; A. Rački, *Povijest grada Sušaka*, 28, smatrao je da su sinovi kneza Nikole IV. upravljali obiteljskim imanjima za očeva života.

pripala nakon te podjele. Naime, u prosincu 1449. u Belgradu su se skupili predstavnici zainteresiranih stranaka iz Grižana, Belgrada i Drivenika vezano za krađu tri goveda. Tada su na parničenje knezovi poslali svoje ljude – knez Ivan VII. svojega potknežina u Driveniku, Bolfa (spominje se poslije i u kneževoj oporuci), a knez Martin svoje potknežine: iz Bribira Jakovčića, a iz Novog Luku Žvanovića.¹⁷³ Obitelj Žvanović očito je bila na određeni način vezana uz kneza Martina budući da je ostao zapis da je u Bribiru 1472. potknežin bio neki Ivan Žvanović.¹⁷⁴ I knez Stjepan II. imao je u Grobniku 1457. svojega potknežina Žigmunda, kojeg je u jednoj ispravi nazvao svojim slugom.¹⁷⁵ U Novom mu je 1470. potknežin bio neki Petar.¹⁷⁶ U Bakru kneza Bernardina 1492. njegov potknežin bio je Grgur Slavković, a 1499. u Novom Pavao Čubranić iz Baške.¹⁷⁷

U ispravama iz 15. stoljeća potknežini se uglavnom pri navođenju kneževih službenika navode na prvom mjestu. U jednoj ispravi Nikole IV., izdanoj u Novom 1428. o oslobađanju od podavanja dvojici Bakrana u Bakru, posebno se naglašava da kada dođu pred njegove službenike, gdje je na prvom mjestu naveden potknežin, a zatim ostali službenici (i općinski), s tom listinom potonji imaju obavezu poštovati njezine odredbe.¹⁷⁸ Kneževa povlastica dana samostanu sv. Marije u Crikvenici 1430. godine jasno pokazuje da je u hijerarhiji njegovih službenika potknežin bio najviši.¹⁷⁹ Knez Martin 1455. u Novom ispravom potvrđuje povlastice istom samostanu, gdje je zapisani red odnosno hijerarhija službenika jed-

¹⁷³ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 112-113, dok 49: „I tako [st]ojeći ta d'lg' više [pisani] ... naš[a] gosp[oda] [vzmožna i plemenita učiniše de]l mej sobu sa svojimi [do]brimi i plemenitimi [ljudi i] svojimi služab'niki ki bihu va to vrime poli n[a]še gospode plemenite, tako da bi Drive nik' kneza Ivana, [a] Belgrad' kneza Martina, a Grižane kneza Mikuli. I t[a]da poslaše na tu pravdu i na to providen' ji vzmožni i plemeniti g(ospo)d(i)ň knez' Ivan' svoga dobra i plemenita č(lov)i'ka podknežina Bolfa i takoje naš' g(ospo)d(i)ň vzmožni i plemeniti knez' Martin' takoje posla svoje dobre ljudi i plemenite: z Bribira podknežina Jakovčića i takoje z Novoga svoga slugu podknežina Luku Ž'vano- vića"; Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 185.

¹⁷⁴ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 203, dok. 86.

¹⁷⁵ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 156-157, dok. 64.

¹⁷⁶ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 193, dok. 82.

¹⁷⁷ *Hrvatski spomenici*, 426, dok. 277; *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 300, dok. 130; Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 131. O obitelji Čubranić te pretpostavci da su s Krka usp. Ivan Žic Rokov, „Čubranić, plemićka obitelj na Krku”, HBL, sv. 3: (Č-D) (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993), 110-111; O Čubranićima iz srednjovjekovne Kninske županije usp. Tatjana Radauš, „Čubranići”, u: HBL, sv. 3: (Č-D) (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993), 112-113. O ovoj obitelji postoji obimnija literatura.

¹⁷⁸ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 63, dok. 25: „Zato zapovidamo podkn(e)žinom, županom, satnikom, sudcem i vsim innim n(a)šim ofic(i)jalom v Bakri, pred kih obraz ti n(a)š list pride, da ih vi v tom udržite i mimo toga ne bantujte, ni dajte bantovati ljub(e)ć na(š)u milost.”

¹⁷⁹ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 68, dok. 28: „Zato v'sim' pot'knežinomъ, sudcemъ, sat'nikomъ, d'vornikomъ i inimъ našimъ oficijalomъ z'danjnimъ i timъ, ki napridъ pos'tavljeni budu po Vinodoli tvrdo zapovidamo...”

naka.¹⁸⁰ Potknežin se u ispravama napisanim u kancelariji toga kneza između 1463. i 1475. uvijek navodi na prvom mjestu.¹⁸¹ Na jednak način svoje službenike promatrao je Stjepan II., što se vidi iz isprave izdane 1457. godine.¹⁸² Posve je jasno da je takva struktura kneževih ljudi zadržana i kasnije. Naime, u ispravama koje je izdavala kancelarija Ivana VIII. Brinjskog 1495. godine na jednak je način bila osnažena njegova odluka.

Vjekoslav Klaić te Lujo Margetić, uz neke dopune, smatrali su da se vlast grižanskog potknežina odnosila na Grižane, Belgrad i posjede samostana na Trsatu. Lujo Margetić smatrao je da su potknežini istovremeno mogli za tu službu knezu biti zaduženi u više općina. Drugi su autori smatrali da je u svakoj općini po jedan potknežin.¹⁸³ Kad je riječ o potknežinu u Belgradu i Grižanama, to je vjerojatno moglo biti u njegovoj ingerenciji onda kad ih je posjedovao isti knez (primjerice, nakon podjele u Modrušu 1449. to nije bio slučaj). No, kako nema više svjedočanstva iz iste godine o obnašanju te dužnosti u više općina za više potknežina, pitanje njihova broja ostaje otvoreno. Vinodol je prema svemu sudeći bio slabije naseljen u odnosu na druge primorske posjede knezova Krčkih. Zbog toga su prihodi od daća ondje vjerojatno bili manji. Vjerojatno nije bilo potrebno, ali ni moguće, u svakoj općini održavati brojani upravljački aparat te ga jednako rasporediti na čitavom prostoru kneštva. Može se pretpostaviti da je brojnost i raspoređenost službenika morala u određenom trenutku biti povezana s brojem živućih knezova koji su nakon obiteljske podjele kneštva stekli posjed pojedinih općina. Dok je kneštvo bilo dio zajedničke obiteljske baštine, vjerojatnije je da je kneževski aparat bio racionalnije organiziran. Drugim riječima, moguće je da su knezovi prije podjele kneštva na području nekoliko općina koje su se nalazile blizu jedna drugoj držali samo jednoga svojeg potknežina – primjerice za Novi, Bribir i Ledenice. To može potkrijepiti već navedena isprava iz 1309. godine u ko-

¹⁸⁰ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 89, dok. 39: „I zato zapovidamo vsim' n(a)šim' podknežinom' i sudcem' i inimi oficijalom' da ih' imijite v tom' obdržati...”

¹⁸¹ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 169, dok. 71, 170, dok. 72., 173, dok. 74: „...našim' pot'knežinom i vsake vrste našim' oficijalom'.”

¹⁸² *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 157, dok. 64: „I zato zapovidamo pod vernost' vsim' našim' oficijalom': najprije podknežinom', ki budu on'di na Grobnici po njem' i tolikoj plovanu i sudcu i vsim' starijim grobničkim'...”

¹⁸³ V. Klaić, *Krčki knezovi*, 53, bilježi da se općina Grižane sastoji od tri grada: Grižana, Belgrada i Kotora, a na temelju istog izvora na 133 navodi: „tri občine vinodolske: kotorska, grižka i belgradska”; N. Klaić, „Što su kmetovi”, 48-49, smatrala je da devet općina koje se navodi u vrijeme zapisivanja VZ-a nije ukupan broj tada postojećih općina u Vinodolu. Margetić, *Iz vinodolske prošlosti*, 62; Margetić, „Vinodolska općina i vinodolski kmeti”, 137 (bilj 50); Margetić, „Pojam grada”, 13; Goss, „Vinodolski teritorij”, 93; I. Barbarić, „Grižane u sastavu Vinodolske knežije”, 295, smatra da se iz isprave iz 1323. može tvrditi da Grižane, Belgrad i Kotor čine jednu cjelinu što se temelji na izvoru koji je objavio Đ. Šurmin. Međutim, u ponovljenom čitanju isprave vidljivo je da je bio izostavljen veznik *i*, što mijenja kontekst. Usp. *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 21, dok. 6: „vsa općina [k]jotorska i griška i belgrad.”

joj je zapisan epilog spora između Novigradana i Ledeničana oko lokaliteta Žlemišlja. Ondje je bio prisutan samo jedan potknežin. Prema tekstu isprave, „došao je na raspravu s Novigradcima”, pa nije bez osnove zaključiti da je tada stolovao u Novom. Kako nije naveden potknežin iz Ledenica, moguće je pretpostaviti da je knez zadužio potknežina Ivana za Novi i Ledenice, a nije nelogično uključiti i obližnje nekadašnje kneževsko središte Bribir (sva mjesta su unutar oko 6,5 km). Jedna osoba mogla je učinkovito obavljati dužnost potknežina na području male udaljenosti i slabe naseljenosti na kojem su se nalazile spomenute tri općine.¹⁸⁴ Efikasnost kneževskog aparata vjerojatno ne bi trpila ni da je jedan potknežin bio zadužen za čitavo kneštvo.

U komunikacijskom pogledu raspored udaljenosti naselja u Vinodolu vrlo je povoljan. John H. Pryor, baveći se raznim pitanjima vezanim uz vojsku Bohemunda iz Taranta na početku Prvoga križarskog rata, izračunao je udaljenost koju je vitez s pratnjom mogao prijeći za jedan sat. Pretpostavio je da je vitez u pratnji imao štitonošu, slugu i tri pješaka te do sedam konja. Oni su starom rimskom cestom (*Via Egnatia*) mogli za jedan sat prijeći 4,83 km.¹⁸⁵ Rimska cesta u Vinodolu vjerojatno nije bila u upotrebljivom stanju do 13. i 14. stoljeća, ali nešto od njezine trase možda je bilo korišteno. Prihvaćajući procjenu J. H. Pryora, uz pretpostavku da je trasa rimske ceste pratila položnost kotline u Vinodolu, sličnoj bi skupini, primjerice od Trsata do Bakra (7,1 km) trebalo oko sat i 47 minuta, a od Trsata do Novoga (35,78 km) oko sedam sati i 40 minuta (usp. kartu). Ako se pretpostavi da je potknežin po službenoj dužnosti putovao između vinodolskih općina, tada se u njegovoj pratnji nalazio barem jedan njegov sluga, do nekoliko permana, a ovisno o prilici i prirodi dužnosti mogao se pridružiti sudac, pristav i sl. Kako potknežin nije išao u rat, nije sa sobom vodio toliko mnogo konja za opremu poput viteza u ratnom pohodu. Potknežin je u obavljanju svoje dužnosti za kneza, a da bi održao javni imidž dostojanstva svojega statusa, vjerojatno jahao

¹⁸⁴ Treba upozoriti i na to da je i drugdje po istom pitanju situacija bila složena. Da bi spriječili parničenje, braća knezovi Nikola V., Stjepan II., Bartol IX., Dujam IV., Martin, Žigmund, Andrija i Ivan VII. odlučili su 1437. dodijeliti upravljanje u udjelu nepodijeljenog obiteljskog posjeda svom nećaku Jurju I. Cetinskom. To je uključivalo Vitunj s pripadnostima i cijelo modruško kneštvo te ubiranje trgovine i šezdesetina na modruškom trgu za period koji oni odrede. Ostatak ubranoga na trgu bio je namijenjen za utvrdu Tržan. Preputili su na volju plemićima, svojim potknežinima i upraviteljima Tržana – Budislavu Šobliću iz Like, Antunu Jukoniću, Dioniziju Vukmaniću, njegovu bratu Stepku Vukmaniću, Videnu iz Breze, Mihovilu Čapliću i Nikoli sinu pokojnog Oštreharića – da sami među sobom odaberu tko će služiti kneza Ivana VIII. Cetinskog. CDCF 1, 283-284, dok. 287. Ovdje treba spomenuti da je u ispravi navedeno osam knezova, a u Tržanu je bilo sedam potknežina i upravitelja.

¹⁸⁵ John H. Pryor, „Introduction: modeling Bohemond’s march to Thessalonikē”, u: *Logistics of Warfare in the Age of Crusades. Proceedings of a Workshop held at the Centre for Medieval Studies, University of Sydney 30 September to 4 October 2002*, ur. John H. Pryor (Aldershot; Burlington: Ashgate, 2006), 7-8. Za objektivno računanje odnosa duljine putovanja i prijednog puta trebalo bi uzeti u obzir prostor kojim se putuje, vremenske prilike i godišnje doba. Čini se da je u 14. stoljeću na području Francuske konjanik s pješacima mogao dnevno u prosjeku prijeći oko 50 km („30-33 milje”). Usp. Marjorie Nice Boyer, „A Day’s Journey in Mediaeval France”, *Speculum* 26 (1951), br. 4: 604-606.

konja. Pripadnici njegove pratnje vjerojatnije su bili slabijega imovinskog statusa te nisu posjedovali konja. Možda su putovali jašući magarca, mazgu ili mulu, ali i pješice.¹⁸⁶ U svakom seoskom domaćinstvu koje je imalo tegleću stoku nastojalo ju se koristiti u poljoprivrednim radovima. Primjerice, permanu je rad za potknežina bio dodatni prihod. On se s obitelji vjerojatno bavio poljoprivredom i stočarstvom, pri čemu je korištenje životinjske snage bilo nezaobilazno. Ako je na dan kada je perman trebao obaviti svoju dužnost istovremeno bila berba grožđa u vinogradu, tada je vjerojatnije da je tegleće životinje ostavio ukućanima, a on je potknežina pratio pješice.¹⁸⁷ Potknežin je s pratnjom, prema spomenutoj pretpostavci, između dvije susjedne općine u Vinodolu mogao stići unutar dva sata. Naravno, ovdje je riječ o putovanju sporoga tempa. Putovanje između naselja podrazumijevalo je prolazak kroz razne zaseoke i susret sa stanovništvom u njegovim svakodnevnim aktivnostima.¹⁸⁸ Prolaskom kneževih službenika ostvarivao se je neposredni kontakt sa stanovništvom te se time simbolički i stvarno potvrđivala prisutnost kneževske vlasti na terenu. U prilog prije navedenoj pretpostavci o broju potknežina i upravljanju kneštvom uz pomoć putujućih službenika može se navesti članak 30. VZ-a, kojim se regulira kažnjavanje zasjede usmjerene protiv kneževih ljudi.¹⁸⁹

Gradovi i velikaši projicirali su svoj ugled i snagu prema okolini preko simbola kao što su pečati, grbovi i zastave. Poznat je izgled pečata Senja početkom 14. stoljeća, tri različita grba knezova Krčkih na njihovim pečatima te postoji vjerojatno svjedočanstvo o njihovoj zastavi.¹⁹⁰ Njihovi grbovi bili su prisutni u arhitekturi (na sjecištima rebara svodova kneževskih kapela) primjerice u Krku i Sokolcu

¹⁸⁶ Nije neuobičajeno da istaknutiji službenik putuje jašući konja u pratnji slugu koji su išli pješice. Za primjer na području Francuske usp. Boyer, „A Day’s Journey”, 599, 606-607. U srednjovjekovnim izvorima na području Europe zabilježeni su tzv. trčeci službenici, primjerice glasnici.

¹⁸⁷ Na Krku je problem bio običaj knezova da bespravno koriste magarce otočana, što je sporazumno prekinuto. *Listine* 1, 7, dok. 12, 215, dok. 336.

¹⁸⁸ Vladimir Goss iznosi hipotezu da je u Vinodolu do kraja 15. stoljeća bilo šesnaest naselja rasutog tipa. Usp. Goss, „Vinodolski teritorij”, 93.

¹⁸⁹ *Vinodolski zakon*, 84, čl. 30.

¹⁹⁰ Pečat Senja usp. *Listine* 1, 198, dok. 301. Literatura o grbovima knezova je obimna, a ovdje se izdvaja sljedeće radove: Ivan Bojničić, „Stari grb knezova Krčkih”, *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva* 8 (1886), br. 3: 75-77; CDCF 2, XIII-XIV (bilj. 4); Bartol Zmajić, „Grbovi Krčkih knezova, kasnijih Frankopana”, *Krčki zbornik* 1 (1970): 255-257; Rainer Pál, „A Frangepán család címerváltozatai a XIV-XVI. Században”, *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 18/1986 (1987): 353-364. O zastavi usp. Anonim, *El Libro del conocimiento de todos los reinos = The Book of Knowledge of All Kingdoms*, prir. Nancy F. Marino, (Tempe: Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 1999), 29. O ovom pitanju pisao je Josip Smodlaka, „Zemlje južnih Slovena i njihovi grbovi oko god. 1330. u Putu oko svijeta jednog španjolskog fratara”, *II. Prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku* 50/1928-29 (1931): 7, 23-25, tabla A; Opći pregled za zastave Senja usp. Amer Sulejmanagić, „Zapadnoeuropsko podrijetlo najranijih grbova vladara naših zemalja”, *Bosna franciscana* 25 (2017), br. 47: 95-96; Tomislav Todorović, „Zastave jadranskog priobalja na portolanskim kartama”, *Grb i zastava: Glasnik Hrvatskog grboslovnog i zastavoslovnog društva* 11 (2017), br. 21: 13-15.

kod Brinja.¹⁹¹ Nije nevjerojatno da je potknežin ili neki drugi službenik kneza u tom periodu kao oznaku svojega položaja nosio grb gospodara ili vlastitu posebnu značku raspoznavanja.¹⁹²

Kakva god da je bila praksa, „unutarnja” projekcija kneževskog prestiža u vrijeme donošenja VZ-a mogla se jednim djelom ostvarivati preko putujućih službenika diljem kneštva. Potknežini ne samo da su imali ključnu ulogu u upravnom aparatu Frankapana nego su ponekad pripadali i kneževoj družini. U većini sačuvanih isprava pri nabranjanju kneževih i drugih ljudi navodi se potknežin na prvom mjestu, a zatim ostali službenici te nema spomena službe kapetana.

Kapetan i potkapetan

Služba kapetana u VZ-u se ne spominje, a nije mu posvećeno mnogo pažnje ni u historiografiji. Matija Mažić smatrao je da su potknežine zamijenili kapetani u vrijeme kad vojni odredi Osmanlija prolaze tim prostorom.¹⁹³ Vladimir Mažuranić smatrao je da kapetan predstavlja „vrhovnu glavu”, dok je potknežin bio „namjestnik”.¹⁹⁴ U raspoloživim izvorima mogu se pronaći navodi iz 15. stoljeća.

U sačuvanim ispravama vezanim uz vinodolske općine pisanim glagoljicom kapetan se navodi jednom. Iz nje je poznato da je Bartol Grablić 1472. bio kapetan Novoga.¹⁹⁵ Drugdje se može pronaći zapis iz 1443. da je bio običaj da daću na svinje prikuplja kapetan.¹⁹⁶ Normativno definirane ovlasti i dužnosti kapetana može se pronaći tek u Zakonu trsatskom, sačuvanom u prijepisu iz 1640. godine. Iako je riječ o kasnijem razdoblju, kad su se okolnosti vršenja kapetanske službe promijenile,¹⁹⁷ moguće je donijeti neke zaključke. Zakonom je bilo propisano da kapetanu pripadaju dijelovi globe u slučaju da se pozvana osoba ne odazove na

¹⁹¹ Marijan Bradanović, Ivan Braut, „Frankapanska kapela krčke katedrale”, *Krčki zbornik* 74 (2016): 41-42, 46-47, 49; Drago Miletić, Marija Valjato Fabris, *Sokolac – frankopanski plemićki grad u Brinju* (Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2003), 47.

¹⁹² Primjerice glasnici u srednjoj Europi. Otto Lauffer, „Der laufende bote im nachrichtenwesen der früheren jahrhunderte. Sein amt, seine ausstattung und seine deinsfleistungen”, *Beiträge zur Deutschen Volks- und altertumskunde* 1 (1954): 43-46 i slika 3. U Engleskoj su službenici nosili odjeću i značke koji su svojim izgledom označavali pripadnost gospodaru. Usp. Hicks, *Bastard Feudalism*, 63-65.

¹⁹³ Matija Mažić, *Prilozi za poviest grada Bakra* (Sušak: Narodna tiskara, 1896), 1, 76; Koščak, „Položaj Vinodola”, 139.

¹⁹⁴ Mažuranić, *Prinosi*, sv. 4, 485-486, s. v. „kapetan”.

¹⁹⁵ *Hrvatske glagoljične i ćirilčne isprave*, 205. dok. 86.

¹⁹⁶ Silvino Gigante, „Libri del Cancelliere. Volume primo. Cancelliere Antonio di Francesco de Reno. Parte prima: MCCCCXXXVII-MCCCCXLIV” (dalje: Gigante, *De Renno 1*), *Monumenti di storia Fiumana* 2 (1912): 332: *soluissent dacium capitaneo Cersati pro septuaginta porcis uti moris est et pertransissent*.

¹⁹⁷ Usp. Margetić, Moguš, *Zakon trsatski*, 39, gdje Margetić donosi argumentaciju o tome da su prva 44 članka Zakona trsatskog sankciju dobila 1524. godine. Margetić, *Vinodolski zakon*, 102-103.

sud (8 libara). U slučaju utaje ili neadekvatnog isplaćivanja desetine, jedna četvrtina prijestupnikove ljetine trebala je pripasti kapetanu.¹⁹⁸ Imao je i neke obaveze ceremonijalnog karaktera, primjerice počastiti župnika koji predvodi procesiju u trsatsku utvrdu jednim kablom vina.¹⁹⁹ Dakle, u 15. stoljeću kapetanska je služba bila povezana sa sakupljanjem daća i dadžbina koje pripadaju feudalnom gospodaru te je takva obilježja imala i kasnije pod drugim upraviteljima, barem što se Trsata tiče. U tom pogledu bila je nalik na dužnost valputa feudalnih gospodara Veprinca početkom 16. stoljeća,²⁰⁰ čime ih se ni u kojem slučaju ovdje ne poistovjećuje. Vrijedi napomenuti da je knez Martin imao valputa u svojem Steničnjaku u Goričkoj županiji. U *clausula praeceptiva* isprave sastavljene u njegovoj kancelariji, kojom se oslobađalo od daća nekog Tomaša, sina suca Ilije iz Slata, nalazi se navod važan za ovu temu. Ondje se navode potknežin i valput koji trebaju poštovati odluku o oslobađanju od daća. Dakle, dužnost im je bila da vode računa o daćama,²⁰¹ kao što je to bila dužnost kapetana u nekim općinama u Vinodolu.

Na području Vinodola, kapetan, a vjerojatno i potkapetan, s navedenim zaduženjima morao je dolaziti u neposredan kontakt sa stanovnicima pojedinih općina. Kada je riječ o poznatim imenima pojedinih kapetana i o njihovu porijeklu, iz izvora se može vidjeti kako su neki od njih bili stranci. Teško je utvrditi okolnosti u kojima su ti pojedinci stupili u službu knezova Frankapana. Nije bez osnove tvrditi da je postojao određen broj pojedinaca, vjerojatno iz sloja sitnih osiromašenih plemića, koji su stupali u službu velikaša da bi si osigurali životnu egzistenciju. Knezovi Frankapani kao velikaši imali su kontakte u Natkraljevstvu Ugarske, na Apeninskom poluotoku i u Svetom Rimskom Carstvu. Zbog toga nije nimalo neobična šarolikost porijekla ljudi u njihovoj službi. Njihova aktivnost može se pratiti samo u isprekidanoj kronologiji. To ne priječi da se zaključi da su vjerojatno u toj službi bili dugotrajno te da su za potrebu učinkovitoga obavljanja svojih dužnosti barem u ograničenom obliku usvojili jezik domaćih ljudi.

Kapetan u Novom, prema jednom navodu iz srpnja 1440., bio je neki Andrija Pos (*nobilis vir Andrea Pos*). Tada je i Bakar imao kapetana kojem nije ostalo zabilježeno ime. Ono što ide u prilog zaključku o važnosti te službe jest činjenica da se u izvoru navode poslanici kapetana i bakarskih vlasti.²⁰² Kapetan se nalazio u istom rangu s lokalnom vlašću koja je proizlazila iz krugova lokalnih elita vindowskih općina koje su imale organiziranu samoupravu – formalno nezavisnu o

¹⁹⁸ Margetić, Moguš, *Zakon trsatski*, 107. (čl. 56 i 64).

¹⁹⁹ Margetić, Moguš, *Zakon trsatski*, 113.

²⁰⁰ Za pregled historiografije o valputu usp. Danilo Klen, „Valput u Istri”, *Zbornik Historijskog instituta JAZU* 3 (1960): 299-327.

²⁰¹ *Hrvatske glagoljične i ćirilčne isprave*, 165, dok. 68.

²⁰² S. Gigante, „Libri del cancelliere”, *Fiume – Rivista semestrale della Societa di studi Fiumani* IX (I e II semestre 1931) (X/1932): 116: *Tomas Cuchar et Staraç ambo habitatores Buchari tanquam nuncii capitanei et regiminis Buchari*.

utjecaju knezova Frankapana. Očito kapetan nije bio posve marginalna služba na području Vinodola.

Još u kolovozu 1440. stoji zabilježeno da je kapetan Trsata bio neki Radojač (*Radoiaço*).²⁰³ Već za kolovoz sljedeće godine ostalo je zabilježeno da je neki Ambroz Štiglić bio sudac u Bakru i kapetan Trsata, dok je u ožujku 1443. naveden samo u svojstvu suca u Bakru.²⁰⁴ U siječnju 1447. kapetan u Trsatu bio je plemić Jakov Bolfing (*nobilis vir Iacobus Bolfing*).²⁰⁵ Za ožujak iste godine postoji i svjedočanstvo da je ondje djelovao kao potkapetan Gašpar Bolonderfer iz Njemačke (*Gaspar Bolonderfer de Alemania*).²⁰⁶ U to je vrijeme Vinodol još bio jedinstveno obiteljsko dobro. No, Jakov Bolfing djelovao je kao kapetan Trsata u travnju 1449. (odnosno dva mjeseca prije podjele frankapanske državine) i Bakra u travnju 1450. (odnosno deset mjeseci nakon frankapanske podjele državine).²⁰⁷ Bakar je 1450. bio u sklopu posjeda kneza Martina Frankapana. Može li se zaključiti da je kapetan Bolfing vezao svoju sudbinu uz ovog kneza? S druge strane početkom 1444. navodi se kao kapetan Bakra ser Ivan de Ultrari iz Francuske (*ser Iohannes de Ultrariis de Francia*).²⁰⁸ Vjerojatno je riječ o istoj osobi kada se u ožujku 1448., dakle godinu i tri mjeseca prije nego je frankapanska državina podjeljena, u Bakru navodi kao kapetan ser Ivan iz Francuske (*ser Iohannis de Francia*).²⁰⁹ Njegova služba u Bakru je prestala i nije nemoguće da je u novim okolnostima knez Martin imenovao istu osobu na dužnost u ove dvije susjedne općine – dakle Jakova Bolfinga. Zabilježeno je da je kapetan djelovao u Novom u lipnju 1453. godine.²¹⁰ Kapetan Trsata 1454. bio je ser Ivan Francigena.²¹¹ Moguće je da je riječ o već spomenutom ser Ivanu de Ultrari. Vrijedi primijetiti da se većina navedenih kapetana nalazila u općinama kneza Martina koje su se, kada se promatra rasprostiranje Vinodola, nalazile na granicama prema Rijeci Svetog Vida i Senju.

²⁰³ Gigante, *De Renno* 1, 187. Usp. A. Rački, *Prilozi k povijesti grada Sušaka* (Sušak: Primorski vjesnik, 1947), 215, ističe da je navod iz 1444. te smatra da bi se ime moglo čitati kao Radovan.

²⁰⁴ Gigante, *De Renno* 1, 246-247, 300.

²⁰⁵ Mirko Zjačić, „Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461) I.” (dalje: Zjačić, *De Renno* 1), *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* (dalje: VDAR) 3 (1955-1956): 131 i 143. Moguće je da je ovdje riječ o potknežinu Bolfu kojeg se navodi u ispravi pisanoj glagoljicom 1449. godine (usp. tekst ovog rada o potknežinu).

²⁰⁶ Zjačić, *De Renno* 1, 143; A. Rački, *Prilozi k povijesti grada Sušaka*, 11, naziva kapetana Jakov Delfino, a zamjenika Gašpar Baldufer.

²⁰⁷ Zjačić, *De Renno* 1, 242, 310; Koščak, „Položaj Vinodola”, 139, smatrao je da je prvi spomen kapetana iz 1530.

²⁰⁸ Gigante, *De Renno* 1, 335.

²⁰⁹ Zjačić, *De Renno* 1, 189-190.

²¹⁰ Mirko Zjačić, „Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461) II.”, VDAR 4 (1957): 171.

²¹¹ Mirko Zjačić, „Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461) III.” (dalje: Zjačić, *De Renno* 3), VDAR 5 (1959): 294 i 298.

Moguće je kako su Frankapani službu kapetana na području nekih općina u Vinodolu preuzeli prema uzoru na istoimenu službu u Rijeci i Kastvu (posjed grofova Walsee i kasnije Habsburgovaca), ali i na posjedima na području Krasa, gdje je takva služba bila raširena (Prem, Postojna itd.).²¹² Zbog čega je kapetan postojao paralelno uz službu potknežina u Vinodolu? Možda je služba kapetana s ovlastima za ubiranje dažbina uvedena da bi se na tu dužnost imenovalo strance za koje su knezovi imali više povjerenja da će djelovati u očuvanju njihova interesa. Potknežini u službi knezova uglavnom su bili domaći ljudi s brojnih frankapanskih posjeda koji su već imali određeni status u svojoj društvenoj okolini. Frankapani su tako mogli nastojati spriječiti jačanje lokalnoga plemstva na svojim posjedima. Sličnu se pojavu može pratiti u njihovu susjednom Senju. Ondje je, paralelno sa službom potknežina na koju su uglavnom imenovani domaći ljudi, postojala služba kneževa zamjenika, vikara, koja je uglavnom bila popunjavana strancima.

Kapetan Rijeke obnašao je u nešto kasnijem periodu (16. stoljeće) i dužnost kapetana Trsata kad općina više nije bio u rukama Frankapana. No, okolnosti i pojedinosti toga nisu u okviru uže teme ovog rada. Nakon što je Matija Korvin Frankapanima oduzeo Senj i ondje osnovao kapetaniju, došlo je i do promjena u Vinodolu, koje su potrajale za kraljeva života, kad su u nekim općinama jedno vrijeme upravljali dubrovački Žunjevići.

Dvornik

Funkcija *dvornik čitavog Vinodola* javlja se u izvorima samo jednom, i to u popisu dignitara prisutnih u vrijeme sastavljanja VZ-a. Vrlo je vjerojatno nakon toga ova služba u tom obliku prestala postojati.

Međutim, u izvorima iz kasnog srednjeg vijeka navodi se hofmeštar. U rječnicima i priručnicima izjednačava ga se s potknežinom usprkos tome što nije nedvosmisleno jasno o kojoj je funkciji riječ.²¹³ Njemačka riječ hofmeister na hrvatski jezik mogla bi se prevesti kao dvorski gospodar. Zapravo je vrlo vjerojatno riječ o službi koja se u izvorima pisanim na vernakularu naziva dvornikom o čemu će dalje biti riječi.

Radoslav Lopašić smatrao je da dvornik u hijerarhiji dolazi nakon potknežina te da se u kasnijem periodu ta funkcija nazivala kaštelanom.²¹⁴ Emilij Laszowski

²¹² Ondje su tu službu obnašali plemići iz redova „kraskog” plemstva – Elachar, Jamski (lat. *Foramine*, njem. *Lueger*), Obenburger, Ravnikar (Raunacher) itd. Usp. Miha Kosi, *Spopad za prehode proti Jadranu i nastanak „dežele Kras”* (Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, 2018), 122, 133, 137-138, 175 i dalje.

²¹³ V. Mažuranić, *Prinosi*, sv. 4, 399, s. v. „hofmeštar”; Pero Budmani, ur., *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. 3 (Zagreb: JAZU, 1877-1891): 647, s. v. „hofmeštar”; Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 1 (Zagreb: JAZU, 1971): 678, s. v. „hofmešter”.

²¹⁴ Lopašić, *Hrvatski urbari*, 40.

izjednačio je dvornika s kasnijim službama hofmeštra, potknežina i kapetana, odnosno odredio ga je kao glavnoga službenika kneza.²¹⁵ Miho Barada smatrao je kako treba razlikovati službu dvornika čitavoga kneštva koja se spominje u VZ-u, i koja je po njemu postojala u 13. i 14. stoljeću, od istoimenoga službenika u 15. stoljeću. Smatrao je da je navođenje hofmeštra u ispravama iz 1437. i 1450. „ostatak starog naziva dvornik”. Prema njemu je, čini se, služba dvornika bila na prvom mjestu u hijerarhiji službenika.²¹⁶

U vrijeme zapisivanja VZ-a Vinodol je bio kneštvo Vidove loze obitelji knezova Krčkih. Pojedini hofmeštri u povijesnim izvorima navode se za vrijeme u kojem se kolektivni obiteljski posjed Krčkih raspadao kao jedinstvena cjelina jer su pojedini knezovi intenzivno radili na stvaranju vlastitoga posjeda. Prvi se put hofmeštar navodi u ispravi datiranoj 7. studenog 1437., sastavljenoj u Senju, a koja se sačuvala u prijepisu iz 17. stoljeća. Predmet isprave bilo je rješavanje sukoba između stanovnika Bakra i Hreljina oko granica zemljišta. U ispravi se nakon imena kralja, biskupa i kneza navodi frankapanski vikar Senja Nikola de Barnis, doduše u iskrivljenom obliku prezimenskoga pridjevka vjerojatno zbog greške u prijepisu.²¹⁷ O sporu su u sudskom tijelu odlučivali redom hofmeštar Filip Radulović, senjski sudac Štefan Ladakoviš, sudac Ćrula Senja, Ivan Matičević, Ramberlot iz Bužana te sudac Jakov Radulović. Zaustavljajući se ovdje na prvoj osobi, hofmeštru Filipu Raduloviću, ispitat će se njegovo moguće porijeklo. U Senju toga vremena u frankapanskoj je službi već dulje istaknuto mjesto zauzimala obitelj Raduč. Moguće je da je spomenuti Filip zapravo Raduč(ević). Naime, član navedenoga arbitražnog tijela bio je sudac Jakov Radulović. U drugim izvorima on se s pridjevkom Raduč može pronaći u svojstvu potknežina 1411. i suca 1449. godine. Poznata su dva pojedinca iz obitelji Raduč koja su nosila ime Filip. Prvi od njih prvi je put zabilježen 1292. (imao je sinove Jakova i Vida te kćer Imiju). Drugi nosilac ovoga imena zabilježen je prvi put 1350. kao sudac i egzaminator.²¹⁸ Nije nevjerojatno da je u ispravi iz 1437. riječ o još jednom, trećem poznatom, Filipu Raduču. Imajući na umu da je kod prijašnjih slučajeva teritorijalnih sporova presudnu ulogu u odlučivanju unutar kneževa aparata imao potknežin, postoje argumenti za tvrdnju da je ovdje riječ o njemačkom nazivu za tu službu. No, kako se u nastavku isprave spominju tri potknežina – u Hreljinu Šimun pokojnoga Andrije iz Senja, u Novom Ivan i u Grobniku Nikola Čehović – to je manje vjerojatno. Da je hofmeštar ujedno bio i potknežin, to bi bilo tako i istaknuto. U ovo pitanje više svjetla može unijeti darovnica kneza Martina svojem jelono-

²¹⁵ Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 12.

²¹⁶ Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 65.

²¹⁷ *Hrvatski spomenici*, 146, dok. 80: „...Mikula bivšega Frančiška Brnioha od svetoga Severina vikara va to doba senskoga...”.

²¹⁸ O obitelji Raduč i popratnoj literaturi usp. Ozren Kosanović, „Potknežin i vikar kao službenici knezova Krčkih u Senju (1271.-1469.)”, *ZOPZ HAZU* 31 (2013): 5, 17, 19.

ši plemenitom Mikulici, sinu Damjana Drozgometa, iz 1477. godine. Ondje se navode brojni posjedi i nekretnine kao predmet darovanja te između ostaloga kamena kuća u Novigradu (u Lici?) koja je pripadala pokojnom dvorniku Filipu (*condam Philippi, magistri curie*).²¹⁹ Potonji je vrlo vjerojatno zapravo spomenuti Filip Raduč(ević). Ako je tome tako, onda se čini da *hofmeštar* i *magister curie* zapravo označavaju isključivo službu dvornika.

Isprava iz 1450. godine u kojoj se sačuvala presuda u parnici oko zemlje između stanovnika Grižana i Kotora donosi podatak o *potknežinu hofmeštru* Filipu. U ispravi stoji da je na banskoj časti tada bio knez Nikola (V.) Frankapan. On je u diobi frankapanske državnine 1449. u Vinodolu stekao Grižane. Potknežin je uvijek sudjelovao kod odlučivanja u zemljišnim sporovima između općina. No što označava hofmeštar u nastavku titule? Pojačavanje titule potknežina u ovom slučaju možda govori da je uz osnovno zaduženje za posjede svojeg kneza imao i izniman status vezan uz kneževu osobnu okolinu, odnosno njegov dvor. Knez Nikola V. diobom je stekao Ozalj i Ribnik u Zagrebačkoj županiji te jednak udio s ostalom braćom i nećakom u kneštvima Krka i Senja. Vjerojatno je imao vlastiti dvor i čovjeka kojeg je stavljao ispred onih koji su tom krugu pripadali.

Još jedno spominjanje te službe osobito je indikativno i donosi više svjetla u razmatranje pitanja službe hofmeštra. Bernardin, sin kneza Stjepana II., bio je 1465. dvanaestogodišnjak. Tada je knezu Stjepanu II. potknežin bio plemeniti Martin Oštreharić, a njegova supruga Lucija bila je navedena kao hofmeštar mladoga kneza.²²⁰ Štoviše, iz Bernardinove darovnice Martinu sastavljene 1481. može se saznati da je obitelj Oštreharić dugo djelovala u službi knezova. Juraj Oštreharić (Martinov djed) bio je frankapanski namjesnik (*vicegerens*) Krka i čitavoga otoka (*castris nostri Wegle et totius insule*).²²¹ Nesumnjivo je tada bila riječ o drugome nazivu za objedinjenu funkciju za otočno kneštvo koja se u izvorima javlja kod potknežina Domincella 1431. godine – *vicecomite Vegle ac totius insule*.²²² Nikola Oštreharić (Martinov otac) istaknuo se u svojoj službi knezu Stjepanu II. Mar-

²¹⁹ CDCF 2, 138, dok 135; Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 239. Mikulica je ispravom kralja Matije Korvina dobio potvrdu darovnice kneza Martina za posjed Maševo te za zidanu kuću u Novom i druge posjede (CDCF 2, 143-144, dok. 141). U moderno doba Maševo je ime za lokalitet južno od sela Tuk Vojni u blizini Mrkoplja, ali postoji i kao lokalitet u Bribirskoj šumi. U ispravi iz 1309. Maševo se kao posjed Novoga spominje u tekstu isprave u kojoj članovi komisije odlučuju o razvođenju između Novoga i Bribira (*Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 14, dok. 3). Moguće je da je Vinodol u 14. stoljeću sezao do blazine današnjeg Mrkoplja. Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, 60, smatra da se Maševo nalazilo u Zagrebačkoj županiji. Spomenuti Mikulica de Drozgometh možda je taj pridjevnik dobio po istoimenom posjedu u blizini rječice Maje nedaleko od Gline u Gorskoj županiji. usp. CD 6, 676, dok. 568.

²²⁰ *Hrvatski spomenici*, 242, dok. 147 i 148.

²²¹ Petar Strčić, „Prilog životopisu Bernardina Frankopana (s izborom literature)”. *Sveti Vid* 4 (1999): 26. naziva ga službenikom.

²²² Kosanović, „Družine i potknežini”, 244.

tina Oštreharića knez Bernardin naziva štićenikom svojega oca Stjepana, koji je predano djelovao u Modrušu i drugim posjedima. Knez se u darovnici prisjetio kako su ga od njegove druge godine, nakon što mu je preminula majka Izota d'Este iz Ferrare (1456.), dvorkinja (*cameraria*) njegove majke Lucija Oštreharić i njezin suprug Martin odgajali do kraja dječjačke dobi.²²³ Iz Modruškog urbara može se doznati da je Martin Oštreharić imao velik broj zemljišta, sjenokoša i mlinova u blizini Plaškog (u selima Zavrh, Medvedjaše i Kuci), u blizini Josipdola (u selu Polje), u selu Mašnik (kraj Ogulina), a od Bernardina je 1481. dobio i posjed u Grabarku.²²⁴ Nadalje, knez je kao dvanestogodišnjak imao u službi i meštra Ludovika – vjerojatno učitelja vojnih vještina te kapelana Bartola.²²⁵ Lucija Oštreharić bila je najbliža mladom knezu jer ga je odgajala te je time stekla poseban status. U ono doba nije bilo neuobičajeno da se suprugu čovjeka koji obnaša određenu dužnost naziva prema toj dužnosti. U Rijeci je tako Margareta, supruga frankapanskog vikara Senja, viteza Nikole de Barnisa, bila poznata pod nadimkom vikarica.²²⁶ Zbog toga nije nevjerojatno da je Martin Oštreharić, osim što je bio potknežin kneza Stjepana II., zapravo nosio i titulu njegova hofmeštra. Kako se istaknuo u službi, knez mu je 1457. ispravom darovao crkvu sv. Ivana Krstitelja u Modrušu, imanje Bucitin dvor i selo Magličići u Bužanima.²²⁷ Uza sve to bio je i kaštelan, možda samog Tržana nad Modrušem. Naime, Martina se (nije navedeno prezime) u svojstvu kaštelana i kao osobnoga poslanika navodi u pismu koje je u svibnju 1463. knez Stjepan II. poslao iz Ferrare vojvotkinji Blanki Sforzi, vjerojatno u Milano.²²⁸ U ovome slučaju može se relativno jasno vidjeti da je jedan maloljetni hrvatski velikaš, izborom svojega oca, imao oko sebe okupljen dvor. Knez Stjepan II. bio je zauzet upravljanjem svojim dobrima te politikom unutar i izvan kraljevstva. Kako je rano ostao udovac, morao je osigurati odgovarajuću skrb za sina jedinca. Mladi knez nije morao sa svojim starateljima boraviti samo na očevim posjedima u Hrvatskoj (npr. Modruš ili Grobnik) stečenima diobom

²²³ Vjekoslav Klaić, „Darovnica Bernardina Frankopana za Martina Oštreharića od godine 1481”, *Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva* 10 (1908): 241-243. Prema ovom tekstu objavljena je skraćena verzija u: CDCF 2, 160-161, dok. 158. Usp. tekst *Hrvatske glagoljčine i ćirilične isprave*, 152, dok. 63. O položaju Martina Oštreharića govori činjenica da je sudjelovao u sastavljanju Modruškoga urbara. O Bernardinu usp. Petar Strčić, „Frankapan, Bernardin Ozaljski”, HBL, sv. 4: (*E-Gm*) (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1998), 399-401; Strčić, „Prilog životopisu”, 24.

²²⁴ Lopašić, *Hrvatski urbari*, 35-37, 42, 52, 55, 73, 78 i 81.

²²⁵ *Hrvatski spomenici*, 242, dok. 147 i 148.

²²⁶ Zjačić, *De Renno* 3, 287.

²²⁷ *Hrvatske glagoljčine i ćirilične isprave*, 153-154, dok 63; Milan Kruhek, Zorislav Horvat, „Castrum Thersan et civitas Modrussa – povijesni i topografski pregled”, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 16 (1990): 101, 125.

²²⁸ CDCF 2, 53, dok. 53. Treba istaknuti da je i knez Ivan VIII. drugom prilikom iz Brinja u Milano poslao člana svoje družine Polidora iz Dubrovnika (*familiaremque nostrum*), usp. CDCF 2, 97-98, dok. 87. Usp. V. Klaić, *Krčki knezovi*, 248-249.

obiteljske državine 1449., odnosno posjedima stečenima kasnije (primjerice Hreljin). Bernardinova majka Izota imala je kuću u Ferrari koju joj je 1449. poklonio brat Leonello d'Este.²²⁹ Možda je knez još prije doseganja punoljetnosti boravio u majčinoj kući. Na temelju spomenutog pisma osnovano je zaključiti da je njegov otac vjerojatno koristio tu kuću. Svakako ni knez Stjepan II. ni njegov sin nisu olako shvaćali veze sa svojom rodbinom d'Este. Bernardin se u poodmakloj dobi s nekima od njih dopisivao. Šarolikost regionalne pripadnosti službenika i pripadnika kneževе družine proizlazila je iz potrebe za sposobnim ljudima koji su si nastojali osigurati egzistenciju upravljačkim, diplomatskim i vojnim vještinama služeći velikašima.

Zaključno, hofmeštar, magister curie i dvornik nazivi su na različitim jezicima koji označavaju jednog službenika koji je tu dužnost obavljao ispred svih pripadnika dvora kao osoba od posebnog povjerenja pojedinoga kneza vjerojatno već u 14. te sigurno tijekom 15. stoljeća. Uz taj položaj pojedinac je mogao istovremeno biti potknežin i kaštelan.

Dvor i dvorjani knezova Frankapana

Prema svemu sudeći, Miho Barada smatrao je kako institucionalni okvir koji zaokružuje okupljanje kneževskih službenika čini dvor kneza koji se u tom obliku navodi u VZ-u.²³⁰ Slijedom toga smatrao je da je dvornik predstavljao glavnoga kneževa čovjeka na dvoru. Istaknuo je da se sastojao od kneževе obitelji te svih ljudi koji se ondje hrane.²³¹ Takvo razmišljanje treba prihvatiti uz oprez kada je riječ o kneževim službenicima. Dvor kneza u institucionalnom smislu ipak su činili probrani pojedinci. Ne bi trebalo zaključivati da su svi službenici istovremeno bili i pripadnici dvora. Barada je istaknuo kako se dvor u VZ-u najviše navodi u značenju suda – *curia*.²³² Tome treba dodati da se u izvorima na latinskom jeziku ta imenica navodi i kao mjesto boravka pojedinog kneza. Primjerice, u ispravi kneza Nikole IV. iz 1409. za njegovo prebivalište u Lici ostalo je zapisano: *u našoj utvrđi Jeloviku, u dvoru našeg stanovanja*.²³³ Na vernakularu se 1465.

²²⁹ Trevor Dean, *Land and power in late medieval Ferrara. The rule of the Este, 1350-1450* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 127.

²³⁰ Usp. *Vinodolski zakon*, 74, čl. 5.; 86, čl. 35.; 100, čl. 63.; 102, čl. 69. i 72.

²³¹ Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 63-64.

²³² Usp. *Vinodolski zakon*, 76, čl. 9. i 10.; 80, čl. 21. i 22.; 82, čl. 23.; 84, čl. 28.; 86, čl. 33.; 88, čl. 38.; 90, čl. 45. i 47.; 92, čl. 50. i 51.; 94, čl. 52., 53. i 54.; 98, čl. 60.; 102, čl. 73.; 104, čl. 75.; Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 64.

²³³ CDCF 1, 160, dok. 194: *in castro nostro Jelouici, in curia nostre residentie*. Ruševine Jelovika (Ielovik) nalaze se u blizini Brinja. Usp. Stjepan Pavičić, „Seobe i naselja u Lici”, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 41 (1962): 95; Ante Glavičić, „Pregled starokršćanske i srednjovjekovne baštine Like, Podgorja i grada Senja”, *Senjski zbornik* 30 (2003), 31-32.

spominje dvor u Hreljinu Stjepana II.²³⁴ Lujo Margetić je smatrao da je postojao dvor u užem („sluge, službenici i kućna obitelj”) i širem smislu. Za posljednje nije posve jasno koga se sve podrazumijeva uz permane.²³⁵

Kad se u izvorima sporadično navodi dvor u smislu ljudi koje pojedini knezovi imaju, onda za posjede na Kvarneru treba navesti podatke vezane uz Martina, Stjepana II. i Ivana VII. Mlađeg. Pripadnici njihova dvora obnašali su različite dužnosti, a neki su istovremeno bili i službenici u kneževom upravljačkom aparatu unutar kneštva. Iz šturih vijesti u pisanim izvorima razaznaje se da su pojedini knezovi tijekom vremena neke od svojih dvorana toliko cijenili da su ih zbog toga nagrađivali. Ostaje otvoreno pitanje kamo se pojedine od njih može dodatno svrstati – kao *familiares*, *seriventes* ili *servitores* i je li unutar dvora postojala takva distinkcija?

Dvorane se može izričito pronaći kod kneza Ivana VII. Mlađeg na otoku Krku. Naime, u izvještaju Antonia Vinciguerra ostalo je zapisano da je knez imao svoje oružnike, dvor i dvorane.²³⁶ Vinciguerra je neke od njih označio kao Hrvate,²³⁷ a kasnije da su i stranci i „s planine” (pri čemu je vjerojatno mislio istaknuti da nisu s Krka). Nije isključeno da je bila riječ o Vlasima koje je knez planski doveo s područja Kraljevstva Hrvatske (možda i iz Vinodola) i naselio na otoku.²³⁸ Vjerojatno su to bili ljudi s kneževskih posjeda s kojima je bio u kontaktu prije obiteljske podjele državnine. Kako su zahvaljujući knezu stekli imetak, ne bi bilo neobično da su prema njemu razvili osjećaj odanosti. Nasuprot njima bili su otočani koji su generacijama gradili svoje institucije općinske vlasti kako bi se oduprli samovolji knezova Krčkih. U takvim okolnostima knez se u upravljanju mogao osloniti samo na one koji svoju egzistenciju izravno vežu s njegovom vlašću. Dvorani koje spominje Vinciguerra su uz znanje kneza Ivana VII. činili mnoga zlodjela nad stanovnicima otoka Krka.²³⁹ Iako postoji jasna oznaka dvorana, ipak se prema načinu djelovanja nekih pojedinaca može razaznati da je zapravo bila riječ o kneževskoj družini. Tako je neki Čikuta kovao i raspacavao lažne srebrnjake, a drugi su se bavili piratstvom na moru.²⁴⁰ Riječ je o slučajevima koji su nalikovali na prijašnje djelovanje pojedinaca i skupina pod pokroviteljstvom knezova u prvoj polovini 14. stoljeća.²⁴¹ Međutim, treba biti oprezan u tumačenju

²³⁴ *Hrvatski spomenici*, 242, dok. 147; Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 63. govori o dvoru kao građevini.

²³⁵ Margetić, *Grobnički urbari*, 90-91.

²³⁶ *Commissions* 1, 48: ... *conte Zuane cum le sue armede et corte et cortesani*.

²³⁷ *Commissions* 1, 48: ... *cortesani del conte Zuane de nation Crovata*...

²³⁸ Mihovil Bolonić, Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vjekove* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002), 350-351, 357-359.

²³⁹ *Commissions* 1, 63.

²⁴⁰ *Commissions* 1, 77-78.

²⁴¹ *Listine* 1, 438, dok. 653; 439, dok. 656; 440, dok. 657; 441, dok. 658.

djelovanja skupine koju se u ovom izvoru imenuje kao *cortesani*. Teško ih je bez djelovanja odrediti kao *familiars, servitores* i/ili *servientes*.

U jednoj ispravi sastavljenoj u Novom 1422. u popisu svjedoka navodi se Toma, knežev konobar.²⁴² Vrlo vjerojatno je riječ o službi podrumara (*cellarius*).²⁴³ Strukturu kneževa dvora može se pratiti i kod knezova Martina i Stjepana II. Knez Martin je imao u službi jelonošu (*dapifer*) Mikulicu, sina Damjana de Drozgometha.²⁴⁴ U ispravi kojom mu je dodijelio posjede knez ističe vjernost koju mu je Mikulica izražavao od mladosti do dana kad ga je knez odlučio za to nagraditi. Knez Stjepan II. imao je u službi potknežina i dvornika (*hofmeštar*), a njegova supruga bila je starateljica kneževog sina Bernardina. Potonji je još imao svog kapelana i vjerojatno učitelja vojnih vještina.

Časti vinotoče (*pincernarius*), jelonoše (*dapifer*), konjušnika (*agazonum*) i vratara (*ianuensis*) učestalo se navode u popisu kraljevskih dignitara u kraljevskim zakonskim dekretima od 14. do kraja 15. stoljeća.²⁴⁵ Navodi ih se i u eshatokolima vladarskih isprava. Stjepan Verbőczy u 16. stoljeću istaknuo je njihovu važnost u aparatu Natkraljevstva Ugarske.²⁴⁶ Knezovi su na svojim dvorovima nastojali oponašati sistem dignitara na ugarskom dvoru u mjeri u kojoj su to mogli u skladu sa svojim kneževskim statusom.²⁴⁷ Nesumnjivo je to bilo dijelom promišljene politike izgradnje javne slike prestiža i moći među hrvatskim i ugarskim velikašima.

Na dvoru pojedinih Frankapana kaštelani nekih utvrda imali su istaknuto mjesto.

²⁴² *Hrvatske glagoljične i ćiriljične isprave*, 58, dok. 22.

²⁴³ V. Mažuranić, *Prinosi*, sv. 4, 524, s. v. „konobar”.

²⁴⁴ CDCF 2, 137, dok. 135. Zna se ime kapelana kneza Martina. Istovremeno je bio župnik u Novom i vikar Vinodola: „A ja pop' Grgur', budući kapelan' kn(e)za Martina i budući plovani' novogradski i vikar vinodolski” usp. *Hrvatske glagoljične i ćiriljične isprave*, 90, dok. 39.

²⁴⁵ János M. Bak, Pál Engel, James Ross Sweeney, DRMH, sv. 2: *1301-1457* (Salt Lake City: Charles Schlacks, Jr., Publisher, 1992), 7, 13, 15, 45, 51, 76, 104.; János M. Bak, Leslie S. Domonkos, Paul B. Harvey, Jr., DRMH, sv. 3: *1458-1490* (Salt Lake City: Charles Schlacks, Jr., Publisher, 1996), 23.

²⁴⁶ János M. Bak, et al., *Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae per Stephanum de Werbewcz editum*, DRMH, sv. 5 (Idyllwild; Budimpešta: Charles Schlacks, Jr., Publisher; Central European University, 2005), 177 (1/94).

²⁴⁷ Prema istraživanju M. Radya na takav način ponašali su se magnati u Ugarskoj. Rady, *Nobility, Land and Service*, 113-114. U mađarskoj historiografiji postoji takvo tumačenje temeljeno na istraživanjima pojedinih rodova. Za Šomođ usp. András Kubinyi, „A kaposúvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában”, *Somogy megye múltjából* 4 (1973): 23, upozorava na to da velikaši imaju kancelara i vijeće. Za Njitru usp. Erik Fügedi, *The Elefánthy. The Hungarian Nobleman and His Kindred* (Budimpešta: Central European University Press, 1998), 138.

Župan – knežev ili općinski čovjek?

Franjo Smiljanić utvrdio je nakon analize izvora da je župan bio službenik na frankapanskim posjedima.²⁴⁸ Najjači argument za to sadrži isprava iz 1428. godine. Što se doznaje iz te isprave? Braća Blaž i Andrija ulaze u službu Nikole IV. kao strijelci. Knez oslobađa njih i sve druge strijelce u Bakru onih podavanja za koje drugi stanovnici imaju obavezu. Kako bi im tu slobodu osigurao on zapovijeda svojim, ali i općinskim službenicima da tu odluku poštuju.²⁴⁹ Potknežin je nedvojbeno bio knežev, kao što je satnik bio općinski službenik (on je *pod pravdom kmetskom*). Nije jasno na kojeg se suca misli u naredbi (postojala su dva suca – općinski i kneževski). No, možda je ovdje župan, poput satnika, bio općinski čovjek. S druge strane knez Martin u ispravi iz 1446. župana Mihovila naziva svojim slugom.²⁵⁰ Tom izravnom označavanju nema se što dodati – uistinu se čini da je župan knežev čovjek. Treći spomen je vezan uz kupoprodaju kuće u Novom 1472. godine. Kupac je bio župnik Juraj, a prodavatelj udovica Marija Čehović. Svjedoci, ali i predstavnici vlasti, bili su iz Bribira – potknežin Ivan Žvanović i župan Žan te se kao treći spomnje Juraj Mandić.²⁵¹ Vjerojatno je zbog legitimiteta pravnoga posla postojala potreba prisutnosti kneževa i općinskoga čovjeka – dakle potknežina i župana. Ostaje otvoreno pitanje što je *podžup* koji se navodi u ispravi zapisanoj u Belgradu 1323. godine.²⁵²

Na kraju, teško je reći je li župan bio knežev ili općinski čovjek. Čini se da je prije riječ o posljednjem. Usporedbe radi, župan je prema izvorima iz 16. stoljeća bio jedan od najutjecajnih ljudi u općinskim strukturama vlasti u Veprincu, Lovranu i Mošćenicama.²⁵³

²⁴⁸ Franjo Smiljanić, *Studije o srednjovjekovnim slavenskim/hrvatskim institucijama* (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2010), 47.

²⁴⁹ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 62-63, dok. 25: „Zato zapovidamo podkn(e)žinom, županom, satnikom, sudcem i vsim innim n(a)šim ofic(i)jalom v Bakri.” Margetić, „Vinodolska općina i vinodolski kmeti”, 139; Smiljanić, *Studije*, 47; N. Klaić, „Vinodolsko društvo”, 198, smatra kako se takve ljude u kasnijim izvorima može pronaći pod imenom knapi.

²⁵⁰ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 92, dok. 41; Smiljanić, *Studije*, 47.

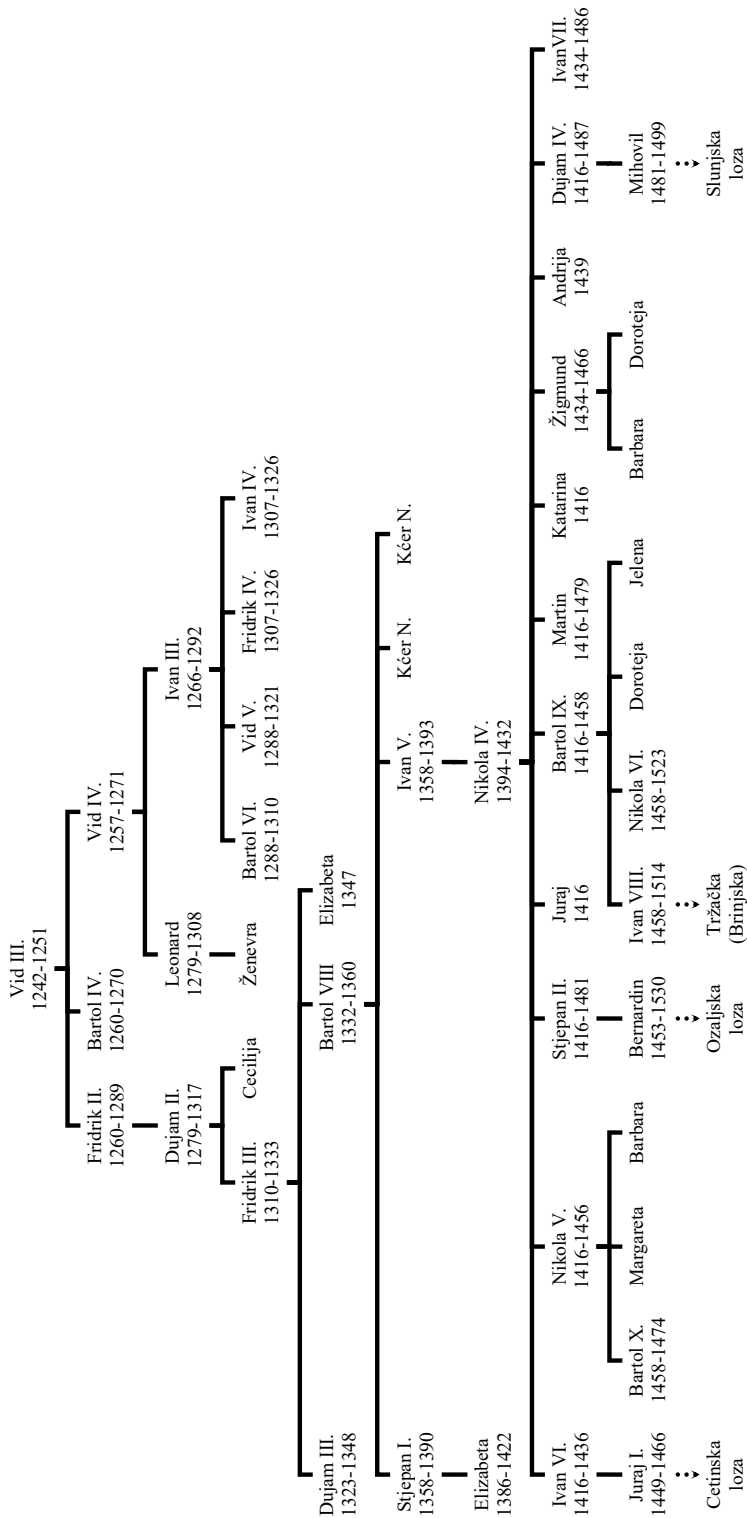
²⁵¹ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 203, dok. 86; Smiljanić, *Studije*, 47.

²⁵² *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave*, 21, dok. 6; V. Mažuranić, *Prinosi* sv. 7, 969, s. v. „podžup”, nije siguran u značenje. Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 65, poistovjećuje ga s potknežinom. Margetić, „Sopalske zemlje i sopaljšćina”, *Jadranski zbornik* 11/1979-1981 (1983), 259, spekulira da bi mogla biti riječ o istoj vrsti službe koju se može pronaći kao *postiuippus* iz prijepisa isprave Petra Krešimira IV. Smiljanić, *Studije*, 49, smatra da je riječ o tragu službe župana.

²⁵³ O pitanju župana u Veprincu i Mošćenicama može se navesti više radova, no ovdje je dovoljno upozoriti na Smiljanić, *Studije*, 68. Komparativnim istraživanjem službe župana F. Smiljanić uvjerljivo je argumentirao svoje nalaze. Ipak, kada je riječ o frankapanskim posjedima u primorju nije isključeno da je riječ o općinskoj službi.

Zaključak

Knezovi Krčki na svojim su posjedima na Kvarneru imali približno jednaku strukturu pripadnika klijentele. Snaga kneževske vlasti nije se jednako ostvarivala na otoku Krku, u gradu Senju i u Vinodolu. Od svih posjeda u primorju moć knezova u Vinodolu bila je najizraženija. Kneževi su imali družinu (*familia*), službenike i slugu. Najvažniji pripadnik službeničkoga aparata u vrijeme sjecanja posjeda u Vinodolu do pred kraj 13. stoljeća bio je *dvornik čitavog Vinodola* koji je kasnije zamijenjen potknežinom/ima. U 15. stoljeću neki su knezovi na svojim posjedima uz potknežina imali kapetana i potkapetana. Za većinu se knezova može reći kako postoji potvrda da su imali svoj dvor i dvorane te niz različitih službenika potrebnih za upravljanje kneštvom. Na svojem su dvoru kneževi imali sistem dignitara kojim su oponašali kraljevski dvor, u čemu nisu bili usamljeni među velikašima kraljevstva. U izvorima se među istaknutijim kneževskim dvorskim dignitarima navode dvornik, kaštelan, jelonoša i podrumar (*konobar*), a uz njih bi se moglo navesti i one niže rangirane poput pisara i osobnoga kapelana.

Prilog I. Genealogija Vidove loze knezova Krčkih²⁵⁴

²⁵⁴ Ovdje prikazana genealogija loze kneza Vida III. Krčkog preuzeta je iz genealogija u V. Klaić, *Krčki knezovi Frankapani* (prilog) i CDCF 2 (prilog A *Frankegán-család nemzedékrendi táblázata a XVI. századig*) te prilagođena temi ovog rada.

Objavljeni izvori i literatura

Ančić, Mladen. *Putanja klatna: Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću*. Zadar; Mostar: HAZU; ZIRAL, 1997.

Ančić, Mladen. „Od zemlje do Kraljevstva. Mjesto Bosne u strukturi Archiregnuma”. *Hercegovina* 26 (2015), br. 1: 9-88.

Ančić, Mladen. „*Gradu kmeti ili iobagiones castr* kao element društvene strukture Hrvatskoga Kraljevstva”. *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 6 (2019): 35-131.

Anonim. *El Libro del conocimiento de todos los reinos = The Book of Knowledge of All Kingdoms*. Priredila Nancy F. Marino. Tempe: Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 1999.

Ascheri, Mario. *The Laws of Late Medieval Italy (1000-1500)*. Leiden: Brill, 2013.

Bak, János M. „Feudalism in Hungary?”. U: *Feudalism. New Landscapes of Debate*, uredili Sverre Bagge, Michael H. Gelting i Thomas Lindkvist, 203-215. Turnhout: Brepols, 2011.

Bak, János M.; **Engel**, Pál; **Sweeney**, James Ross, ur. *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*, svezak 2: 1301-1457. Salt Lake City: Charles Schlacks, Jr. Publisher, 1992.

Bak, János M.; **Domonkos**, Leslie S.; **Harvey Jr.**, Paul B., ur. *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*, svezak 3: 1458-1490. Salt Lake City: Charles Schlacks, Jr. Publisher, 1996.

Bak, János M.; **Bónis**, György; **Sweeney**, James Ross; **Domonkos**, Leslie S., ur. *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*, svezak 1: 1000-1301. Idyllwild: Charles Schlacks, Jr. Publisher, 1999.

Bak, János M.; **Banyó**, Péter; **Rady**, Martyn; **Péter**, László, ur. *Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyti regni Hungariae per Stephanum de Werbewcz editum. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*, svezak 5. Idyllwild; Budimpešta: Charles Schlacks, Jr. Publisher; Central European University, 2005.

Barada, Miho. *Hrvatski vlasteoski feudalizam po Vinodolskom zakonu*. Zagreb: JAZU, 1952.

Barbarić, Ivan. „Grižane u doba feudalnih društvenih odnosa”. *Vinodolski zbornik* 3 (1983): 359-373.

Barbarić, Ivan. „Grižane u sastavu Vinodolske knežije”. *Vinodolski zbornik* 8 (2002): 295-303.

Barbarić, Josip. „Neke odredbe Vinodolskog zakona u svjetlu objavljene diplomatske građe”. *Arhivski vjesnik* 36 (1993): 99-116.

Bartulović, Željko. „Neki organi i službe prema Senjskom statutu iz godine 1388”. *Senjski zbornik* 19 (1992): 125-134.

Bartulović, Željko. *Neka pitanja stvarnih i obveznih prava. Vinodolski zakon (1288.), Krčki i Senjski statut (1388.)*. Rijeka: Matica hrvatska 1997.

Birin, Ante. „O familijarima knezova Nelipčića”. *Povijesni prilozi* 35 (2016), br. 51: 41-70.

Бодяанскій, Осип. „Винодолъскій законъ 1280 года”. *Чтенія въ императорскогъ обществѣ исторіи и дребностей россійских* 1 (1846), br. 4: 3-43 [Bodjanski, Osip. „Vinodol'skij zakon' 1280 goda”. *Čtenija v' imperatorskog' obščestva istorii i drevnostej rossijskih*].

Bogović, Mile. „Crkva u Vinodolskom zakonu iz 1288. godine”. *Riječki teološki časopis* 2 (1994), br. 1: 63-77.

Bojničić, Ivan. „Stari grb knezova Krčkih”. *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva* 8 (1886), br. 3: 75-77.

Bolonić, Mihovil; Žic Rokov, Ivan. *Otok Krk kroz vjekove*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002.

Boyer, Marjorie Nice. „A Day's Journey in Mediaeval France”. *Speculum* 26 (1951), br. 4: 597-608.

Bradanović, Marijan; Braut, Ivan. „Frankapanska kapela krčke katedrale”. *Krčki zbornik* 74 (2016): 33-54.

Bratulić, Josip, prir. *Vinodolski zakon 1288*. Zagreb: Globus; Nacionalna i sveučilišna biblioteka; JAZU; Pravni fakultet u Zagrebu, 1988.

Budmani, Pero, ur. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, svezak 3*. Zagreb: JAZU, 1877-1891.

Cetinić, Željka. *Stranče – Vinodol. Starohrvatsko groblje na Gorici*. Rijeka: Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja, 2011.

Cracco, Giorgio. „Venecija u srednjem vijeku: Drugi svijet”. U: Gherardo Orthali, Giorgio Cracco, Gaetano Cozzi, Michael Knapton. *Povijest Venecije 1*, 103-250. Zagreb: Antibarbarus, 2007.

Curta, Florin. *Eastern Europe in the Middle Ages (500-1300)*, svezak 1. Leiden; Boston: Brill, 2019.

Cusin, Fabio. *Il confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo*. Trst: Edizioni Lint, 1977.

Cvekan, Paškal. *Trsatsko svetište Majke Milosti i franjevci njeni čuvari*. Trsat, 1985.

Cvitanić, Antun. „Pristav u Vinodolskom zakonu”. *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci* 3 (1982): 69-74.

Cvitanić, Antun. *Statut grada i otoka Korčule*. Korčula: Grad Korčula, 2002.

Cvitanić, Antun. „Usporedba Vinodolskog zakona i dalmatinskih statuta”. U: *Iz dalmatinske pravne povijesti*, 701-714. Split: Književni krug, 2002.

Dean, Trevor. *Land and power in late medieval Ferrara. The rule of the Este, 1350-1450*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

Du Cange, Charles du Fresne. *Glossarium mediae et infimae latinitatis* 2. Pariz: Instituti Regii Franciae Typographi, 1842.

Džaja, Srećko. „Dobri Bošnjani’ i ‘boni homines’”. *Dijalog: časopis za filozofiju i društvenu teoriju*, 1-2 (2006): 105–130.

Engel, Pál. *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary 895-1526*. London: I. B. Tauris, 2001.

Еврейнова, Анна М. *Законъ Винодолъскій*. С.-Петербургъ, 1878. [Evreinova, Anna M. *Zakon’ Vinodol’skij*. Sankt Peterburg].

Fermeđžin, Euzebije, ur. *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*. Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium 23. Zagreb: JAZU, 1892.

Fügedi, Erik. *The Elefánthy. The Hungarian Nobleman and His Kindred*. Budimpešta: Central European University Press, 1998.

Galović, Tomislav. „Vinodolski zakon”. U: *Suzbijanje korupcije u Hrvatskoj u srednjem vijeku*, urednik Zorislav Antun Petrović, 11-22. Zagreb: Kultura i etika, 2014.

Galović, Tomislav. „Combating corruption in Croatia in the Middle Ages: An example of Croatian legal documents – The Law Code of Vinodol (1288) and Statute of the island of Krk/Vrbnik (1388)”. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 40 (2017), br. 2: 869-897.

Gigante, Silvino. „Libri del Cancelliere. Volume primo. Cancelliere Antonio di Francesco de Reno. Parte prima: MCCCCXXXVII-MCCCCXLIV”. *Monumenti di storia Fiumana* 2 (1912): 5-422.

Gigante, Silvino. „Libri del cancelliere”. *Fiume – Rivista semestrale della Societa di studi Fiumani* IX (I e II semestre 1931) (X/1932): 1-153.

Glavičić, Ante. „Pregled starokršćanske i srednjovjekovne baštine Like, Podgorja i grada Senja”. *Senjski zbornik* 30 (2003): 21-82.

Goetz, Walter. *Die Entstehung der italienischen Kommunen im frühen Mittelalter*. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1944.

Goss, Vladimir Peter. „Vinodolski teritorij i njegova prostorna organizacija”. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 12-13 (1988-1989): 91-95.

Греков, Борис Д. *Винодол. Винодольский статут об общественном и политическом строе Винодола. Избранные труды 1*, 31-107. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1957. [Grekov, Boris D. *Vinodol. Vinodol'skij statut ob obšestvennom i političeskom stroe Vinodola. Izabrann'e trud'i 1*. Moskva].

Grgin, Borislav. „Senj i Vinodol između kralja Matijaša Korvina, Frankapana i Venecije (1465-1471)”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 28 (1995): 61-70.

Grgin, Borislav. *Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*. Zagreb: Ibis grafika, 2002.

Gulin, Ante. „Javna vjera – fides publica pristava u Vinodolskom zakonu i vinodolskim općinama do kraja 15. stoljeća”. U: *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti 1*, uredio Tomislav Raukar, 51-62. Zagreb: HAZU, 1998.

Hanel, Jaroslav, prir. *Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae (1215-1558)*. Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium 1. Zagreb: JAZU, 1877.

Hercigonja, Eduard. „Neke jezično-stilske značajke Vinodolskog zakona (1288) i Krčkog (Vrbanskog) statuta (1388)”. *Slovo* 39-40 (1989): 87-125.

Herkov, Zlatko. *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, svezak 2. Zagreb: JAZU, 1956.

Hicks, Michael. *Bastard feudalism*. London; New York: Longman, 1995.

Hoško, Emanuel. *Na vrhu trsatskih stuba*. Rijeka: Adamić, 2007.

Исаиловић, Невен. „О фамилијарима Хрвоја Вукчића Хрватинића у Сплиту 1403-1413”. *Историјски часопис* 58 (2009): 125-146. [Isailović, Neven. „O familijarima Hrvoja Vukčića Hrvatinića u Splitu 1403-1413”. *Istorijski časopis*].

Isailović, Neven. „Fragmenti o familijarima Hrvatinića u Dalmaciji i Hrvatskoj krajem XIV i početkom XV veka”. U: *Spomenica akademika Marka Šunjića (1927-1998)*, uredio Dubravko Lovrenović, 307-325. Sarajevo: Filozofski fakultet, 2010.

Исаиловић, Невен. „Неколико нових података из 1436. године о фамилијарима Хрватинића у жупама Земуник и Глаж”. *Историјски часопис* 60 (2011): 135-177 [Isailović, Neven. „Nekoliko novih podataka iz 1436. godine o familijarima Hrvatinića u župama Zemunik i Glaž”. *Istorijski časopis*].

Исаиловић, Невен. „Владарске канцеларије у средњовековној Босни”. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, 2014. [Isailović, Neven. „Vladarske kancelarije u srednjovekovnoj Bosni”. *Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu*].

Isailović, Neven. „Između otpora i lojalnosti – niže plemstvo na područjima pod vlašću i utjecajem Nelipčića nakon 1345. godine”. *Povijesni prilozi* 35 (2016), br. 50: 263-295.

Ивановић, Милош. „Добри људи” у српској средњовековној држави. Београд: Историјски институт, 2017. [Ivanović, Miloš. „Dobri ljudi” u srpskoj srednjovekovnoj državi. Београд: Историјски институт].

Ившић, Стјепан. *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave iz zbirke Stjepana Ivšića 1100.-1527.* Priredio Josip Bratulić. Zagreb: HAZU, 2017.

Ягич, Ватрослав. *Законъ Винодолъскій.* С. Петербургъ, 1880. [Jagić, Vatroslav. *Zakon Vinodol'skij.* Sankt Peterburg].

Janeš, Andrej. „Nove spoznaje o utvrđi Lopar u Novom Vinodolskom”. *Vinodolski zbornik* 15 (2004): 7-30.

Jurković, Ivan. „Turska opasnost i hrvatski velikaši – knez Bernardin Frankapan i njegovo doba”. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 17 (1999): 61-83.

Karbić, Damir. „Hrvatski plemićki rod i običajno pravo. Pokušaj analize”. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 16 (1998): 73-117.

Karbić, Damir. „Familiares of the Šubići. Neapolitan influence on the origin of the institution of familiaritas in the medieval Hungary”. U: *La noblesse dans les territoires Angevins à la fin du Moyen âge*, uredili Noel Coulet i Jean-Michel Matz, 131-147. Rim: Ecole française de Rome, 2000.

Karbić, Marija. *Plemićki rod Borića bana.* Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, 2013.

Katičić, Radoslav. „Praslavenski pravni termini i formule u Vinodolskom zakonu”. *Slovo* 39-40 (1989): 73-87.

Kekez, Hrvoje. *Pod znamenjem propetog lava. Povijest knezova Babonića do kraja 14. stoljeća.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016.

Klaić, Nada. „Što su kmetovi Vinodolskog zakona”. *Radovi Filozofskog fakulteta Odjel za povijest* 4 (1962): 25-50.

Klaić, Nada. „Knezovi Frankapani kao krčka vlastela”. *Krčki zbornik* 1 (1970): 125-180.

Klaić, Nada. „Društvena struktura kvarnerske općine u razvijenom srednjem vijeku”. *Krčki zbornik* 2 (1971): 111-143.

Klaić, Nada. „Kako i kada su knezovi krčki stekli Modruš i Vinodol”. *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 16 (1971): 131-168.

Klaić, Nada. „Vinodolsko društvo u početku XVII stoljeća”. *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu* 17 (1972): 187-253.

Klaić, Nada. *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku.* Zagreb: Školska knjiga, 1976.

Klaić, Nada. *Vinodol od antičkih vremena do knezova Krčkih i Vinodolskog zakona.* Pazin; Rijeka: Historijski arhiv u Rijeci i Pazinu, 1988.

Klaić, Vjekoslav. „Dubrovačka vlastela Žunjevići u Senju i Vinodolu 1477.-1502.” *Vjestnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 1 (1901), br. 3: 237-239.

Klaić, Vjekoslav. *Krčki knezovi Frankapani. Knjiga prva. Od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka (od god. 1118. do god. 1480.).* Zagreb: Matica hrvatska, 1901.

Klaić, Vjekoslav. „Rimski zid od Rijeke do Prezida”. *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* 5 (1901), br. 1: 169-176.

Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća, svezak 2, Treće doba: vladanje kraljeva iz raznih porodica (1301-1526).* Zagreb: Matica hrvatska, 1904.

Klaić, Vjekoslav. „Hrvatsko kraljevstvo u XV. stoljeću i prvoj četvrti XVI. stoljeća”. *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* 8 (1905), br. 1: 29-147.

Klaić, Vjekoslav. „Darovnica Bernardina Frankopana za Martina Oštreherića od godine 1481”. *Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva* 10 (1908): 241-243.

Klen, Danilo. „Valput u Istri”. *Zbornik Historijskog instituta JAZU* 3 (1960): 297-329.

Klen, Danilo, ur. *Povijest Rijeke.* Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1988.

Kosanović, Ozren. „Potknežin i vikar kao službenici knezova Krčkih u Senju (1271. – 1469.)”. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 31 (2013): 1-20.

Kosanović, Ozren. „Družine i potknežini knezova krčkih na Krku (od 1260. do 1480. godine)”. *Povijesni prilozi* 35 (2016), br. 50: 233-261.

Kosi, Miha. *Spopad za prehode proti Jadranu i nastanek „dežele Kras”.* Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstveno-raziskovalni centar Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 2018.

Kostrenčić, Marko. „Vinodolski zakon”. *Rad JAZU* 227 (1923): 110-230.

Kostrenčić, Marko. „Vinodolski zakon”. *Historijski zbornik* 2 (1949), br. 1-4: 131-152.

Kostrenčić, Marko. „Novi oblici društvenog i državnoga života u drugoj polovini XIII. stoljeća”. U: *Historija naroda Jugoslavije I*, urednici Bogo Grafenauer, Dušan Perović, Jaroslav Šidak, 699-700. Zagreb: Školska knjiga, 1953.

Košćak, Vladimir. „Položaj Vinodola u hrvatskoj feudalnoj državi”. *Historijski zbornik* 16 (1963): 131-146.

Kozličić, Mithad. *Kartografski spomenici hrvatskoga Jadrana: izbor karata, plana i veduta do kraja 17. stoljeća*. Zagreb: AGM, 1995.

Krmpotić, Branko. „Maroje Žunjević. Veliki kapitan Senja (1476-1483)”. *Senjski zbornik* 6 (1975): 305-314.

Kruhek, Milan; **Horvat**, Zorislav. „Castrum Thersan et civitas Modrussa – povijesni i topografski pregled”. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 16 (1990): 89-131.

Kubinyi, András. „A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában”. *Somogy megye múltjából* 4 (1973): 3-44.

Laginja, Matko. *Znanstvena i književna djela*. Zagreb: Dom i svijet, 2003.

Laszowski, Emilij. *Gorski kotar i Vinodol – dio državine knezova Frankopana i Zrinskih. Mjestopisne i povjesne crtice*. Zagreb: Matica hrvatska, 1923.

Lauffer, Otto. „Der laufende bote im nachrichtenwesen der früheren jahrhunderte. Sein amt, seine ausstattung und seine deinsfleistungen”. *Beiträge zur Deutschen Volks und albertumskunde* 1 (1954): 19-60.

Lefebvre, Jean-Luc. „Prud’hommes et bonnes gens”. *Le Moyen Ages* 108 (2002), br. 2: 253–300.

Леонтович, Федор. „Древнее хорватско-далматское законодательство”. *Записки императорскаго новоросійскаго университета* 1 (1868), br. 3-4: I-XII, 1:51. [Leontovič, Fedor. „Drevnee horvato-dalmatskoe zakonodatel’stvo”. *Zapiski imperatorskago novorossijskago universiteta*].

Levak, Maurizio. „Podrijetlo i uloga kmetâ u vinodolskom društvu XIII. stoljeća”. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 19 (2001): 35-81.

Lopašić, Radoslav, ur. *Hrvatski urbari*. Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium 5. Zagreb: JAZU, 1894.

Ljubić, Šime, ur. *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*, svesci 1, 2, 5, 9, 10. Monumenta spectantia historiam Slavourm meridionalium 1, 2, 5, 21, 22. Zagreb: JAZU, 1868, 1870, 1875, 1890, 1891.

Ljubić, Šime, ur. *Commissiones et relationes Venetae*, svezak 1. Monumenta spectantia historiam Slavourm meridionalium 6. Zagreb: JAZU, 1876.

Magdić, Mile. „Zanimiva tiskom jošte ne izdana izvorna izprava”. *Vjestnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 2 (1900). 61-62.

Mandić, Oleg. „Kmetovi u općinama oko Kvarnera od XIII do kraja XVII stoljeća”. *Zbornik Historijskog instituta JAZU* 5 (1963): 153-205.

Margetić, Lujo. „Creske općine u svjetlu isprave od 5. listopada 1283. i pitanje kontinuiteta dalmatinskih gradskih općina”. *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 7 (1975): 5-80.

Margetić, Lujo. „Neki aspekti razvoja organa suđenja u hrvatskim primorskim krajevima u XII i XIII stoljeću”. *Historijski zbornik* 29-30 (1977): 87-100.

Margetić, Lujo. *Iz vinodolske prošlosti. Pravni izvori i rasprave.* Rijeka; Zagreb: Liburnija; Školska knjiga, 1980.

Margetić, Lujo. „Knapi frankapanskih (i zrinskih) primorskih posjeda”. *Starine* 58 (1980): 177-191.

Margetić, Lujo. *Grobnički urbari.* Rijeka: Katedra Čakavskog sabora, 1995.

Margetić, Lujo. „Novo tumačenje nekih odredaba Vinodolskog zakona”. *Jadranski zbornik* 11/1979-1981 (1983): 51-60.

Margetić, Lujo. „Sopaljske zemlje i sopaljščina”. *Jadranski zbornik* 11/1979-1981 (1983): 255-264.

Margetić, Lujo. „Neiskorištene vijesti o krčkom knezu Dujmu II”. *Starine* 60 (1987): 45-51.

Margetić, Lujo. „Nada Klaić, Vinodol od antičkih vremena do knezova Krčkih i Vinodolskog zakona, Pazin; Rijeka 1988. 143 str.”. *Historijski zbornik* 41 (1988), br. 1: 345-349.

Margetić, Lujo. „Osnove obveznog prava na kvarnerskom području u srednjem vijeku”. *Rad JAZU* 445 (1989): 73-133.

Margetić, Lujo. „Vijesti iz vjerodostojnih i krivotvorenih isprava o provali Tatara u hrvatske primorske krajeve (1242.)”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 25 (1992): 5-14.

Margetić, Lujo. *Vinodolski zakon.* Rijeka: Adamić, 2000.

Margetić, Lujo. „Vinodolska općina i vinodolski kmeti”. *Rad HAZU* 485 (2002): 129-169.

Margetić, Lujo. „Pojam grada u starijoj grobničkoj (vinodolskoj) povijesti”. *Grobnički zbornik* 8 (2004), br. 6: 11-17.

Margetić, Lujo. „Grobinščina i druge vinodolske općine”. *Grobnički zbornik* 9 (2005), br. 7: 171-176.

Margetić, Lujo. „Vinodolski zakon”. U: *Leksikon hrvatskoga srednjovjekovlja*, priredili Franjo Šanjek i Branka Grbavac, 698-702. Zagreb: Školska knjiga, 2017.

Margetić, Luj; **Moguš**, Milan. *Zakon trsatski*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1991.

Marochino, Ivo. *Grad Bakar kroz vjekove*. Bakar: Gradski muzej Bakar, 1978.

Matejčić, Radmila. „Gradina Badanj kod Crikvenice”. *Jadranski zbornik* 10 (1978): 237-270.

Matejčić, Radmila. „Pregled kulturno-povijesnih spomenika Vinodola”. *Vinodolski zbornik* 2 (1981): 309-336.

Matejčić, Radmila. „Sakralna i profana kultura na području stare župe Vinodol”. *Vinodolski zbornik* 5 (1988): 249-281.

Matejčić, Radmila. „Spomenici kulture na području općine Crikvenica”. *Peristil* 34 (1991): 127-130.

Matijević Sokol, Mirjana. „Povijesna svjedočanstva o Senju i okolici. Antički izvori”. *Senjski zbornik* 21 (1994): 25-40.

Mažić, Matija. *Prilozi za poviest grada Bakra*. Sušak: Narodna tiskara, 1896.

Mažuranić, Antun. „Zakon vinodolski od ljeta 1280”. *Kolo* 3 (1843): 50-97.

Mažuranić, Vladimir. *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik* sv. 1-10. Zagreb: JAZU, 1908-1922.

Mičetić, Zrinko. *Vinodolski zakon i Praputnjak*. Rijeka: Kulturno društvena udruga Praputnjak, 2009.

Miletić, Drago; **Valjato Fabris**, Marija. *Sokolac – frankopanski plemićki grad u Brinju*. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2003.

Milović, Đorđe. „Sjeverno-kvarnerski statuti i neka pitanja krivičnog prava”. *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci* 3 (1983): 15-68.

Milović, Đorđe. „Kazneno pravo Vinodolskog zakona iz 1288. godine”. *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* 41-42 (2000): 41-83.

Nagy, Ivan; **Nyary**, Albert, ur. *Magyar diplomaciai emlékek Mátyás király korából*, svezak 2. Monumenta Hungariae Historica. Budimpešta: Magyar Tudományos Akademia, 1877.

Nekić, Antun. „Društvene mreže i uspon oligarha: primjer Babonića (od 1270-ih do 1320-ih)”. *Historijski zbornik* 70 (2017), br. 1: 1-34.

Pálosfalvi, Tamás. *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526*. Budimpešta: Institute of History of the Research Centre for the Humanities of the Hungarian Academy of Sciences, 2014.

Pavičić, Stjepan. „Seobe i naselja u Lici”. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 41 (1962): 5-332.

Preux, Jules. „La loi du Vinodol”. *Nouvelle revue historique de droit français et étranger* 20 (1896): 565-612.

Pryor, John H. „Introduction: modeling Bohemond’s march to Thessalonikē”. U: *Logistics of Warfare in the Age of Crusades. Proceedings of a Workshop held at the Centre for Medieval Studies, University of Sydney 30 September to 4 October 2002*, uredio John H. Pryor, 1-24. Aldershot; Burlington: Ashgate, 2006.

Rački, Andrija. *Povijest grada Sušaka*. Sušak: Tisak Primorskog štamparskog zavoda, 1929.

Rački, Andrija. *Prilozi k povijesti grada Sušaka*. Sušak: Primorski vjesnik, 1947.

Rački, Franjo. „Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća”. *Rad JAZU* 99 (1890): 73-128.

Rački, Franjo. „Zakon vinodolski od godine 1288”. U: *Hrvatski pisani zakoni. Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium* 4, uredili Franjo Rački, Vatroslav Jagić i Ivan Črncić, 1-24. Zagreb, 1890.

Radauš, Tatjana. „Čubranići”. U: *Hrvatski biografski leksikon*, svezak 3: (Č-Đ), 112-113. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993.

Rady, Martyn. *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. Basingstoke; New York: Palgrave MacMillan, 2000.

Rainer, Pál. „A Frangepán család címerváltozatai a XIV-XVI. Században”. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 18/1986 (1987): 353-364.

Raukar, Tomislav. „Vinodolski zakon i hrvatsko srednjovjekovno društvo”. *Historijski zbornik* 45 (1992): 155-168.

Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.

Ravančić, Gordan. „Topografija Vinodola i teorija centraliteta (Vinodol u djelu Mihe Barade)”. *Povijesni prilozi* 30 (2011), br. 40: 71-80.

Ravančić, Gordan. „Urban Settlements (oppida) of Vinodol under the Rule of the Counts of Krk: Topographical Situation and Local Organization within the Feudal Manor”. U: *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages. Authority and Property*, uredile Irena Benyovsky Latin i Zrinka Pešorda Vardić, 189-207. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014.

Ravančić, Gordan. „Vinodol u opusu Nade Klaić”. U: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije. Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Zagrebu 29.-30. studenog 2013. godine*, uredili Tomislav Galović, Damir Agičić, 417-427. Zagreb: FF press, 2014.

Regan, Krešimir. „Plemićki grad Grižane – povijesno-arheološka slika stanja istraženosti”. *Vinodolski zbornik* 11 (2006): 115-157.

Rogić, Veljko. „Vinodol. Suvremena uslovljenost novih odnosa regionalne zonalnosti”. *Geografski glasnik* 30 (1968): 101-126.

Schnetz, Joseph, ur. *Itineraria Romana 2. Ravennatis Anonymi cosmographia et Guidonis geographica*. Stuttgart: B. G. Teubner, 1990.

Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga 1. Zagreb: JAZU, 1971.

Smičiklas, Tadija, ur. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, svezak 2-7, 12. Zagreb: JAZU, 1904. – 1909., 1912., 1914.

Smiljanić, Franjo. *Studije o srednjovjekovnim slavenskim/hrvatskim institucijama*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2010.

Smodlaka, Josip. „Zemlje južnih Slovena i njihovi grbovi oko god. 1330. u Putu oko svijeta jednog španjolskog fratra”. II. *Prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku* 50/1928-1929 (1931): 1-32 (uz dvije table).

Starac, Ranko. „Rezultati pokusnog arheološkog istraživanja gradine u Driveniku”. *Vinodolski zbornik* 8 (2002): 207-213.

Starac, Ranko. „Kulturno-povijesna baština sela Kotor”. *Vinodolski zbornik* 9 (2004): 165-185.

Stone, Lawrence. „Prosopography”. *Daedalus* 100 (1971), br. 1: 46-79.

Strčić, Petar. „Frankapan, Bernardin Ozaljski”. U: *Hrvatski biografski leksikon*, svezak 4: (E-Gm), 399-401. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1998.

Strčić, Petar. „Frankapan Martin”. U: *Hrvatski biografski leksikon*, svezak 4: (E-Gm), 416-418. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1998.

Strčić, Petar. „Prilog životopisu Bernardina Frankopana (s izborom literature)”. *Sveti Vid* 4 (1999): 21-52.

Strohal, Rudolf. „Zakon vinodolski”. *Mjesečnik* knj. 1 (1912), br 3: 240-243, br. 4: 443-452, 882-888. Objedinjeno i objavljeno u: *Zakon vinodolski. Uvod, tekst i tumač*. Zagreb: Kraljevska sveučilišna knjižara, 1912.

Sulejmanagić, Amer. „Zapadnoeuropsko podrijetlo najranijih grbova vladara naših zemalja”. *Bosna franciscana* 25 (2017), br. 47: 93-121.

Šilović, Josip. „O razvoju krivnje u hrvatskom kaznenom pravu”. *Rad JAZU* 194 (1912): 156-188.

Špoljarić, Luka. „Zov partenopejskih princeza: Kosače i Frankapani u bračnim pregovorima s napuljskim kraljem Ferranteom”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 52 (2020), br. 3: 121-188.

Šurmin, Đuro, ur. *Hrvatski spomenici. Acta Croatica*, svezak 1. Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium 6. Zagreb: JAZU, 1898.

Tadejević, Vinko. „Poljoprivredno čitanje Vinodolskog zakona”. *Vinodolski zbornik* 9 (2004): 245-249.

Thallóczy, Lajos; **Barabás**, Samu, ur. *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus. A Frangepán család oklevéltára*, svezak 1 i 2. Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria sv. 35 i 37. Budapest: Magyar Tudományos Akademia, 1910 i 1913.

Todorović, Tomislav. „Zastave jadranskog priobalja na portolanskim kartama”. *Grb i zastava: glasnik Hrvatskog grboslovnog i zastavoslovnog društva* 11 (2017), br. 21: 13-17.

Zjačić, Mirko. „Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461) I.”. *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* 3 (1955-1956): 5-343.

Zjačić, Mirko. „Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461) II.”. *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* 4 (1957): 89-225.

Zjačić, Mirko. „Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461) III.”. *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci* 5 (1959): 257-459.

Zjačić, Mirko. „Statut grada Senja iz 1388. godine”. *Rad JAZU* 369 (1975): 39-115.

Zmajić, Bartol. „Grbovi Krčkih knezova, kasnijih Frankopana”. *Krčki zbornik* 1 (1970): 255-257.

Žic Rokov, Ivan. „Čubranić, plemićka obitelj na Krku”. U: *Hrvatski biografski leksikon*, svezak 3: (Č-D), 110-111. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993.

Ozren Kosanović*

Clientele of the Counts of Krk in the Vinodol County from the Late 13th to the Late 15th Century

Summary

The Counts of Krk (Frankapan) probably originated from the island of Krk, from where their territorial expansion started. They acquired their earliest possessions, Vinodol and Modruš, in the first half of the 13th century. By the 15th century, they had accumulated considerable possessions in Croatia and Slavonia. Thus, they had to appoint officials through whom they could govern and effectively obtain revenues. This paper deals with their clientele in Vinodol. At the top of the hierarchy among the Counts' clientele was the retinue (*familia / familiares*), followed by officials (*officiales*) and servants (*servitores*). Being a member of one of these groups did not exclude belonging to another, i.e. it was possible for a viscount (*vicecomes*) to be part of the Counts' retinue. However, there was no reason for every official (even a viscount) to be part of the retinue. At the time of the Vinodol Law (1288), the highest official in all of Vinodol was the *dvornik* (*magister curiae*). Later on, he was replaced by a number of viscounts, who became the highest-ranking officials in the Counts' apparatus. The number of viscounts varied in the sources through the centuries and it seems that it corresponded to the number of Counts who had the Vinodol County in their possession. The family division of all possessions (among them Vinodol) in 1449 resulted in a new organizational structure and the number of viscounts probably corresponded to the number of Counts who had divided the county among themselves. In the 15th century, as the sources show, there were also a captain (*capitaneus*) and a vice-captain, the former apparently having the same status as a viscount. The Counts had their own courts, organized on the similar model as the courts of the Hungarian kings. The first in the hierarchy among their courtiers was the *dvornik* (*magister curiae*), followed by the castellan (*castellanus*), the cupbearers (*dapifer*), and the cellarers (Cr. *konobar*, Lat. *cellerarius*). This was probably done in effort to make an impression on others and to compete with the magnates of the kingdom. All Counts of Krk had a similar structure of officials on their estates in the Kvarner littoral.

Keywords: Vinodol, viscount, captain, vice-captain, retinue (*familia*), Counts of Krk, Counts of Frankapan, Central and Late Middle Ages

* Ozren Kosanović, 51 211 Matulji, Croatia, E-mail: ozren.kosanovic@gmail.com